

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૫૬૦

દર્શક

પુસ્તકનું નામ મોહનમાળા

વિષય ૮૩

भाई कचराभाई पुंजाभाईना स्मरणार्थे.

श्रीमान् राजचंद्रजी प्रणीत
बालावबोध-मोक्षमाळा.
(सिंधु विंदुरूप)

जेणे आत्माने जाण्यो तेणे सर्व जाण्युं.
—श्री निर्घृथ प्रवचन.

संशोधक, मनसुखलाल रवजीभाई महेता.
प्रकाशक, मनसुखलाल रवजीभाई महेता.
झवेरी बजार, मुंबई.

चतुर्थ आवृत्ति. प्रति ३०००

संवत् १९७१. सन १९१५.

मूल्य ०-८-०.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૦૦૮ વાદ
ગુજરાતી સાહિત્યકોશ-સંગ્રહ

૫૫૬૦

૮૩

અમદાવાદ:

આ પુસ્તક પ્રકાશક રા. મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતાને
અર્થે “ હાયમંડ જ્યુબિલી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
દેવીદાસ છગનલાલ પરીખે છાપ્યું.

સુગમ લક્ષ્મી કે, જે પ્રથમ ભૂમિકાના મનુષ્યોની પહેલાંની પ્રવેશક ભૂમિકાના મનુષ્યોને ઉપયોગી થાય.

દટલે કે, મોક્ષમાળાની શ્રેણિના ચાર પુસ્તકો થવા યોગ્ય હતા. એક પ્રવેશક ભૂમિકા માટે, થીજું આ ‘બાલાવબોધ’ છે તેજ રૂપે, ત્રીજું ‘વિવેચન ભાગ’ રૂપે અને ચોથું ‘પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ’ રૂપે. પણ દુર્ભાગ્યે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનો માત્ર બત્રીશ વર્ષની તરુણ વયે દેહોત્સર્ગ થતાં તેવું કાંઈ પણ ન થવા પામ્યું.

છતાં દિલાસાનો વિષય દટલો છે કે, આ ‘બાલાવબોધ’ સ્કંદ દિનપ્રતિદિન લોકપ્રિય થતો જાય છે. જેનું પ્રમાણ આ ચતુર્થ આવૃત્તિનું પ્રકાશન છે.

સામાન્ય વાચકસૃષ્ટિમાં આ પુસ્તકનો ઉપયોગ થાય છે દટલું જ નહીં, પણ ઘણી જ્ઞાનશાળાઓના વ્યવસ્થાપકોએ વિદ્યાર્થીઓને તેનું નિયમિત શિક્ષણ આપવાનો પ્રબંધ કર્યો છે.

આ ચતુર્થ આવૃત્તિ અમદાવાદ નિવાસી માર્કે પુંજામાઈ હીરાચંદના દ્રવ્યવ્યયથી પ્રકટ થાય છે. માર્કે પુંજામાઈના એકના એક પુત્ર માઈ કચરામાઈ કે જેની માત્ર તેર ચડવ વર્ષની બાલવયે સ્વર્ગવાસ થતાં પુત્ર સ્મરણાર્થે તેઓએ આ આવૃત્તિ બહાર પાડવા દ્રવ્યવ્યય કર્યો છે. સંસારી મનુષ્યની સર્વ આંશાઓરૂપ એકના એક પુત્રના વિયોગે પણ મનને કેવી વિશામાં લઈ જતું એનો અભ્યાસ માર્કે પુંજામાઈની મનપ્રવૃત્તિપરથી આપણે કરી શકીએ છીએ. જૈન સૂત્રો તેના મૂલ-ટીકા અને તેના ભાષાંતરો સાથે પ્રકટ કરવાને માટે તેઓએ જે યોજના કરાવી છે, અને જેને અંગે જિનાગમમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધિ હતું ‘ભગવતી સૂત્ર’ તૈયાર થાય છે તે માર્કે કચરામાઈના દેહત્યાગ પછીની માર્કે પુંજામાઈની મનપ્રવૃત્તિનું એક પ્રમાણ છે.

આશા રાખવામાં આવે છે કે, આ ચતુર્થ આવૃત્તિ પણ પૂર્વની ત્રણ આવૃત્તિઓની પેટે લોકરુચિ વૃદ્ધિ કરશે.

દાદીના બીલ્ડીંગસ,
શંવેરી બજાર, - પુંવર્ડી.

તા. ૫-૪-૧૯૧૫.

} મન રત્નલાલ રવજીમાઈ મહેતા.

श्रीमद् राजवर्द्ध.

वर्ष २३ भुं. संवत् १९४७. ध्यानावस्था.

પરિચર.

“ The more I consider his life and his writings, the more I consider him to have been the best Indian of his times. Indeed I put him much higher than Tolstoy in religious perception. Both Kavi and Tolstoy have lived as they have preached. ”

—*Mr. M. K. Gandhi.*

“ જેમ જેમ હું તેઓના જીવનનો અને તેઓના લખાણોનો વિશેષ વિચાર કરું છું, તેમ તેમ મારી વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે કે તેઓ એમના સમયના સર્વોત્કૃષ્ટ હિંદી હતા. સ્વચ્છ, હું તેઓને ટૉલ્સ્ટૉય કરતાં ધાર્મિક સ્વાનુભવ—આત્માનુભવમાં વિશેષ ગણું છું. કવિ અને ટૉલ્સ્ટૉય બન્ને એ જેવા પ્રકારનો તેઓ એ ઉપદેશ આપ્યો છે તે પ્રમાણેનું જ ચારિત્ર પાઠ્યું છે. ”

—મી. એમ. કે. ગાંધી.

કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉય નામના રશ્યન ફિલસુફનું નામ જગત્પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ એક સમર્થ રાજ્યદ્વારી હોવા છતાં ધર્મ સંબંધીના વિષયોમાં પણ એક તત્ત્વજ્ઞાની તરીકેની કીર્તિ સંપ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા, એવી તેઓની ધર્મવિચારશોધકબુદ્ધિ હતી. તેઓના વિચારો પશ્ચિમ ભૂમિના સંસ્કારો કરતાં પૂર્વભૂમિના સંસ્કારોને વિશેષ મળતા આવે છે. આ સમર્થ રશ્યન ફિલસુફની સરસ્વામણી કવિના ચિરુદ્ધી પ્રખ્યાત થયેલ સ્વર્ગીય શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની સાથે હાલમાં કરવામાં આવી છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં એશ્યાટિકોનાં હિતને માટે અનેક સંકટો ભોગવી આજે સુધરેલી ગણાતી પૃથ્વી ઉપર શ્રીયુત મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી, બેરીસ્ટર—ઍટ—લૉ એ પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. શ્રીયુત ગાંધીને શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની સાથે જાતિ સમાગમ હતો. શ્રીયુત ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવેલ નેટાલ દેશના હિંદીઓ પ્રત્યે એક પત્ર લખ્યો છે. આ પત્રમાં તેઓ એ ઉપર્યુક્ત સરસ્વામણી—શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની અને કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયની કરી છે.

જે રશ્ચન તત્ત્વજ્ઞ આલ્મી મુઘરેલી દુનિયામાં પોતાના જ્ઞાનમંડોલ માટે કીર્તિ સંપ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તેની સરસામણીમાં ધાર્મિક સ્વાનુભવમાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર વિશેષ આગલ વધી જાય છે એમ શ્રીયુત ગાંધીનો અભિપ્રાય પ્રત્યેકે પ્રત્યેક હિંદીને એક અત્યંત અભિમાન ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહે તેમ નથી.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું નામ જૈન સમાજમાં ઇટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે, તેઓને માટે વિશેષ માહિતી આપવાની જરૂર નથી; છતાં તેઓના જીવનનો સંક્ષિપ્ત રૂપાલ અન્યત્ર આપ્યો છે. અલાહાબાદમાં નીકળતા જાણીતા ઍંગ્લો ઇન્ડિયન પત્ર “ પાયોનીયરે ” શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના દેહોત્સર્ગ સમયે એક સ્તંભ લેખ લખી આજે પણ હિંદમાં કેવા પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે તે બતાવવાના હેતુએ તે લેખને “ આજના હિંદીઓ ” (Indians of To-day) નામનું મથાલું આપ્યું હતું.

અમેરિકામાં જઈ જૈન વિષયક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જાણીતા થયેલા સ્વર્ગસ્થ વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધીએ ચિકાગો શહેરમાં એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ વ્યાખ્યાનમાં તેઓએ પૂર્વના સમયમાં જૈનમાર્ગમાં કેવી અસાધારણ શક્તિઓના પુરુષોનું ઉત્પન્ન થવું થતું હતું તે બતાવવા માટે આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું ઉદાહરણ આપ્યું હતું; અને હાલના સમયમાં પણ જૈન માર્ગ પોતાને વિષે તેવા પ્રકારની શક્તિઓ ધરાવનારા પુરુષો ઉત્પન્ન કરવાનો ગર્વ લઈ શકે છે એમ બતાવવા માટે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની અસાધારણ શક્તિઓનું વિવેચન કરી બતાવ્યું હતું.

સ્વર્ગસ્થ વીરચંદ્ર ગાંધી જેવા બાહોશ પુરુષે અમેરિકામાં જઈ પોતાના માર્ગને વિષે જે પુરુષની પ્રત્યક્ષતા બતાવવા ગર્વ ધર્યો હતો, તેમજ શ્રીયુત મોહનદાસ ગાંધી જેવા સમર્થ આત્મભોગ આપનાર વિદ્વાન્ રાજ્યદ્વારીએ જે પુરુષનું અનુકરણ કરવા માટે આફ્રિકામાં બેઠાં હિંદીઓને ઉપદેશ આપવામાં પોતાનું કર્તવ્ય વિચાર્યું છે તે પુરુષનાં વચ્ચેનો થોડોક સંગ્રહ પ્રકટ કરવાનું મને ઊચિત લાગ્યું છે.

આજની અને ૪૫ વર્ષે ઉપરની હિંદની સ્થિતિમાં આકાશ પાતાલ જેટલો ભેદ પડી ગયો છે. પીસ્તાઝીશ વર્ષે ઉપર ધાર્મિક, સામાજીક, અને રાજપ્રકરણી સ્થિતિ જે દશા ભોગવતી હતી, અને આજે ભોગવે છે તેમાં સામાન્યમાં સામાન્ય અવલોકનકારને ન કલ્પી શકાય એવો ભેદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. હિંદની સર્વ સામાન્ય સ્થિતિ આજથી ૪૫ વર્ષે ઉપર આ રીતે, જે દશા ભોગવતી હતી તેના પરિણામમાં જૈન માર્ગની સ્થિતિનો વિચાર, જો ઘરાબર કરવામાં આવે, તો જણાય કે, તે સમયે જૈન માર્ગની સ્થિતિની દશા ઘણીજ મંદ હતી. જે સમયે આવી સ્થિતિ વર્તતી હતી તે સમયે અત્યારે જાહેર રીતે સ્વીકારાણમાં અસાધારણ શક્તિના આ પુરુષનું જન્મવું જૈન માર્ગમાં થયું હતું.

મહાન્ અંગ્રેજ લેખક મી૦ બર્કે કહે છે કે, દુનિયા ૫૦ વર્ષે પાછલ છે. આ લેખકનો કહેવાનો અભિપ્રાય એવા પ્રકારનો છે કે, દુનિયાએ આજે જે વાત વસ્તુતઃ સમજવી જોઈએ, તે પચાશ વર્ષે પછી સમજતી થાય છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર જ્યારે સમાજ સન્મુખ આવ્યા ત્યારે જૈન સમાજની સ્થિતિ અનેક પ્રકારના મતમતાંતરોમાં મશગુલ હતી. લોકોને એવું મનાવવામાં આવ્યું હતું કે પોતે જે કુઠમાં જન્મ્યા હોઈએ તે કુઠના સંપ્રદાયના ધર્મ વિચારો ગમે તેવા હોય પરંતુ તેને બઢગી રહેવામાંજ કલ્યાણ છે. આ રૂલાકાની તરફમાં જૈનના બે મુખ્ય ગચ્છોમાં અનેક અલ્પ અલ્પ બાબતોમાં વિલ્લવાદ ચાલ્યા કરતો હતો. સંવત્ ૧૯૪૩ ની સાલ કે જે સાલની લગભગના વર્ષો “સમકિત સાર” અને “સમકિત શલ્યોદ્ધાર” રૂપી વ્લેશોનાં સ્થાન હતાં, ત્યારે માત્ર અઢાર વર્ષની વયે શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર જૈન માર્ગની દશાનું નીચે પ્રમાણે અવલોકન કરી શક્યા હતા:—

“જૈન સમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદા પ્રયોગી જંજાલ માંડી બેઠા છે, મહાવીર ભગવાનના મળીથી વ્પાસક વર્ગનું લક્ષ ગયું; માત્ર ક્રિયાભાવપર રાષ્ટતા રક્ષા જેનું પરિણામ

દટ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોના શોધમાં આવેલી પૃથ્વિની વસતિ લગભગ ઘોઠ અબજની ગણાઈ છે, તેમાં સર્વ ગચ્છની મઝીને જૈન પ્રજા માત્ર વીશ લાખ (છેલ્લા વસતિપત્રક પ્રમાણે લગભગ ૧૩ લાખની) લગભગ છે એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસકની છે. એમાંથી હું ધારું છું કે, નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક જાણનારા તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે; જ્યારે આવી સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે, ત્યારેજ મતમતાંતર વધી પડ્યા છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે. તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પહેલા ગચ્છનાં મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મ વિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છું. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાણું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાં સુધી પ્રયોજન નથી ત્યાંસુધી શાસનની પણ ઉન્નતિ નથી. વાઢામાં બેસી રહેવા કરતાં મતમતાંતર તજી એમ કરવું યોગ્ય છે. હું ઇચ્છું છું કે તે કૃત્યની સિદ્ધિ થઈ, જૈનાંતર ગચ્છ મતભેદ ટાળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્ય મંડલનું લક્ષ આવો અને મમત્વ જાઓ. ” (મોક્ષમાળા)

આ વિચારો સંવત્ ૧૯૪૩ ની સાલમાં સમાજ સમક્ષ મુક્યા હતા. આ સમય એવો હતો કે, જ્યારે સમાજનો લક્ષ બહુધા મતમતાંતરનાં રક્ષણ કરવામાં, અને જ્ઞાનરહિત શુષ્ક ક્રિયાઓમાં કલ્યાણ માની લેવામાં આવતું હતું. જ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન કે તત્ત્વજ્ઞાનનો લક્ષ્ય લગભગ આબરણ પામી ગયો હતો. જ્યારે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે સમાજને પોતાનું જીવન કર્તવ્ય આત્મત્વ સંબંધે શું છે તે જાહેર કર્યું ત્યારે સમાજને તે વાત ઉપર કહ્યું તેમ મી. બર્કેના કહેવા પ્રમાણે ન સમજાઈ પણ, હવે તે વાત ઉપર લક્ષ્ય જતો જાય છે, એ જોઈ સંતોષ થાય છે.

જૈનને વિષે મુખ્ય બે શાખાઓ છે. શ્વેતાંબર અને દિગંબર. લગભગ બે હજાર વર્ષ થયાં તેઓની વચ્ચે અભિપ્રાય ભેદ ઘોઠ થઈ ગયો હતો કે

કેમ જાણ તેઓ એકબીજાના પ્રતિપક્ષીઓ હોય. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે આ બે તાત્કાલોના સંબંધમાં આ પ્રમાણે અભિપ્રાય ધારણ કર્યો હતો.

“શરીરાદિ બઠ ઘટવાથી સર્વ મનુષ્યોથી માત્ર દિગમ્બર વૃત્તિપૂર્ણ ચારિત્રનો નિવાહ ન થઈ શકે તેથી જ્ઞાનીએ ઉપદેશેલી મર્યાદા-પૂર્વક શ્વેતામ્બરપણેથી વર્તમાનકાલ જેવા કાલમાં ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે પ્રવૃત્તિ છે, તે નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. તેમજ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગમ્બર વૃત્તિનો એકાંતે નિષેધ કરી વસ્ત્રમૂર્છાદિ કારણોથી ચારિત્રમાં શિથિલપણું પળ કર્તવ્ય નથી. દિગમ્બરપણું અને શ્વેતામ્બરપણું દેશ, કાલ, અધિકારીયોગે ઉપકારના હેતુ છે, એટલે યાં જ્ઞાનીએ જેમ ઉપદેશ્યું તેમ પ્રવર્તતાં આત્માર્થજ છે.”

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના આ વિચારો સંવત્ ૧૯૫૩ માં લક્ષ્યાયા છે; અને ત્યારબાદ જ જૈનના સર્વ સમુદાયોમાં મતમતાંતર ટાઢી અવિભક્ત જૈન સ્થિતિ લાવવાનો ઘણો પરિશ્રમ ચાલી રહ્યો છે.

જ્ઞાનીઓને સ્વસંપ્રદાય મોહ હોઈ શકે જ નહીં. પ્રમોદ હોઈ શકે પણ મોહ ન હોઈ શકે. તેઓને વસ્તુસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો જ સતત લક્ષ્ય રહ્યા કરે છે; તેઓના ચિત્તમાં જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય કે ગમે તે દર્શનનો પક્ષપાત હોતો જ નથી, તેઓની સ્થિરતા માત્ર તત્ત્વની યથાર્થતા પ્રલેજ હોય છે. એકવીશ વર્ષની વયે એટલે સંવત્ ૧૯૪૫ માં તેઓના નીચેના લક્ષ્યાણના વિચારો તેઓનો ધર્મઆદર્શ બતાવે છે.

“મોક્ષના માર્ગે બે નથી, જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાંતિને મૂતકાલે પામ્યા છે, તે તે સઘઠા સપુરુષો એક જ માર્ગેથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાલે પણ તેથી જ પામે છે; અને અવિષ્યકાલે પણ તેથી જ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરઠતા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, મેદા-ભેદ નથી, માન્યામાન્ય નથી, તે સરઠ માર્ગ છે, તે સમાધિ માર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે; અને સ્વાભાવિક શાંતિ સ્વરૂપે છે. સર્વ

કાઢે માર્ગનું હોવાપણું છે. માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઈ મૂતકાઢે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાઢે પામતા નથી, અને ભવિષ્યકાઢે પામશે નહીં. શ્રી જિને સહસ્ર ક્રિયાઓ અને સહસ્ર ઉપદેશો એ એકજ માર્ગ આપવા માટે કહ્યાં છે, અને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો પ્રહણ થાય તો તે સફળ છે, અને એ માર્ગને મૂલી જઈ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશો પ્રહણ થાય તો તે સૌ નિષ્ફળ છે. શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા તે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે; જે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે. એ વાત ગમે ત્યાં બેઠાં, ગમે તે કાઢે, ગમે તે શ્રેણિમાં, ગમે તે યોગમાં જ્યારે પમાશે ત્યારે પવિત્ર, શાશ્વત સત્પદના અનંત અર્તીદ્રિય સુખનો અનુભવ થશે, તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેળવવાથી ભગ્ય પણ એ માર્ગ પામતાં અટક્યા છે, તથા અટકશે, અને અટક્યા હતા. કોઈ પણ ધર્મ સંબંધી મતભેદ છોડી દઈ એકાગ્ર ભાવથી સમ્યક્ યોગે એજ માર્ગ સંશોધન કરવાનો છે. વિશેષ શું કહેવું? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ—નિર્મથ આત્મા—જ્યારે યોગ્યતા ગળી જે આત્મત્વ અર્પણ—ઉદય આપણે ત્યારેજ તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારેજ તેની વાટ મળશે, ત્યારેજ તે મતભેદાદિક જશે. મતભેદ રાહી કોઈ મોક્ષ પામ્યા નથી, વિચારીને જેણે મતભેદને ટાળ્યો તે અંતર્વૃત્તિને પામી ક્રમેકરી શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. ”

પ્રોફેસર બ. ક. ઠાકોરે શ્રીમાન્ના વિચારોનું અવલોકન કર્યા-બાદ એવા અભિપ્રાયનો નિશ્ચય કર્યો હતો કે શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર એક જન્મવિરાગી (Born ascetic) હતા. તેઓની બાલચર્યાથીજ તેઓને વિષે વૈરાગ્ય હતો. તેઓની આત્મજ્ઞાનની કઈ મૂમિએ સ્થિરતા દશે તેનો વિચાર કરવાને માટે તેઓશ્રીના વિચારોના મનનની નિયમા જરૂર છે.

આજ જડવાદમૂલક વિજ્ઞાનના જમાનામાં આત્મવાદની પ્રતીતિ લોકોમાંથી ઓછી થતી જાય છે. જેઓ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને,—તેઓની

દેશાને—તેઓના વિચારોને અને તેઓના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને અવલોકશે તેમને આત્માની પ્રતીતિ સહેજે થયા વિના નહીં જ રહે.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના વિચારોનો સંગ્રહ ૭૦૦ પૃષ્ઠના છઠ્ઠા અઢ્ય પ્રથના આકારે પ્રજા સન્મુખ ક્યારનો રજુ થયો છે. આ સંગ્રહમાં તેઓના તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી નિર્ણયો, તેઓની આખ્યંતર દશાનાં અવલોકનો, અને અનેક પરમાર્થ સંબંધીના વિષયો છે. તત્ત્વજ્ઞાન કે સિદ્ધાંતજ્ઞાન જેવા કઠણ વિષયોના અધિકારીઓ માટે તે પ્રથનું અવલોકન યોગ્ય છે.

‘મોક્ષમાળા’માં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે સત્તર અઢાર વર્ષની વયે પોતાનો ‘સામાન્ય મનોરથ’ પોતે આ પ્રમાણે પ્રકલ્પ્યો છે:—

મોહિનિભાવ વિચાર અર્ધોન થઈ,
 ના નિરહું નયને પરનારી;
 પથ્થર તૂલ્ય ગણું પરવૈભવ,
 નિર્મલ તાત્ત્વિક લોભ સમારી !
 દ્વાદશવૃત્ત અને દીનતા ધરિ,
 સાત્ત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
 એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક,
 નિત્ય અલંકાર રહો ભવ હારી.
 તે ત્રિશલા તનયે મન ચિંતવિ,
 જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધારું;
 નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો,
 ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું.
 સંશય બીજ ઊગે નહીં અંદર,
 જે જિનનાં કથનો અવધારું;
 રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ,
 ધાર, થશ અપવર્ગ, ઉતારું.

—સામાન્ય મનોરથ.

તેઓશ્રીના વિચારોને માટે અભિપ્રાય આપવાની ક્યાં જરૂર છે ? જે પુરુષે આત્માનુભવથી વિચારો બતાવ્યા છે તે પુરુષના વિચારોના સંબંધમાં બાહ્યદૃષ્ટિ શો અભિપ્રાય આપે ? એના સંબંધમાં વિશેષ નહીં કહેતાં શ્રીયુત મોહનદાસ ગાંધીના શબ્દોમાંજ તે વિચારોથી કેટલી શાંતિ મળે છે તે જણાવવું બસ થઈ પડશે; “ તેઓનાં આ પુસ્તકો મેં બાંધ્યાં છે, અને તેણે મને સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતિ આપી છે.”

આ વૃદ્ધ પ્રંથમાંના વિચારો એક જૈન મહાનુભાવના હોવા છતાં તે કોઈ પણ દર્શનના અનુયાયી વાંચતાં વિચારતાં એમજ અનુભવી શકશે કે, તે વિચારો કોઈ પણ સંપ્રદાયના મમત્વને માટે નથી પરંતુ આત્મત્વપ્રાપ્તિ માટેના છે. તેથી આત્મકલ્યાણજ થઈ શકવાનું. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સદૈવ એકજ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે હોય છે; અને તે વસ્તુ તે આત્મ-સ્વરૂપ છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનો આશ્યન્તર લક્ષ-પરમ મનોરથ—શું હતો તે સુજ્ઞ વાચક તેઓના નીચે આપેલ કાવ્યપરથી જોઈ શકશે.

ગુણસ્થાનક ક્રમારોહ.

૧. અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?
 ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્મથ જો ?
 સર્વ સંબંધનું બંધન તિક્ષ્ણ છેદીને,
 વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથજો ? અપૂર્વ૦
૨. સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્યવૃત્તિ કરી:
 માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ, હોય જો;
 અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
 દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ જોય જો. અપૂર્વ૦
૩. દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઉપજ્યો બોધ જે,
 દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો;
 તેથી પ્રક્ષીણ આરિતમોહ વિલોકિયે,
 વર્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો. અપૂર્વ૦

४. आत्मस्थिरता त्रण संक्षिप्त योगनी,
मुख्यपणे तो वर्ते देहपर्यंत जो;
बोर परिषद् के उपसर्गभये करी,
आबी शके नहीं ते स्थिरतानो अंत जो. अपूर्व०
५. संयमना हेतुथी योगप्रवर्तना,
स्वरूपलक्षे जिनआज्ञा आधीन जो;
ते पण क्षण क्षण घटती जाती स्थितिमां,
अंते थाये निजस्वरूपमां लीन जो. अपूर्व०
६. पंच विषयमां रागद्वेष विरहितता,
पंच प्रमादे न मळे मननो क्षोभ जो;
द्रव्य, क्षेत्र ने काळ भाव प्रतिबंधवण,
विचरवुं उदयाधीन पण वीतलोभ जो. अपूर्व०
७. क्रोधप्रत्ये तो वर्ते क्रोधस्वभावता,
मान प्रत्ये तो दीनपणानुं मान जो;
माया प्रत्ये माया साक्षी भावनी,
लोभप्रत्ये नहीं लोभ समान जो. अपूर्व०
८. बहु उपसर्गकर्ता प्रत्ये पण क्रोध नहीं,
वंदे चक्रि तथापि न मळे मान जो;
देह जाय पण माया थाय न रोममां,
लोभ नहीं छो प्रबळ सिद्धि निदान जो. अपूर्व०
९. नम्रभाव, मुंडभाव सहअस्नानता,
अदंतधोवन आदि परम प्रसिद्ध जो;
केश, रोम, नख, के अंगे शृंगार नहीं,
द्रव्यभाव सयंममय निर्मथ सिद्ध जो. अपूर्व०
१०. शत्रु मित्रप्रत्ये वर्ते समदर्शिता,
मान अमाने वर्ते तेज स्वभाव जो,

- जीवित, के मरणे नहीं न्यूनाधिकता,
भव मोक्षे पण शुद्ध बर्ते समभाव जो. अपूर्व०
११. एकाकी विचरतो बळी स्मशानमां,
बळी पर्वतमां बाघ सिंह संयोग जो;
अडोल आसन, ने मनमां नहीं क्षोभता,
परममित्रनो जाणे पास्या योग जो. अपूर्व०
१२. घोर तपश्चर्यामां पण मनने ताप नहीं,
सरस अत्रे नहीं मनने प्रसन्नभाव जो;
रजकण के रिद्धि वैमानिक देवनी,
सर्वे मान्या पुद्गल एक स्वभाव जो. अपूर्व०
१३. एम पराजय करीने चारितमोहनो,
आबुं त्यां ज्यां करण अपूर्व भाव जो;
श्रेणी क्षपकतणी करीने आरूढता,
अनन्य चिंतन अतिशय शुद्ध स्वभाव जो. अपूर्व०
१४. मोह स्वयंभूरमण समुद्र तरी करी,
स्थिति त्यां ज्यां क्षीणमोह गुणस्थान जो;
अंत समय त्यां पूर्ण स्वरूप वितराग थई,
प्रगटाबुं निज केवलज्ञाननिधान जो. अपूर्व०
१५. चार कर्म घनघाती ते व्यवच्छेद ज्यां,
भवना बीजतणो आत्यंतिक नाश जो;
सर्वभाव ज्ञाता दृष्टा सह शुद्धता,
कृतकृत्य प्रभु वीर्य अनंत प्रकाश जो. अपूर्व०
१६. वेदनियादि चार कर्म बर्ते जहां,
बळी सींदरीवत् आकृति मात्र जो;
ते देहायुष आधीन जेनी स्थिति छे,
आयुष पूर्णे, मटिये दैहिकपात्र जो. अपूर्व०

१७. मन, बचन, काया ने कर्मनी वर्गणा,
छूटे जहां सकल पुद्गल संबंध जो;
एवं अयोगी गुण स्थानक त्यां वर्तुं,
महाभाग्य सुखदायक पूर्ण अबंध जो. अपूर्व०
१८. एक परमाणु मात्रनी मळे न स्पर्शता,
पूर्ण कलंकरहित अडोलस्वरूप जो;
शुद्ध निरंजन चैतन्यमूर्ति अनन्यमय,
अगुरुलघु, अमूर्त सहजपदरूप जो. अपूर्व०
१९. पूर्व प्रयोगादि कारणना योगथी,
उर्ध्वगमन सिद्धालय प्राप्त सुस्थित जो;
सादि अनंत अनंत समाधिसुखमां,
अनंत दर्शन, ज्ञान, अनंत सहित जो. अपूर्व०
२०. जे पद श्री सर्वज्ञे दीतुं ज्ञानमां,
कही शक्या नहीं पण ते श्री भगवान जो;
तेह स्वरूपने अन्य वाणी ते शुं कहे !
अनुभवगोचर मात्र रहुं ते ज्ञान जो. अपूर्व०
२१. एह परमपदप्राप्तितुं कर्तुं ध्यान में,
गजावगर ने हाल मनोरथरूप जो;
तोपण निश्चय राजचंद्र मनने रह्यो,
प्रभुआज्ञाए थाशुं तेज स्वरूप जो. अपूर्व०
- श्रीमान् राजचंद्रतुं जीवन आध्यात्मिक होई तेओनुं आलेखन की
रीते करवुं ? तेओनी दशा तेओनाज शब्दोमां कहेवी योग्य थइ पडशे:—
धन्य रे दिवस आ अहो,
जागी रे शांति अपूर्व रे;
दश वर्षे रे धारा उलसी,
मट्यो उदय कर्मनो गर्व रे. धन्य०
ओगणीसैं ने एकत्रीसैं,
आव्यो अपूर्व अनुसाररे;

ઓગળીસેં ને બેતાઢીસેં,

અદ્ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે.

ધન્ય૦

ઓગળીસેં ને મુઢતાઢીસેં,

સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે;

શ્રુત અનુભવ વધતી વ્દશા,

નિજ સ્વરુપ અવભાસ્યું રે.

ધન્ય૦

ત્યાં આઢ્યો રે હૃદય કારમો,

પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે;

જેમ જેમ તે હૃદયેલીએ,

તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે.

ધન્ય૦

વધતું એમજ ચાલિયું,

હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે;

ક્રમે કરીને તે જશે,

એમ ભાસે મન માંહિ રે.

ધન્ય૦

યથા હેતુ જે ચિત્તનો,

સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર રે;

થશે અવશ્ય આ દેહથી,

એમ થયો નિરધાર રે.

ધન્ય૦

આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો,

થશે અપ્રમત યોગ રે;

કેવળ લગભગ ભૂમિકા,

સ્પર્શિને દેહ વિયોગ રે.

ધન્ય૦

અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે,

ભોગવતો અવશેષ રે;

તેથી દેહ એકજ ધારીને,

જાણું સ્વરુપ સ્વદેશ રે.

ધન્ય૦

INDIANS OF TO-DAY.

(From The Pioneer. 22nd May 1901.)

We have already quoted a short account from the Bombay paper of Shrimad Rajchandra Ravjibhai, (popularly known as Kavi) a rising Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiawar at the premature age of 33. Shrimad had the reputation of being the only *Shatavadhani* poet of India, when he was only nineteen. *Avadhana* means attention. *Shatavadhana* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shatavadhani*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random, or some games such as chess, cards, &c., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance the strokes of a bell are counted, and arithmetical problems are solved by the poet. This feat of memory power, coupled with poetic gifts,—for the *Shatavadhani* poet, has also to compose poetry *extempore*,—can be realised better by sight than description.

Shrimad Rajchandra was a living psychological instance of how far memory can be developed. He was considered by his admirers to be one of the greatest moral teachers of our time and country, and the enlightened portion of the Jain community regarded him as its youngest great philosopher in this *Pancham Kal*. He was born in Vavanya, Kathiawar, in 1867, of *Vanika* parentage. As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the vernacular course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection for poetry. At the age of nine, he wrote small *Ramayana* and *Mahabharata* in Padya (poetry). At the age of twelve, he wrote three hundred

stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimad was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines, and newspapers, and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen, he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen, he went to Morvi, and performed an *Ashtavadhana* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Avadhanas* from eight to twelve, and gave a public performance of the same. He gradually increased his powers of memory to such an extent that from twelve *Avadhanas* he began to perform sixteen, and from sixteen fifty-two and lastly, one hundred, and thus at the age of nineteen, he became a *Shatavadhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shatavadhans*, in the Framji Kavasji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public, and was given the name of *Sakshat Saraswati* (સક્ષાત્ સરસ્વતી.) Mr. Malabari, the well-known social reformer, after witnessing the performance wrote in his paper, the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimad, "a prodigy of intellect and memory." Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargent, the then Chief Justice of the High Court of Bombay, Dr. Peterson, Mr. Yajnik, and such other well-known citizens, arrangements were made for a big public meeting to witness Shrimad's *Shatavadhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition, a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty, he completely disappeared from the public gaze. He determined to use his powers and abilities for the instruction and enlightenment of

his community and the people at large. From his very early age he was a voracious reader. He studied the six schools of religions (५५६११) and other systems of Oriental and Western philosophy. Strange though it might seem it was a fact that a book was required to be read only once in order to be digested, and without any regular study of Sanskrit and Prakrit, he could accurately understand works in those languages and explain them to others, as only learned scholars could be expected to do. Shrimad now began to inculcate his taste for knowledge in others and soon attracted a large number of disciples, whom he guided to the proper study of the Jain philosophy. He found that the *Acharyas* (religious teachers) of the time held narrow and sectarian views, and did not appreciate the change of times. Again those who renounced the world were generally lacking in some of good things of the world, and had some reason or other to be dissatisfied with their lot in the world. Such men could not impress their congregations by their example. He believed that if a man of wealth, and social position renounced the world, he could work real good by his example; convinced of his sincerity and disinterestedness, the people would more readily follow his guidance and profit by his preaching. Holding such views, he had believed that he had not sufficiently qualified himself to appear before the public as an ascetic and a spiritual guide, and he continued steadily a man of the world, though his inclinations were all the other way.

When he was twenty-one, he took to business and in a very short time gained the credit of being a capable jeweller. The cares of a flourishing business, however, did not keep him from his favourite study of religion and philosophy. In the midst of his busy life he was quietly extending his studies and was always found surrounded by his books. Again, for some months of the year, he would leave Bombay with instructions to the members of the firm not to correspond with him unless he wrote to them. He used to retire into the

forests of Gujerat and there pass days and weeks in meditation and *yoga*. He always tried to conceal his identity and whereabouts, and, in spite of that, he was often found out followed by a large number of people, eager to listen to his preaching and advice.

After ten years of business life, he felt that he had accomplished the object with which he had entered business. He expressed his desire to sever his connection with it. Knowledge, possession of wealth, social position, the enjoyment of family happiness (for Shrimad had parents, one married brother, four married sisters, a wife, two sons and two daughters, all living), he was preparing to renounce the world and lead the life of an ascetic. In the meantime, in his 32nd year, his health gave way. He was treated by a number of competent medical men. And once there was a change for the better. A relapse, however, followed, and after an illness of more than a year, in spite of competent medical treatment and good nursing by devoted disciples, he quietly passed away on the 9th ultimo, (April, 1901) at Rajkot, Kathiawad. During his long and painful illness he never uttered a sigh or a groan. He was cheerful while all others around him were despondent.

Besides scattered poems he has written several works. His *Moksha Mala* has already been published. This work is the keynote of Jainism. This, he had written at the age of seventeen. Among his unpublished works there are *Atman-Siddhi-Upaya* and *Panchastikaya*, and several essays on the *Atman* or soul. The corner-stone of the Jain religion and philosophy is the theory of Karma, in which he strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory, and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortunately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of religion. After careful study of the Jain and the Buddhist literature, he had come to the conclusion

that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars, that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said, that in the Jain manuscripts, of two thousand years old, it was clearly stated that the Great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors. Shrimad had also maintained that the two chief sects of Jainism,—the Digamber and the Svetambara—were the outcome of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that, Shrimand Rajchandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adherence to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition, and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gravity of his own. On account of his vast and accurate knowledge of religions and philosophy, his wonderful powers of exposition and his lucid delivery, his discourses were listened with the utmost attention. His self-control under irritating circumstances was so complete, his persuasive powers so great, and his presence so inspiring, that those who came to discuss with him in a defiant and combative frame of mind, returned quite humiliated and full of admiration.

Shrimad Rajchandra deplored the present condition of India, and was always solicitous for its amelioration. His views on the social and political questions of that day were liberal. He said there ought not to be any thing like caste-distinction amongst the Jains, as those who were Jains were all ordered to lead similar life. Among all the agencies for reform, he assigned the highest place to the religious reformer, working with the purest of motives and without ostentation.

He found fault with the religious teachers of the present day because, they preached sectarianism, did not realise the change of the times, and often forgot their real sphere in the desire to proclaim themselves as *avatars* of God, and arrogated to themselves powers which they did not possess. In his later years, it was clear that he was preparing to fulfil his life's mission in that capacity. But unfortunately death intervened and the mission remained unfulfilled. Shrimad had, however, succeeded in creating a new spirit among the Jains in the Bombay Presidency. It is generally believed that had he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion, and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such an useful life should have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs. 11,000 to perpetuate his memory. A movement is still going on to increase the fund. It is expected that an institution to collect old manuscripts and to publish the work of the Jain religion which remain unpublished, in several *Bhandaras*, will be started, bearing his honoured name. It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life and work.

आजना हिंदीओ.

[अलाहबादना 'पायोनीयर' (२२, मे, १९०१) पत्र उपरधी.]

अमे मुंबईना वर्त्तमानपत्रोमांथी श्रीमद् राजचंद्र रवजीभाई (प्रसिद्धिमां 'कवि' तरीके ज्ञात थयेला) अने उगता जैनसुधारक के जे काठियावाडमां आवेल राजकोटमां ३३ वर्षनी अकाल उमरे १९०१ ना एप्रिलनी नवमीए गत थया तेनुं टुंक वर्णन क्यारनुं टांकेल छे. ज्यारे १९ वर्षना हता त्यारे हिंदीना शतावधानी कवि तेओ एकज छे एवुं मान श्रीमद्ने मळ्युं हतुं. अबधान एटले लक्ष. शतावधान एटले एकी वखते सो वस्तुपर ध्यान आपवुं ते. एक कवि ज्यारे पोतानी स्मरणशक्तिमां एक सो बाबतोनो संग्रह करी राखे छे त्यारे ते शतावधानी कहेवाय छे. आ बाबतोमां जुदी जुदी भाषाओनी कविताओ के जेमांना शब्दो आडाअवळा क्रममां गमे तेम कहेवामां आवे छे, अथवा शैतरंज, पानां आदि केटलीक रमतो अने बीजी केटलीक बाबतोनो समावेश थाय छे. आ अबधानक्रियामां घंट बगाडवामां आवे छे तेना टकोरा गणतां गणतां गणितना दाखलाओ करी आपे छे. कवित्वनी बक्षीस साथेनी—कारण के शतावधानी कविने पूछेली कविता तात्कालिक अने शिघ्र रीते करबी पडे छे—स्मरणशक्तिनुं आवी रीते व्यक्तत्व वर्णन करतां दृष्टिए जोयाथीज तेनो खरो ख्याल आवी शके छे.

श्रीमद् राजचंद्र, स्मरणशक्तिनो केटलो बधो विकास करी शंकाय छे तेना अध्यात्मशास्त्रदृष्ट्या प्रत्यक्ष उदाहरणरुप हता. तेमना स्तुति-कारो तेओ आपणा समय अने देशना महत्तम नीतिशास्त्रना उपदेशकोमांना एक हता एम गणता; अने जैनसमुदायना सुशिक्षित पुरुषो तेओने आ पंचमकालना एक उछरता महान् फिलसुफ तरीके लेखता. तेमनो जन्म काठियावाडना बवाणिया गाममां वणिकजातिमां १८६७ मां थयो हतो. नानपणमां ज्यारे तेओ शाळामां जता त्यारे तेओए

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ દર્શાવી હતી. ગુજરાતી भापामાનો અભ્યાસક્રમ કે જે પૂરો કરવાને છ વર્ષ લાગતાં હતાં તે તેમણે બે વર્ષની અંદર પૂરો કર્યો. તેમના શિક્ષકો તેમને બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ વિષયે અસાધારણ લેખતા. ઘણીજ નાની ઉમરથીજ તેમને કવિતા પ્રત્યે અનુરાગ હતો. નવ વર્ષની વયમાં તેમણે પદ્યમાં નાના રામાયણ અને મહાભારત લખ્યાં હતાં. બાર વર્ષની વયમાં ત્રણ દિવસમાં ઘટિકાર્યંત્રપર ત્રણસો શ્લોક લખ્યા હતા. આ દર્શાવે છે કે શ્રીમદ્ આજન્મસિદ્ધ કવિ હતા. તેમણે કેટલાક માસિક અને જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં લખાણ લખવા માંડ્યાં હતાં, અને સ્ત્રીકેલવળીની ઉપયોગિતા ઉપર એક નિબંધ લખ્યો હતો. તેર વર્ષની ઉમરે તેઓ ઇંગ્લિશ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રાજકોટ ગયા. ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે તેઓ મોરબી જઈ મિત્રમંડલ પાસે અઘ્ઠાવધાન (એકી વચ્ચે આઠ વાવતોમાં ચિત્ત રાખવાની ક્રિયા) કર્યાં. પછી આઠમાંથી બાર અવધાન કરવાની શક્તિ વધારી અને પછી તે બાર અવધાનો પ્રજા સમક્ષ કર્યાં. તેમણે ધીમે ધીમે પોતાની સ્મરણશક્તિ એટલા વધા પ્રમાણમાં વધારી કે બારમાંથી સોલ અવધાન કર્યાં, સોલમાંથી વાવન અવધાન કર્યાં અને અંતે સો અવધાન કર્યાં, અને આવી રીતે ઓગણીસ વર્ષની ઉમરે તેઓ શતાવધાની કવિ થયા. તેઓએ મુંબઈ જઈ પોતાની શતાવધાન કરવાની શક્તિ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટ અને અન્ય સ્થળોએ પ્રજા સન્મુખ કરી બતાવી. આ આશ્ચર્ય-ભૂત સ્મરણશક્તિની ક્રિયાઓથી તેમને પ્રજાએ સુવર્ણચંદ્રક (ચાંદ) આપ્યો અને ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતિ’નું ચિરદ આપવામાં આવ્યું. પ્રસિદ્ધ સુધારક મિ. મલબારીએ ઉપરોક્ત શતાવધાનક્રિયા જોઈ પોતાના પત્ર નામે ‘ઈન્ડિઅન સ્પેક્ટેટર’માં તે વિષયે ઘણોજ સ્તુતિપ્રદર્શક લેખ લખ્યો અને તેમાં શ્રીમદ્ને “બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ અદ્ભુત રીતે ધરાવનાર” (a prodigy of intellect and memory) કહ્યા. આ પછી થોડાક વચ્ચેમાં મુંબઈની હાર્ડકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર. ચાર્લ્સ

સારજન્ટ, ડૉક્ટર પીટર્સન, મિ. યાજ્ઞિક અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોની પ્રેરણાથી શ્રીમદ્ના શતાવધાન જોવાને માટે એક મહાન્ લોકસભા બોલવવાને વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. આ અસાધારણ શક્તિવાળા યુવકની સ્તુતિ અને કદર લોકોએ અને પત્રવાળાઓએ* ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરી. સર ચાર્લ્સે તેમને યુરોપમાં જઈ ત્યાં પોતાની શક્તિઓ દર્શાવવાને મલામળ કરી પણ તેઓ તેમ કરી શક્યા નહિ. કારણ કે તેમણે વિચાર્યું કે, યુરોપમાં પોતે જૈનધર્માનુસાર રહી શકે નહિ.

આવી રીતે સમગ્ર પ્રજામાં ય્વ્યાતિ થયા પછી તેમના પર એકાએક નવું પરિવર્તન આવ્યું હોય તેમ જણાયું. વીસ વર્ષની વયે પ્રજાની દૃષ્ટિમાંથી

* જૂદા જૂદા વર્તમાનપત્રોએ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના સંબંધમાં લખેલ લેખોમાંથી અહીં તા. ૪, ડિસેમ્બર, ૧૮૮૬ (સંવત્ ૧૯૪૩ ના માગશર શુદ્ધ ૮, શનિ) ના અંકમાં ' મુંબઈ સમાચાર ' પત્રે લખેલો એક અપ્રલેખ (Leading article) મૂકીએ છીએ:—

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિ ધરાવનાર એક જવાન
હિંદુની અત્રે પધરામણી, અને તેના તરફથી થતા
શતાવધાનના પ્રયોગ.

મોરબીથી કવિશ્રી રાયચંદ્રજી રવજીભાઈ નામનો માત્ર ઓગણીશ વરસની વયનો એક હિંદુ ગૃહસ્થ અત્રે આવી સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિનાં જે અદ્ભુત કૃત્યો કરી દેખાડે છે તેનાથી વાંચનારાઓને અમે વાકેફ કરતા જઈએ છીએ. એવી મહાન્ શક્તિના પુરુષો એકથી વધારે આવી ગયા છે, અને જુદા મુંબઈમાં શીઘ્ર કવિ પંડિત ગઠ્ઠાલજી તેવી શક્તિ ધરાવનાર તરીકે જાણીતા છે; પણ હમણા આવેલો સદર્હુ પુરુષ તેઓ કરતાં ચઢતી શક્તિનો કહેવાય છે; એટલે બીજાઓ જ્યારે અષ્ટાવધાનના એટલે એકાંબેલા આઠ પ્રકારના પ્રયોગો કરી બતાવે છે ત્યારે આને શતાવધાની એટલે એકસો પ્રયોગો કરી દેખાડનારો સમજવામાં આવે છે. તેમનાનાં રહેલી શક્તિની મોટી ખુબી એ છે કે, તેઓ એકી વેળાં અનેક બાબત પોતાના મનમાં યાદ રાખી તથા રમી શકે છે; અને તે બાબત જેમ સહેલી તેમ કવિતા, ગણિત અને ભાષાના સરસ્વી અથવા પછી હોય છે. ગમે એવા કઠળ છંદમાં તેઓ બોલ બોલતામાં કવિતા રચે છે; ગમે એવી અજાણી અને પારકી ભાષામાં કહેલા ડલટ પાલટ શબ્દોના વાક્યોને સરસાં ગોઠવી આપે છે; અને તે સઘટ્ટું એક બીજાની સાથે વચ્ચે વચ્ચે કરે છે.

પૂર્ણ રીતે તેઓ અદૃશ્ય થયા. પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિબલનો ઉપયોગ પોતાના સમુદાયવર્ગમાં અને વિસ્તારથી સમગ્ર લોકને શિક્ષા અને જ્ઞાન-બોધ આપવામાં કરવા માટે તેમણે નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઘણી નાની ઉમરથી અતિશય પરિમાણમાં વાંચનાર હતા. તેમણે ષડ્દર્શનની આલોચના કરી; અને તેની સાથે પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમની ફિલસુફીનાં દર્શનો જોયાં. જો કે આશ્ચર્યકારક લાગશે, પરંતુ આતો વાસ્તવિક સત્ય છે કે તેમને પુસ્તકને પૂર્ણ રીતે પ્રહણ કરવાને ફક્ત એક જ વચ્ચત વાંચવાની જરૂર

એ શક્તિઓ યોગે અદ્ભુત અને અસાધારણ છે; અને તે કેમ સ્ત્રી છે તથા કામે લાગે છે તેની તપાસ કરી તેનો લાભ લેવાની તજવીજ કરવી જોઈએ છે. આટલું તો સ્ત્રી છે કે, એવી શક્તિ કુદરતની એક બક્ષીશ માત્ર છે, અને તે કોઈ જ ભાગ્યશાળી ગૃહસ્થને અર્પણ થયેલી હોય છે; પણ તે સ્ત્રીની કે વધી શકે કે નહીં અને માણસ જાતના કારોબાર તથા વહેવારમાં આવી શકે કે નહીં તે નક્કી કરવાની જરૂર છે. કેટલીક તરફથી એવું માનવામાં આવે છે કે, તે તેવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં; અને જો લેવા માંગે, તો તેનું બલ ઓછું થતું જાય. આમાં કેટલી સચાઈ છે તે પણ શોધી કાઢવું જોઈએ. જો એ શક્તિ એવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં તો પછી તે માત્ર જોવાની અને નવાઈની જ થઈ પડે. પણ આપણે એકદમ તેમ માનીશું નહીં. માણસ જાતમાં ઈશ્વરે મેલેલી દરેક શક્તિઓ સ્ત્રીની વધારી શકાય છે, તેમ ઉપલી અદ્ભુત શક્તિઓના સંબંધમાં પણ થવું જોઈએ; અને જો તેમ હોય તો પછી આવા ચમત્કારિક પુરુષોને ઉત્તેજન આપી તેમની શક્તિ સ્ત્રીની જેમ અને તેને લોકોપયોગી કામમાં આણવાની કોશિશ કરવાથી આપણે પછાત પડવું જોઈતું નથી. એવા પુરુષો જો યુરોપ કે અમેરિકામાં હોય તો તેઓ મોટાં માન અને દોલતે પોષાય; તથા પ્રજા અને સરકાર તેમને ઉત્તેજન આપી આગલ વધાર્યા વગર રહે નહીં. અત્રે પણ તેમજ થવું જોઈએ છે; અને તેમ થશે તો જ એવા નામીના પુરુષોનો આપણમાં વધારો થશે. આ વાત પણ તપાસવા જોગ છે કે, એવા પુરુષો અત્યાર સુધી હિંદુ કોમમાંથી જ મળી આવે છે. મોહમેદન, પારસી વગેરે કોમમાંથી તેઓ મળી આવતાં નથી એવું કારણ શું? શું એવા પુરુષો ચોક્કસ જાતમાં જન્મ પામે છે અથવા વંશપરંપરા ઉત્તરે છે એ સર્વે બાબતોની તપાસ કરતાં અગત્યના જુલાસા મળશે, અને તેથી એવા પુરુષો ઉત્પન્ન થવાનો કોઈ નિયમ જણાવા જોડે તેમની વૃદ્ધિથી પ્રજાને ફાયદો થશે.

रहेती अने संस्कृत अने प्राकृतना नियमित अभ्यास वगर तेओ ते भाषामांना पुस्तको म्होटा पंडितोनी पेठे यथार्थ रीते समजी शकता अने बीजाने समजावी शकता.

तेओए जोयुं के धर्मगुरुओ वर्तमानकाळमां सांप्रदायिक दृष्टिथी संकुचित—टुंक मर्यादावाळा—विचारो धरावे छे अने कालना परिवर्तन अनुसार केवी रीते वर्तन करुं जोइए ते समजता नथी. विशेष जेओ आ संसारनो त्याग करी त्यागवृत्त स्वीकारे छे तेओमां केटलाक सांसारिक संपत्तिओना अभावे तथा संसारथी एक या बीजा कारणथी थयेला असंतोषने परिणामे तेम करे छे. आवा पुरुषो पोताना चारित्र्यनी असर तेओना समुदाय प्रत्ये पाडी शकता नथी. श्रीमदनी एवी मानी-नता हती के धनवान अने सांसारिक सारी स्थितिवाळो पुरुष संसारनो त्याग करे तो पोताना चारित्र्यथी संगीन हित करी शके. जनसमाज तेना शुद्ध हृदय अने निःस्वार्थना सद्गुणनी खात्री थवाथी तेना कहेवा प्रमाणे दोरावामां घणीज तत्पर रहे अने तेना उपदेशथी लाभ मेळवती थांय. आवा विचार श्रीमदना हता अने तेनी साथे जनसमाज आगळ एक साधु अने धार्मिक नायक तरीके रजु थवा योग्य स्थितिमां मूकाया नथी एम तेओ मानता हता; अने तेथीज गृहस्थदशाएज जीवन गाळवानुं चालु राखुं हतुं. ज्यारे तेना आंतरिक विचारो संसारप्रत्ये तदन उदासीन वत्तता हता.

ज्यारे श्रीमद् २१ वर्षना हता, त्यारे तेमणे धंधामां प्रयाण कर्युं; अने घणा टुंक वखतमां एक बाहोश झवेरी तरीकेनी नामना मेळवी. वधता जता व्यापारनी उपाधिओमां पण धर्म अने तत्त्वज्ञानना पोताना प्रिय अभ्यासमां तेओए खलेल आववा दीधी नहि. पोताना उद्योगरत जीवनमां चूपकीदीथी ज्ञानवृद्धि करता हता. तेमज हमेशां पुस्तकोमां गुंथायेला रहेता हता. वळी, वर्षमां केटलाक महिनाओ तो पोते सुंबई छोडी चाल्या जता अने पोतानी पेढीए कही जता के ज्यांसुधी पोते

લલ્લે નહિ ત્યાં સુધી કોઈએ પોતાની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવવો નહિ. ગુજરાતના વનોમાં તેઓ એકાંત વાસ ગાઢતા અને ત્યાં રહી ચિંત્વન અને યોગમાં દહાડા અને અઠવાડીઆઓ વ્યતીત કરતા. તેઓ રચ્ચેને પોતે ઓઢચ્ચાઈ જાય અથવા પોતાના સ્થઢની ચ્ચવર પઢી જાય તેવી ધાસ્તીથી ઘણા ગુપ્ત રહેવાનો હમેશ પ્રયાસ કરતા, છતાં તેઓ વારંવાર ઓઢચ્ચાઈ જતા અને ઢોકોની મ્હોટી સંચ્ચ્યા તેમનાં ઉપદેશ અને શિશ્ચા વચ્ચનો શ્રવણ કરવાની જિજ્ઞાસાપૂર્વક તેમની પાછઢ આવવી.

વ્યાપાર કર્યાને દશ વર્ષ થયા પછી તેમને લાગ્યું કે જે હેતુથી વ્યાપાર—ધંધામાં પ્રયાણ કર્યું હતું તે હેતુ તેઓએ પૂર્ણ કર્યો હતો. તેથી વ્યાપારની સાથેનો પોતાનો સંબંધ નિવૃત્તવાની ઇચ્છા તેમણે જણાવી. જ્ઞાન, ધનસંપત્તિ, સાંસારિક પદવી, કૌટુંબિક સુચ્ચ (કારણ કે તેમને હયાત માતાપિતા, એક પરિણીત બંધુ, ચાર પરિણીત બ્ચેનો, સ્ત્રી, બે પુત્ર અને બે પુત્રીઓ હતી) પ્રાપ્ત કરી સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ—મુનિનું જીવન ગાઢવાની તેમણે તૈયારી કરી. એટલામાં ૩૨ મા વર્ષની વયે તેમની શારીરિક પ્રકૃતિ નબઢી પઢી. અનેક કુશઢ ડાક્ટરોની સાર-વાર નીચે રાચ્ચવામાં આવ્યા અને એક વચ્ચત તો તેમની પ્રકૃતિ સુધરી જવાની આશા રચ્ચાઈ પરંતુ વ્યાધિએ ફરીવાર દેચ્ચાવ દીધો અને કાબેલ્યતવાઢી સારવાર અને તેમના મક્તશિષ્યોની માવજત છતાં એક વર્ષ કરતાં વધારે વચ્ચત બીઢાનાવશ રહીને કાઠિયાવાઢના રાજકોટ શહેરમાં, ગયા માસની નવમી તારીચ્ચે (૧૯૦૧ ના એપ્રિલ માસમાં) તેઓ શાંતિથી કાલશરણ થયા. તેમની લાંબી અને તીવ્ર માંદગી દર-મ્યાન તેમણે કદી પણ નિઃશ્ચાસ અથવા આર્ત્તતા દાચ્ચવી નહોતી. ડ્યારે તેમના બીઢાનાની આસપાસના બીજા વધાઓ દીલગીર થતા ત્યારે પણ પોતે આનંદસમેત રહેતા.

છૂટી છવાયી કવિતા શિવાય તેમણે કેટલાંક પુસ્તકો લચ્ચ્યાં છે.^૧

૧ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લચ્ચેલા જે જે લેખો મઢી આવ્યા તેનો સંમ્રહ કરી 'પરમશ્રુતપ્રમાવંક મંડલે' રૅયલ ચાર પેઢી ૭૦૦ પાનાનો અવ્ચ મ્રંથ બહાર પાચ્ચોછે.

તેમની મોક્ષમાલા ક્યારની પ્રસિદ્ધિ પામી ગઈ છે. આ પ્રંથ જૈનધર્મની કુંચી સમાન છે. આ તેમણે સત્તરવર્ષની વયે રચ્યો હતો. તેમના અપ્રસિદ્ધ પ્રંથોમાં આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર^૧ તથા પંચાસ્તિકાયા અને આત્માના વિષયપર કેટલાક નિબંધો છે. જૈનધર્મ તથા તેના તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત કર્મવાદ છે. કર્મવાદમાં તેમને અલંકાર શ્રદ્ધા હતી. તેમણે આ કર્મવાદપર પ્રમાણો સાથે એક પુસ્તક લખવાનો અને ભગવાન્ મહાવીરે પ્રકાશેલા સિદ્ધાંતોપર પ્રંથમાલા લખવાનો વિચાર હતો, પરંતુ દુર્ભાગ્યે જેમ તેમનાથી લાંબી માંદગીને સબંધે થઈ શક્યું નહિ. વળી તેમણે ધર્મના કેટલાક કઠિન સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કર્યા હતા. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યનું સંભાળપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યા પછી તેઓ એવા નિર્ણયપર આવ્યા હતા કે મહાવીર અને બુદ્ધ બંને ભિન્ન મહાન્ પુરુષો હતા, તેઓના સિદ્ધાંતો તદ્દન જુદા હતા અને જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મની શાખા છે એવી યુરોપીય પંડિતોની જે માનીનતા હતી તે બરાબર પ્રમાણ સહિત નથી. તેઓ કહેતા કે જૈનોના બે હજાર વર્ષના પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે મહાન્ મહાવીર અને મહાન્ બુદ્ધ એ ધાર્મિક પ્રતિસ્પર્ધિઓ હતા. શ્રીમદ્ આ પળ નિશ્ચિત રીતે પ્રતિપાદિત કરતા કે જૈનની બે મુખ્ય શાખા નામે દિગંબર અને શ્વેતાંબર વેશની અનિયમિત સ્થિતિને લઈને જન્મ પામેલી છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દરેક રીતે લાક્ષણિક ચિન્હથી અંકિત પુરુષ હતા એ દર્શાવવાને તેમની જીંદગીની ઉપર દર્શાવેલી લઘુ રેખા પૂરતી છે. તેમની માનસિક શક્તિઓ અદ્ભૂત રીતે ચમત્કૃતિવાળી હતી, તેમજ તેમના ચારિત્ર્યની નૈતિક ઉન્નતિ ચક્રિત કરાવનાર હતી. સત્યપ્રત્યે તેમનો આદર, વ્યાપારમાં અત્યંત ચીવટથી નૈતિક તત્ત્વોને વળગી રહેવાનું વર્તન, ગમે તેટલી વિરુદ્ધતા છતાં જે સ્વરૂં તેઓ માનતા તે કરવાની તેમની નિશ્ચય વૃત્તિ, અને તેમનો કર્તવ્ય સંબંધે ઉચ્ચ આદર્શ,

૧ આ લઘુમાળા પંથાત્ આ પ્રંથની ચાર આકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે.

જેઓ લેમના સહવાસમાં આવતા તેમનામાં પ્રેરણા કરી તેમને ઉન્નતિની શ્રેણિ પર ચઢાવતા. તેમની બાહ્યકૃતિ ડીમાકવાળી ન હતી, પરંતુ આંતરિક શાંતિ અને ગાંભીર્ય તો તેમનાંજ હતાં. તેમનું ધર્મો તથા તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિશાલ અને યથાસ્થિત જ્ઞાન, તેમની સમજાવવાની અદ્ભૂત શક્તિ, અને ઉપદેશ કરવાની તેમની દીવ્ય પદ્ધતિ હોવાથી તેમના ઉપદેશો પૂર્ણ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવામાં આવતા હતા. ઉદ્ધરનાર સંજોગો હોય ત્યારે પણ તેમનો આત્મસંયમ ઇટલો બધો પૂર્ણ હતો, તેમની મધ્યસ્થ રીતે સમજાવવાની શક્તિ ઇટલી બધી મહાન હતી, અને તેમની હાજરી ઇટલી બધી પ્રેરણાત્મક હતી કે જેઓ તેમની સાથે વાદવિવાદ કરી તેમની ઉપર જય મેલવવાની બુદ્ધિએ આવતા તેઓ તદ્દન તેઓથી વશ થઈને તેમની આદરપૂર્વક સ્તુતિ કરતા જતા હતા.

હિંદની વર્તમાન દશા પર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને ખેદ થતો અને તે દૂર કરવાને હમેશાં ઇચ્છા ધરાવતા હતા. વર્તમાન સામાજિક અને રાજકીય પ્રશ્નોપરના તેમના વિચારો ઉદાર હતા. તેઓ કહેતા કે જૈનોમાં જ્ઞાતિભેદ જેવું કંઈ પણ હોવું જોઈએ નહિ કારણ કે જેટલા જૈનો છે તેમને એકજ પ્રકારનું જીવન—વર્તન રાખવાનું હોય છે. બધા સુધારકોમાં જે સુધારક પવિત્રતમ આશયથી, અને દાંભિક વૃત્તિ વગર સુધારાનું કાર્ય કર્યાં જાય છે તેમને શ્રીમદ્ ઉચ્ચતમ પંક્તિ આપતા. વર્તમાનકાલના ધર્મગુરુઓનો દોષ એ કારણથી કાઢતા હતા કે તેઓ સ્વસંપ્રદાયના મોહથી આપ્રહી ઉપદેશ કરી કાલના ફેરફારનું લક્ષ્ય રાખતા નથી. પોતાને પ્રમુખ અશ્વતર તરીકે કહેવડાવવાની ઇચ્છાથી પોતાનું સ્વર્ગ કર્તવ્ય વારંવાર ભૂલી જાય છે અને જે શક્તિ પોતાનામાં ન હોય છતાં તેનો દાવો કરવાનો ગર્વ રાખે છે. તેના પાછલાં વર્ષોમાં એ તો સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે શ્રીમદ્ પોતાના જીવનનો સંદેશ ધર્મગુરુ તરીકે આપવાની તૈયારી કરતા હતા. પરંતુ દુર્ભાગ્યે મરણે વચમાં પડી તે સંદેશ પૂર્ણ થતાં અટકાવ્યો છે, છતાં મુંબઈ ફાળામાં જૈનોમાં એક

નવીન જીવન ઉપજાવવામાં શ્રીમદ્ વિજય પામ્યા છે. સાધારણ રીતે એવું મનાય છે કે જો તેઓ વધુ વચ્ચત જીઝ્યા હત તો હાલના જૈન-ધર્મની સંપૂર્ણ દર્શનની ક્રાંતિ કરી હત અને મહાન્ મહાવીરે જે વાસ્તવિક ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશ લોકોને શિખાવ્યો હત. જૈન ધર્મના અનેક ગચ્છભેદો કાઢી નાંખી મહાવીરે સ્થાપેલો એક સામાન્ય ધર્મ સ્થાપવાનો તેઓનો વિચાર હતો. આવી ઉપયોગી જીંદગી અપક્વ વયે ઉપયોગમાં આવતી બંધ પડી તેથી દેશને ચોક્કસો ગેરલાભ થયો છે.

તેમનું નામ ચિરંજીવ રાખવાને તેમના સ્તુતિ પાઠકોએ આશરે રૂ. ૧૧૦૦૦ ક્યારના સંગૃહીત કર્યા છે. તે પંડને વધારવાની હિલ-ચાલ હજુ પળ ચાલી રહી છે. અને એવી આશા રખાય છે કે જૂનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોને એકત્ર કરી જૈનધર્મવિષયક પુસ્તકો કે જે કેટલાક મંડારોમાં અપ્રગટ દશામાં પડ્યા છે તેને પ્રગટ કરનારી સંસ્થા તેમના માનવંતા નામ સાથે સ્થાપવામાં આવશે. * આશા રહે છે કે તેમના અનુયાયીઓમાંના કોઈ શ્રીમદ્ના જીવનવૃત્તાંત અને કાર્યનો સર્વગામી અને સમજી શકાય તેવો અહેવાલ પ્રજાસમક્ષ રજુ કરશે.

* પરમશ્રુતપ્રભાવકમંડલે જૈન ધર્મના બે મુખ્ય સંપ્રદાય—શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરના પ્રાચીન શાસ્ત્રો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું નામ જોડી “રાજચંદ્ર જૈન શાસ્ત્ર-માલા” ના નામથી પ્રકટ કરવાનું શરુ કર્યું છે, અને તે યોજનાનુસાર નીચે પ્રમાણે ગ્રંથો મૂલ તથા હિંદી અનુવાદસહિત બહાર પળ પડી ચૂક્યાં છે:—
 ૧ સપ્તભંગીત રંગિણી. ૨ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર. ૩ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય. ૪ પંચાસ્તિકાય. ૫ જ્ઞાનાર્ણવ. ૬ સ્યાદ્વાદમંજરી. ૭ વૃદ્ધતદ્રવ્ય સંપ્રદ. ૮ દ્રવ્યાનુયોગ-તર્કના. ૯ ગોમદ્દસાર. ૧૦ પ્રવચનસાર. ૧૧ પરમાત્મપ્રકાશ.

શિક્ષણ પદ્ધતિ અને મુલ્યદ્રા.

આ એક સ્યાદાતત્ત્વબોધવૃક્ષનું બીજ છે. આ પ્રંથ તત્ત્વ પામવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી શકે એવું એમાં કંઈ અંશે પણ દૈવત રહ્યું છે. એ સમભાવથી કહ્યું હું. પાઠક અને બાંચકવર્ગને મુખ્ય ભલામણ એ છે કે, શિક્ષાપાઠ પાઠે કરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા. તેનાં તાત્પર્યો અનુભવવાં. જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિઓથી સમજવાં, અને એ જોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વચ્ચત તે પાઠો બાંચી જવા. એક પાઠ બાંચી ગયા પછી અર્ધઘડી તેપર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય શું છે? એમ તે જોવું. એમ કરવાથી આજ્ઞો પ્રંથ સમજી શકાશે, હૃદય કોમલ થશે, વિચારશક્તિ સ્ખીલશે, અને જૈનતત્ત્વપર રુઢી શ્રદ્ધા થશે. આ પ્રંથ કંઈ પઠન કરવારુપ નથી, પણ મનન કરવારુપ છે. અર્થરુપ કેળવણી એમાં યોજી છે. તે યોજના ‘બાલાવબોધ’ રુપ છે. ‘વિવેચન’ અને ‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ ભાગ ભિન્ન છે. આ એમાંનો એક કકઢો છે, છતાં સામાન્ય તત્ત્વરુપ છે. સ્વભાષા સંબંધી જેને સારું જ્ઞાન છે અને નવતત્ત્વ તેમજ સામાન્ય પ્રકરણ પ્રંથો જે સમજી શકે છે તેઓને આ પ્રંથ વિશેષ બોધદાયક થશે. આટલી તો અવશ્ય ભલામણ છે કે, નાના બાલકોને આ શિક્ષાપાઠોનું તાત્પર્ય સમજણરુપે સવિધિ આપવું. જ્ઞાનશાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષાપાઠ મુલ્યપાઠે કરાવવાને વારંવાર સમજાવવા. જે જે પ્રંથોની એ માટે સહાય લેવી ઘટે તે લેવી. એક બેવાર પુસ્તક પૂર્ણ શીખી રહ્યા પછી અવલેથી ચલાવવું. આ પુસ્તક મળી હું ધારું છું કે, સુક્ષ્મ વર્ગ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી નહીં જોશે, બહુ ઝંઢા ઉતરતાં આ ‘મોક્ષમાલા’ મોક્ષનાં કારણરુપ થઈ પડશે. માધ્યસ્થતાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે. આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉચ્ચરતા બાલયુવાનો આવી રીતે વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે ભાવના અટકાવવાનો પણ છે. —શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર.

—બાલાવબોધ મોક્ષમાલા, પ્રથમમાલા.

अनुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठ.
शिक्षापाठ १ वचनारन भलामण १	१
” २ सर्व मान्य धर्म. २	२
” ३ कर्मना चमत्कार. ३	३
” ४ मानवदेह. ४	४
” ५ अनाथी मुनि भाग १. ५	५
” ६ ” ” २. ७	७
” ७ ” ” ३. ९	९
” ८ सद्देव तत्त्व. १०	१०
” ९ सद्धर्म तत्त्व. ११	११
” १० सद्गुरु तत्त्व भाग १. १३	१३
” ११ ” ” २. १४	१४
” १२ उत्तम गृहस्थ. १६	१६
” १३ जिनेश्वरनी भक्ति भाग १. १७	१७
” १४ ” ” २. १८	१८
” १५ भक्तियो उपदेश. २०	२०
” १६ खरी महत्ता. २१	२१
” १७ बाहुबल. २२	२२
” १८ चार गति. २४	२४
” १९ संसारने चार उपमा भाग १. २६	२६
” २० ” ” २. २७	२७
” २१ बार भावना. २८	२८
” २२ कामदेव श्रावक. ३०	३०
” २३ सत्य. ३१	३१
” २४ सत्संग. ३३	३३
” २५ परिग्रहने संकोषवो. ३५	३५
” २६ तत्त्व समजुं. ३७	३७
” २७ यत्ना. ३९	३९
” २८ रात्रिभोजन. ४०	४०
” २९ सर्व जीवनी रक्षा भाग १. ४१	४१
” ३० ” ” २. ४२	४२

विषय.	पृष्ठ.
शिक्षापाठ ३१ प्रत्याख्यान.	४४
" ३२ विनयवडे तत्त्वनी सिद्धि छे.	४६
" ३३ सुदर्शन शोध.	४७
" ३४ ब्रह्मचर्य विषे सुभाषित.	४९
" ३५ नमस्कार मंत्र.	५०
" ३६ अनानुपूर्वि.	५२
" ३७ सामायिक विचार भाग १.	५३
" ३८ " " २.	५५
" ३९ " " ३.	५७
" ४० प्रतिक्रमण विचार.	५८
" ४१ भीखारीनो खेद भाग १.	६०
" ४२ " " २.	६१
" ४३ अनुपम क्षमा.	६३
" ४४ राग.	६४
" ४५ सामान्य मनोरथ.	६५
" ४६ कपिलमुनि भाग १.	६६
" ४७ " " २.	६७
" ४८ " " ३.	६९
" ४९ तृष्णानी विचित्रता.	७१
" ५० प्रमाद.	७२
" ५१ विवेक पटले शुं ?	७४
" ५२ ज्ञानीओप वैराग्य शा माटे बोध्यो ?	७५
" ५३ महावीर शासन.	७७
" ५४ अशुचि कोने कहेवी ?	७९
" ५५ सामान्य नित्य नियम.	८०
" ५६ क्षमापना.	८१
" ५७ वैराग्य ए धर्मनुं स्वरुप छे.	८२
" ५८ धर्मना मतभेद भाग १.	८३
" ५९ " " २.	८५
" ६० " " ३.	८७
" ६१ सुख विषे विचार भाग	८८

विषय.	पृष्ठ.
शिक्षापाठ ६२ सुख विषे विचार भाग २.	९०
” ६३ ” ” ३.	९२
” ६४ ” ” ४.	९४
” ६५ ” ” ५.	९५
” ६६ ” ” ६.	९७
” ६७ अमूल्य तत्त्व विचार.	९९
” ६८ जितेन्द्रियता.	१००
” ६९ ब्रह्मचर्यनी नववाड.	१०१
” ७० सनतकुमार भाग १.	१०३
” ७१ ” ” २.	१०५
” ७२ बत्रिस योग.	१०६
” ७३ मोक्ष सुख.	१०८
” ७४ धर्मध्यान भाग १.	११०
” ७५ ” ” २.	११२
” ७६ ” ” ३.	११३
” ७७ ज्ञान संबंधी वे बोल भाग १.	११५
” ७८ ” ” २.	११६
” ७९ ” ” ३.	११७
” ८० ” ” ४.	११८
” ८१ पंचमकाल.	१२०
” ८२ तत्त्वावबोध भाग १.	१२२
” ८३ ” ” २.	१२३
” ८४ ” ” ३.	१२४
” ८५ ” ” ४.	१२५
” ८६ ” ” ५.	१२६
” ८७ ” ” ६.	१२७
” ८८ ” ” ७.	१२९
” ८९ ” ” ८.	१३०
” ९० ” ” ९.	१३१
” ९१ ” ” १०.	१३२
” ९२ ” ” ११.	१३४

विषय.	पृष्ठ.
शिक्षापाठ ९३ तत्त्वावबोध भाग १२. ...	१३४
” ९४ ” ” १३. ...	१३६
” ९५ ” ” १४. ...	१३७
” ९६ ” ” १५. ...	१३८
” ९७ ” ” १६. ...	१३९
” ९८ ” ” १७. ...	१४१
” ९९ समाजनी अगत्य. ...	१४२
” १०० मनोनिग्रहनां विघ्न. ...	१४३
” १०१ स्मृतिमां राख्वा योग्य महावाक्यो. ...	१४४
” १०२ विविध प्रश्नो भाग १. ...	१४४
” १०३ ” ” २. ...	१४६
” १०४ ” ” ३. ...	१४७
” १०५ ” ” ४. ...	१४८
” १०६ ” ” ५. ...	१४९
” १०७ जितेश्वरनी वाणी. ...	१५०
” १०८ पूर्णमालिका मंगल. ...	१५१

ॐ

મોક્ષમાળા.

પુસ્તક બીજું.

શિક્ષાપાઠ ૧ વાંચનારને ભલામણ.

વાંચના ! આ પુસ્તક આજે તમારા હસ્તકમળમાં આવે છે, તેને લક્ષ પૂર્વક વાંચજો, તેમાં કહેલા વિષયોને વિવેકથી વિચારજો, અને પરમાર્થને હૃદયમાં ધારણ કરજો. એમ કરશો તો તમે નીતિ, વિવેક, ધ્યાન, જ્ઞાન, સદ્ગુણ અને આત્મશાંતિ પામી શકશો.

તમે જાણતા હશો કે કેટલાંક અજ્ઞાન મનુષ્યો નહીં વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો વાંચીને અમૂલ્ય વસ્તુ તથા સ્વોદ્ધાર દે છે, જેથી તેઓ અવલે રસ્તે ચડી જાય છે, આ લોકમાં અપકીર્તિ પામે છે, અને પરલોકમાં નીચ ગતિ જાય છે.

ભાષાજ્ઞાનનાં પુસ્તકોની પેઠે આ પુસ્તક પઠન કરવાનું નથી, પણ મનન કરવાનું છે. તેથી આ ભવ અને પરભવ બંનેમાં તમારું હિત થશે. ભગવાનનાં કહેલાં વચનોનો આમાં ઉપદેશ કર્યો છે.

તમે આ પુસ્તકનો વિનય અને વિવેકથી ઉપયોગ કરજો. વિનય અને વિવેક એ ધર્મના મૂળ હેતુઓ છે.

તમને બીજી એક આ પણ ભલામણ છે કે જેઓને વાંચતાં આવડતું ન હોય અને તેઓની ઇચ્છા હોય તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેમને વાંચી સંભળાવવું.

तमने आ एस्तकमांथी जे कंइ न समजाय ते सुविचक्षण पुरुष
पासेथी समजी लेवुं योग्य छे.

तमारा आत्मानुं आथी हित थाय; तमने ज्ञान, शांति अने
आनंद मळे; तमे परोपकारी, दयाळु, क्षमावान, विवेकी अने बुद्धि-
शाली थाओ; एवी शुभ याचना अर्हत भगवान पासे करी आ
पाठ पूर्ण करुं छउं.

शिक्षापाठ २ सर्वमान्यधम.

चोपाइ.

- धर्मतत्व जो पूछ्युं मने, तो संभळावुं स्नेहे तने;
जे सिद्धांत सकळनो सार, सर्व मान्य सहजने हितकार. १
- भाख्युं भाषणमां भगवान, धर्म न बीजो दया समान;
अभयदान साथे संतोष, द्यो प्राणीने, दळवा दोष. २
- सत्य शीलने सघळां दान, दया होइने रक्षां प्रमाण;
दया नहीं तो ए नहि एक, विना सूर्य कीरण नहि देख. ३
- पुष्पपांखडी ज्यां दूभाय, जिनवरनी त्यां नहि आज्ञाय;
सर्व जीवतुं ईच्छो सूख, महावीरनी शिक्षा मुख्य. ४
- सर्व दर्शने ए उपदेश, ए एकांते-नहीं विशेष;
सर्व प्रकारे जिननो बोध, दया दया निर्मळ अविरोध! ५
- ए भवतारक सुंदर राह, धरिये तरिये करि उत्साह;
धर्म सकळतुं ए शुभ मूल, ए वण धर्म सदा प्रतिकूल. ६
- तत्त्वरूपथी ए ओळखे, ते जन प्होचे शाश्वत सुखे;
शांतिनाथ भगवान प्रसिद्ध, राज्यचंद्र करुणा सिद्ध. ७

શિક્ષાપાઠ ૩ કર્મના ચમત્કાર.

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જાઉં છું; એ ઉપર વિચાર કરશો તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દ્રઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટેલ ગોદડી પણ મળતી નથી; એક માત્ર માત્રનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાઢી જારના પણ સાંસા પડે છે; એક અગણિત લક્ષ્મીનો ઉપભોગ લે છે, એક ફુટી વદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ખાટકે છે; એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જીવો થઈને રહે છે, એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિશ્લેષિત થઈ ફરે છે, એકને સ્વર્ણ શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રવલ છે. એક બુદ્ધિશાળી છે, એક જડભરત છે. એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધ છે. એક લૂલો કે પાંગલો છે, એકના પગ ને હાથ રમણીય છે. એક કીર્તિમાન છે, એક અપ્રશ્ન ભોગવે છે. એક લાખો અનુચરોપર હુકમ ચલાવે છે, અને તેટલાનાજ ટુંબા સહન એક કરે છે. એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં વમન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાળો છે, અને એક અપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાળો છે. એકને દીન દુનિયાનું લેશ માન નથી, એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનમાં આવતાંજ મરણ પામે છે, એક જન્મ્યો કે તરત મરણ પામે છે, એક મુવેલો અવતરે છે અને એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે.

કોઈનાં મુખ, ભાષા અને સ્થિતિ સરખાં નથી. સૂર્ય રાજ્યગાદી-પર સ્થાપિત થઈને વધાવાય છે, સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે!

આમ આજના જગતની વિચિત્રતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ

છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે તે ઉપરથી તમને વિચાર આવતો હોય તો કહો કે તે શા વડે થાય છે?

પોતાનાં બાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મ વડે આશ્વો સંસાર ભ્રમવો પડે છે. પરભવ નહિ માનનાર પોતે એ વિચારો શાવડે કરે છે?—તે ઉપર યથાર્થ વિચાર કરે તો તે પળ આ સિદ્ધાંત માન્ય રાખે.

શિક્ષાપાઠ ૪ માનવદેહ.

આગલ કહ્યું છે તે પ્રમાણે વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે; તે ઉત્તમ કહેવાનાં કેટલાંક કારણો અત્રે કહીશું.

આ સંસાર બહુ દુઃખથી ભરેલો છે. એમાંથી જ્ઞાનીયો તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કોઈ દેહથી મળતો નથી. દેવ, તિર્યંચ કે નર્ક એ એકે ગતિથી મોક્ષ નથી, માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે કહેશો કે સઘળા માનવિયોનો મોક્ષ કેમ થતો નથી? તેનો ઉત્તર જેઓ માનવપણું સમજે છે, તેઓ સંસાર શોકને તરી જાય છે. જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય, અને તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજીને પરમ તત્ત્વજ્ઞાન તથા ઉત્તમ ચારિત્ર-રૂપ સદ્ધર્મનું સેવન કરીને જેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે, તેનાં દેહધારીપણાને વિદ્વાનો માનવપણું કહે છે. મનુષ્યના શરીરના દેશાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે. બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે હોઠ અને એક નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવો એમ આપણે સમજીશું નહિ; જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ; એને પણ એ પ્રમાણે સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે. વિશેષમાં એક પૂંછડું પણ

છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? ના, નહીં—માનવપણું સમજે તેજ માનવ કહેવાય.

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ ભવ બહુ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે યથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું. અયમંતમાર, ગજસુકુમાર જેવાં નાનાં બાલકો પણ ગાદપજાન સમજવાથી મોક્ષને પામ્યાં. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે, તે શક્તિવડે કરીને મદોન્મત્ત હાથી જેવા પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એજ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાના મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કલ્યાણ થાય !

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં પૂર્ણ સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. યથી આપણને મળેલો આ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અત્યંત છે. કેટલાક મૂર્ખોં દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં, અને અનેક પ્રકારના મદમાં આવો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે. અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપજ છે.

મોતની પલ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ વને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવું.

શિક્ષાપાઠ ૫ અનાથી મુનિ ભાગ ૧.

અનેક પ્રકારની રીદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રોણિક નામે રાજા અશ્વક્રિડાને માટે મંદિકૂક્ષ નામના વનમાં નીકળી પહોંચ્યો, વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારની કોમલ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી; નાના પ્રકારનાં પંક્ષીઓ આનંદથી તેલું સેવન કરતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં

रनां पक्षियोनां मधुरां गायन त्यां संभळातां हतां; नाना प्रका-
 रनां फूलथी ते वन छवाइ रखुं हतुं; नाना प्रकारनां जळनां झरण
 त्यां वहेतां हतां; दुंकामां ए वन नंदनवन जेवुं लागतुं हतुं. ते वनमां
 एक झाड तळे महा समाधिबंत पण सुकुमार अने सुखोचित मुनिने
 ते श्रेणिके बेठेलो दीठो. एतुं रुप जोइने ते राजा अत्यंत आनंद
 पाव्यो. उपमारहित रुपथी विस्मित थइने मनमां तेनी प्रशंसा करवा
 लाग्यो. आ मुनिनो केवो अद्भुत वर्ण छे ! एतुं केवुं मनोहर रुप
 छे ! एनी केवी अद्भुत सौम्यता छे ! आ केवी विस्मयका क
 क्षमानो धरनार छे ! आना अंगथी वैराग्यनो केवो उत्तम प्रकाश
 छे ! आनी केवी निर्लोभता जणाय छे ! आ संयति केवुं निर्भय
 नम्रपणुं धरावे छे ! ए भोगथी केवो विरक्त छे ! एम चितवतो
 चितवतो-मुदित थतो थतो-स्तुति करतो करतो-धीमेथी चालतो
 चालतो, प्रदक्षिणा देइने ते मुनिने वंदन करीने अति समीप नहि
 तेम अति दूर नहीं, एम ते श्रेणिक बेठो; पछी बे हाथनी अंजलि
 करीने विनयथी तेणे ते मुनिने पूछयुं के हे आर्य ! तमे प्रशंसा
 करवा योग्य एवा तरुण छो; भोगविलासने माटे तमारी वय अनु-
 कूल छे; संसारमां नाना प्रकारनां सुख रखां छे, ऋतु ऋतुना काम-
 भोग, जळ संबंधीना विलास, तेमज मनोहारिणी स्त्रीओनां मुख-
 वचननुं मधुरं श्रवण छतां ए सघळानो त्याग करीने मुनित्वमां तमे
 महा उद्यम करोछो एतुं शुं कारण ? ते मने अनुग्रहथी कहो.
 जाना आवां वचन सांभळीने मुनिए कहुं, हे राजा ! हुं अनाथ
 हतो. मने अपूर्व वस्तुनो प्राप्त करावनार, तथा योगक्षेमनो करनार,
 मारापर अनुकंपा आणनार, करुणाथी करीने परम सुखनो देनार
 एवो मारो कोइ मित्र थयो नहि. ए कारण मारा अनाथीपणानुं हतुं.

शिक्षापाठ ६ अनाथी मुनि भाग २.

श्रेणिक, मुनिना भाषणथी स्मित हसीने बोल्यो, तमारे महा रीद्धिवंतने नाथ केम न होय ? जो कोइ नाथ नथी तो हुं थउं छउं. हे भयंत्राण ! तमे भोग भोगवो. हे संयति ! मित्र, ज्ञातिए करीने दुर्लभ एवो आ तमारो मनुष्यभव सुलभ करो ! अनाथीए कहुं, अरे श्रेणिक राजा ! पण तुं पोते अनाथ छो तो मारो नाथ शुं थइश ? निर्धन ते धनाढ्य क्यांथी बनावे ? अबुध ते बुद्धिदान क्यांथी आपे ? अज्ञ ते विद्वता क्यांथी आपे ? बंध्या ते संतान क्यांथी आपे ? ज्यारे तुं पोते अनाथ छे; त्यारे मारो नाथ क्यांथी थइश ? मुनिना वचनथी राजा अति आकुळ अने अति विस्मित थयो. कोइ काले जे वचननुं श्रवण थयुं नथी ते वचननुं यति मुखथी श्रवण थयुं एथी ते शंकित थयो अने बोल्यो, हुं अनेक प्रकारना अश्वनो भोगी छउं; अनेक प्रकारना मदोन्मत्त हाथीओनो धणी छउं; अनेक प्रकारनी सैन्या मने आधीन छे; नगर, ग्राम, अंतःपुर अने चतुष्पादनी मारे कई न्यूनता नथी; मनुष्य संबंधी सघळा प्रकारना भोग हुं पाम्यो छउं; अनुचरो मारी आज्ञाने रुडी रीते आराधे छे; एम राजाने छाजती सर्व प्रकारनी संपत्ति मारे घेर छे; अनेक मनवांछित वस्तुओ मारी समीपे रहे छे. आवो हुं महान् छतां अनाथ केम होउं ? रखे हे भगवन्, तमे मृषा बोलता हो ! मुनिए कहुं, राजा ! मारुं कहेवुं तुं न्यायपूर्वक समज्यो नथी. हवे हुं जेम अनाथ थयो; अने जेम में संसार त्याग्यो तेम तने कहुं छउं; ते एकाग्र अने सावधान चित्तथी सांभळ; सांभळीने पछी तारी शंकानो स चासत्य निर्णय करजे.

कौशांबी नामे अति जीर्ण अने विविध प्रकारनी भव्यताथी भरेली एक सुंदर नगरी छे; त्यां रीद्धिथी परिपूर्ण धनं चय नामनो

મારો પિતા રહેતો હતો. હે મહારાજા ! યોવન વયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ, આંખે શરીરે અગ્નિ બઢવા મંડ્યો. શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેટે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારું મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. વજ્રના પ્રહાર જેવી, વીજાને પણ રૌદ્રમય ઉપજાવનારી એવી તે દારુણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો. સંખ્યાબંધ વૈદ્યકશાસ્ત્ર-નિપૂણ વૈદ્યરાજો મારી તે વેદનાનો નાશ કરવા માટે આવ્યા અને તેમણે અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા પણ તે ઘટ્યા ગયા. એ મહા નિપૂણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહિ; એજ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાઢવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું; પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટઢી નહિ. હે રાજા ! એજ મારું અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃસ્વાર્થ થઈ; પરંતુ તે પણ મને દરદથી મૂકાવી શકી નહિ, એજ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી વનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટઢી નહિ, હે રાજા ! એજ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગનીઓથી મારું તે દુઃખ ટઢ્યું નહિ, હે મહારાજા ! એજ મારું અનાથપણું હતું, મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમ-બંતી હતી, તે આંસુ ભરી મારું હૈયું પલાઢતી હતી. તેણે અન્ન પાણી આપ્યા છતાં અને નાના પ્રકારનાં અંધોલણ, ચુવાદિક સુગંધિ પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફુલ ચંદનાદિકનાં જાણિતા અજા-ણિતા વિલેપન કર્યા છતાં, હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો. ક્ષણ પણ અઢગી રહેતી નહોતી, એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાઢી ન શકી, એજ હે મહારાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી

ए रोग उपशम्यो नहि. ए वेळा पुनः पुनः में असह्य वेदना भोगवी; पछी हुं प्रपंचीसंसारथी खेद पाम्यो. एकवार जो आ महा विडंबनामय वेदनाथी मुक्त थउं तो खंती, दंती अने निरारंभी प्रवर्ज्याने धारण करूं, एम चिंतवीने शयन करी गयो. ज्यारे रात्रि अतिक्रमी गइ त्यारे हे महाराजा ! मारी ते वेदना क्षय थइ गइ; अने हुं निरोगी थयो. मात, तात स्वजन बंधवादिकने पूछीने प्रभाते में महा क्षमावंत, इंद्रियने निग्रह करवावाळूं अने आरंभोपाधिथी रहित एवुं अणगारत्व धारण कर्युं.

શિક્ષાપાઠ ૭ અનાથી મુનિ ભાગ ૩.

हे श्रेणिक राजा ! त्यार पछी हुं आत्मा परमात्मानो नाथ थयो. हवे हुं सर्व प्रकारना जीवनो नाथ छउं. तुं जे शंका पाम्यो हतो ते हवे टळी गइ हशे. एम आखुं जगत्-चक्रवर्त्ति पर्यंत अशरण अने अनाथ छे. ज्यां उपाधि छे त्यां अनाथता छे; माटे हुं कहूं छउं ते कथन तुं मनन करी जजे. निश्चय मानजे के आपणो आत्माज दुःखनी भरेली वैतरणीनो करनार छे; आपणो आत्माज कूर साल्मलि वृक्षनां दुःखनो उपजावनार छे; आपणो आत्माज वंछित वस्तुरूपी दुधनी देवावाळी कामधेनु सुखनो उपजावनार छे; आपणो आत्माज नंदनवननी पेठे आनंदकारी छे; आपणो आत्माज कर्मनो करनार छे; आपणो आत्माज ते कर्मनो टाळनार छे; आपणो आत्माज दुःखोपार्जन करनार छे, अने आपणो आत्माज सुखोपार्जन करनार छे; आपणो आत्माज मित्र ने आपणो आत्माज वैरी छे; आपणो आत्मा कनिष्ठ आचारे स्थित अने आपणो आत्माज निर्मळ आचारे स्थित रहे छे. एम आत्मप्रकाशकबोध श्रेणिकने ते अनाथी मुनिए आप्यो. श्रेणिकराजा बहु संतोष

પામ્યો. બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે, હે ભગવન્ ! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો; તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. મહર્ષિ ! તમે સનાથ, તમે સંબંધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંયતિ ! હું તમને ક્ષમાવું છું. તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું. ધર્મધ્યાનમાં વિગ્ન કરવા-વાલું ભોગ ભોગવ્યા સંબંધીનું મેં તમને હે મહા ભાગ્યવંત ! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમા-વું છું. એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષ કેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

મહા તપ્પોધન, મહા મુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા યશવંત, મહા નિર્ગ્રંથ અને મહા શ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના શ્રેણિક રાજાને પોતાનાં વિતક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે, તે સ્વરે ! અશરણ-ભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ ભોગવેલી વેદના જેવી કે એથી અતિ વિશેષ વેદના અનંત આત્માઓને ભોગવતા જોડે છીએ. એ કેવું વિચારવા લાયક છે ! સંસારમાં અશરણતા અને અનંત અનાથતા છવાઈ રહી છે, તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ શીલને સેવવાથી જ થાય છે. એજ મુક્તિનાં કારણ રૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા; તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથજ છે ! સનાથ થવા સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્ગુરુને જાણવા અને ઓઝસ્વતા અવશ્યનાં છે.

શિક્ષાપાઠ ૮ સદ્દેવતત્ત્વ.

ત્રણ તત્ત્વ આપણે અવશ્ય જાણવાં જોડે. જ્યાં સુધી તે તત્ત્વ સં-બંધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાં સુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્ગુરુ છે. આ પાઠમાં સદ્દેવનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહીશું.

ચક્રવર્તિ—રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે. પૂર્ણ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમુદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે. મહા ઉગ્ર તપોપધ્યાનવડે વિશોધન કરીને જેઓ કર્મના સમૂહને બાઝી નાખે છે, અને ચંદ્ર તથા શંખથી અત્યંત ઉજ્જ્વલ એવું શુદ્ધ ધ્યાન જેઓને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ પ્રકારની નિદ્રાનો જેઓ ક્ષય કરે છે. સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભક્ષિત કરી, જેઓ કેવલ જ્ઞાન કેવલ દર્શનસહિત સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે. જેઓ ચાર અઘાતિ કર્મ રહ્યા સુધી યથાશ્રયાત ચારિત્રરૂપ ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે. કર્મગ્રીષ્મથી અકલાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધ બીજનો નિષ્કારણ કરુણાથી મેઘધારા વાણીવડે ઉપદેશ કરે છે. કોઈ પણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી વૈભવ-વિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી. ધનઘાતિ કર્મક્ષય કર્યા પહેલાં પોતાની હ્રસ્વસ્થતા ગણી જેઓ શ્રીમુખવાણીથી ઉપદેશ કરતા નથી. પાંચ પ્રકારના અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, રુદ્ધિ, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાશ્રયાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઢાર દૂષણથી રહિત છે, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન છે, મહા ઉદ્યોતકર વાર ગુણો જેઓને પ્રગટે છે. જન્મ, મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે તેને, નિર્ગ્રંથના આગમમાં સદ્દેવ કહ્યા છે. એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી જુનાંય પરમેશ્વર કહેવા યોગ્ય છે. ઉપર કહ્યા તે અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સદ્દેવનું સ્વરૂપ ઘટતું નથી. આ પરમ તત્ત્વ મહાત્પુરુષોથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે.

શિક્ષાપાઠ ૯ સદ્ધર્મતત્ત્વ.

અનાદિ કાલથી કર્મજાઝનાં બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રક્ષણ કરે છે. સમય માત્ર પણ તેને સ્વસ્થ સુખ નથી. અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે; અને અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાક્ષનાર—સદ્ગતિ આપનાર વસ્તુ તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે, અને એજ સત્ય સુખનો ઉપાય છે. તે ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન ભેદ કહ્યા છે. તેમાંના મુખ્ય બે છે. ૧ વ્યવહારધર્મ, ૨ નિશ્ચયધર્મ.

વ્યવહારધર્મમાં દયા મુખ્ય છે. સત્યાદિ બાકીનાં ચાર મહા-વૃત્તો તે પણ દયાની રક્ષા વાસ્તે છે. દયાના આઠ ભેદ છે. ૧ દ્રવ્ય-દયા, ૨ ભાવદયા, ૩ સ્વદયા, ૪ પરદયા, ૫ સ્વરૂપદયા, ૬ અનુ-બંધદયા, ૭ વ્યવહારદયા, ૮ નિશ્ચયદયા.

પ્રથમ દ્રવ્યદયા—કોઈ પણ કામ કરવું તે યત્નાપૂર્વક જીવરક્ષા કરીને કરવું તે દ્રવ્યદયા.

બીજી ભાવદયા—બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપા-બુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે ભાવદયા.

ત્રીજી સ્વદયા—આ આત્મા અનાદિ કાલથી મિથ્યાત્વથી ગૃહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાજ્ઞા પાઠી શકતો નથી. એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે સ્વદયા.

ચોથી પરદયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે પરદયા.

પાંચમી સ્વરૂપદયા—મૂક્ષ વિવેકથી સ્વરૂપ-વિચારણા તે સ્વરૂપ દયા.

છઠી અનુબંધદયા—સદ્ગુરુ કે સુશિક્ષક શિષ્યને કડવાં કથ-નથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે; પરંતુ પરિણામ કરુણાનું કારણ છે—જેનું નામ અનુબંધદયા.

સાતમી વ્યવહારદયા-ઉપયોગપૂર્વક તથા વિધિપૂર્વક જે દયા પાઠવી તેનું નામ પ્યવહારદયા.

આઠમી નિશ્ચયદયા-શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતા ભાવ, અને અભેદ ઉપયોગ તે નિશ્ચયદયા.

એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે એમાં સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘટ્ટું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે.

વીજો નિશ્ચયધર્મ-પોતાનાં સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓઢાવવો, આ સંસાર તે મારો નથી, હું એથી ભિન્ન પરમઅસંગ સિદ્ધસદ્રશ્ય શુદ્ધ આત્મા છું, એવી આત્મસ્વભાવવર્ત્તના તે નિશ્ચયધર્મ છે.

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ, અહિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્હત ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦ સદ્ગુરુતત્ત્વ ભાગ ૧.

પિતા-પુત્ર, તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાનો શિક્ષક કોણ છે ?

પુત્ર-પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજુ બ્રાહ્મણ છે.

પિતા-તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવી છે ?

પુત્ર-એનાં વચન બહુ મધુરાં છે. એ કોઈને અવિવેકથી બોલાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે, બોલે છે ત્યારે જાણે મુખમાંથી ફુલ ફરે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને યોગ્યનીતિ સમજાય તેવી શિક્ષા આપે છે.

પિતા-તું ત્યાં શા કારણે જાય છે તે મને કહે જોઈએ.

પુત્ર-આપ એમ કેમ કહોછો પિતાજી ? સંસારમાં વિચક્ષણ થવાને માટે પદ્ધતિયો સમજું, વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલો છો.

પિતા-તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોત તો ?

પુત્ર-તો તો બહુ મારું થાત; અમને અવિવેક અને કુવચન બોલતાં આવડત; વ્યવહાર નીતિ તો પછી શીખવે પણ કોણ ?

પિતા-જો પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કહું. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરમ્ભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે; તેમ પરમ્ભવ શ્રેયસ્કરધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ ભેદ છે. એક બીલોરીના કડકા જેમ વ્યવહાર શિક્ષક અને અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મશિક્ષક છે.

પુત્ર-શીરછત્ર ! આપનું કહેવું વ્યાજબી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અનંત દુઃખ સંબંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા ધર્મજ સહાયભૂત છે; ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામિયે તો શ્રેયસ્કર નીવડે તે મને કૃપા કરીને કહો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧ સદ્ગુરુતત્ત્વ ભાગ ૨.

પિતા-પુત્ર ! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧ કાષ્ટસ્વરૂપ. ૨ કાંગઢસ્વરૂપ. ૩ પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ કે તે સમુદ્રને કાષ્ટસ્વરૂપી ગુરુજ તરે છે-અને તારી શકે છે.

૨ કાગલસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં; પરંતુ કંઈ પૂન્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં
૩ પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે બુદ્ધે અને પરને પણ બુઢાડે. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણને ઘટ્ટિ કરનાર છે. આપણે વધા ઉત્તમ વસ્તુને चाहिए છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વસ્વરૂપભેદ લોકાલોક વિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘટ્ટું ઉત્તમ ગુરુ વિના મળી શકે નહિ; ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે એવા ગુરુનાં લક્ષણ કયાં કયાં ? તે કહું છું. જિનેશ્વર ભગવાનની ખાસેલી આજ્ઞા તેને યથાતથ્ય પાઠે, જાણે, અને બીજાને બોધે, કંચન કામિનીથી સર્વ ભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધ આહારજલ લેતા હોય, બાવિશ પ્રકારના પરિસહ સહન કરતા હોય, ક્ષાંત, દાંત, નિરારંભિ અને જિતેંદ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, નિર્ગથ-પંથ પાલતાં કાયર ન હોય, સઘી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વે પ્રકારના અહાર રાત્રિયે ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી સત્યોપદેશક હોય. ટુંકામાં તેઓને કાષ્ઠ-સ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા. પુત્ર ! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સમ્બન્ધી આગમમાં બહું વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગલ વિચાર કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો બોધતો જઈશ.

પુત્ર-પીતાજી ! આપે મને ટુંકામાં પણ બહુ ઉપયોગી અને કલ્યાણમય કહું; હું નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

શિક્ષાપાઠ ૧૨ ઉત્તમ ગૃહસ્થ.

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગ્રહસ્થાશ્રમથી આત્મ-સાધનને સાધે છે; તેઓનો ગ્રહસ્થાશ્રમ પણ વચ્ચેનાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ, સામાયિક, ક્ષમાપના ચોવિહાર પ્રત્યા-સ્થાન ૬૦ યમ નિયમને સેવે છે.

પર પત્નિ ભણી માતૃ વહેનની દ્રષ્ટિ રાખે છે.

સત્પાત્રે યથાશક્તિ દાન દે છે.

જ્ઞાત, મધુરી અને કોમલ ભાષા બોલે છે.

સત્શાસ્ત્રનું મનન કરે છે.

બને ત્યાં સુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, કપટ, ૩૦ કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માતૃ, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાંને યથા-યોગ્ય સન્માન આપે છે.

માતાપને ધર્મનો બોધ આપે છે.

યજ્ઞાર્થી ઘરની સ્વચ્છતા, રાંધણું, સીંધણું, શયન ૬૦ રાખાવે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તી સ્ત્રી, પુત્રને વિનયિ અને ધર્મિ કરે છે.

સઘળાં કુટુંબમાં સંપત્તિ વૃદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે.

યાચકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી.

સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે.

સમર્યાદ અને સંતોષ યુક્ત નિરંતર વર્તે છે.

યથાશક્તિ શાસ્ત્ર સંચય જેના ઘરમાં રહ્યો છે.

અલ્પ આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે.

આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનું કારણ થાય, એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

शिक्षापाठ १३ जिनेश्वरनी भक्ति भाग १.

जिज्ञासु—विचक्षण सत्य ! कोइ शंकरनी, कोइ ब्रह्मानी, कोइ विशुनी, कोइ अग्निनी, कोइ भवानीनी, कोइ पेगम्बरनी अने कोइ क्रा. स्टनी भक्ति करे छे. एओ भक्ति करीने शुं आशा राखता हशे ?

सत्य—प्रिय जिज्ञासु, ते भाविक मोक्ष मेळववानी परम आशाथी ए देवोने भजे छे.

जिज्ञासु—कहो त्यारे, एथी तेओ उत्तम गति पामे एम तमारं मत छे ?

सत्य—एओनी भक्तिवडे तेओ मोक्ष पामे एम हुं कही शकतो नथी. जेओने ते परमेश्वर कहे छे तेओ कई मोक्षने पाम्या नथी; तो पछा उपासकने ए मोक्ष क्यांथी आपे ? शंकर वगेरे कर्मक्षय करी शक्या नथी अने दूषणसहीत छे. एथी ते पूजवा योग्य नथी.

जिज्ञासु—ए दूषणो क्यां क्यां ते कहो.

सत्य—अज्ञान, निद्रा, मिथ्यात्व, राग, द्वेष, अविरति, भय, शोक, जुगप्सा, दानांतराय, लाभांतराय, वीर्यांतराय अने उपभोगांतराय, काम, हास्य, रति अने अरति ए अढार दूषणांहुं एक दूषण होय तोपण ते अपूज्य छे. एक समर्थ पंडिते पण कहुं छे के परमेश्वर छउं एम मिथ्या रीते मनावनारा पुरुषो पोते पोताने ठगे छे कारण, पढरखामां स्त्री होवाथी तेओ विषयी ठरे छे; शस्त्र धारण करेलां होवाथी द्वेषी ठरे छे. जपमाळा धारण कर्याथी तेओनुं चित्त व्यग्र छे एम सूचवे छे. मारे शरणे आव, हुं सर्व पाप हरी लउं एम कहेनारा अभिमानी अने नास्तिक ठरे छे. आम छे तो पछी बीजाने तेओ केम तारी शके ? वळी केटलाक अवतार लेवारुपे परमेश्वर कहेवरावे छे तो त्यां तेओने अमुक कर्मनुं भोगववुं बाकी छे एम सिद्ध थाय छे,

જિજ્ઞાસુ-ભાઈ, ત્યારે પૂજ્ય કોણ ? અને ભક્તિ કોની કરવાની કે જેવઢે આત્મા સ્વાત્તિકનો પ્રકાશ કરે.

સત્ય-શુદ્ધ હૃદયનંદસ્વરૂપ જીવન સિદ્ધ ભગવાનનાં ભક્તિ-થી તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, શુક્ત ચીતરાગ સકલભય રહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વશી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મિક પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ-એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું સ્વરૂં ?

સત્ય-ભાઈ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની ભગવાન તો નિરાગી અને નિર્બિક્ષા છે. એને સ્તુતિ નિંદાનું આપણને કંઈ ફલ આપવાનું મળતું નથી. આપણો આત્મા અજ્ઞાની અને મોહાંધ થઈને જે કર્મ બંધી પાડાલો છે તે કર્મદલ ટાલવા અનુપમ પુરુષાર્થની અવશ્ય છે. સર્વ કર્મદલ ક્ષય કરી અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર, અનંતીર્ય, અને સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ-આત્માની નિશ્ચયનયે રીદિ હોવાથી તે ભગવાનનું સ્મરણ, ધ્યાન, ધ્યાન અને ભક્તિ એ પુરુષાર્થતા આપે છે. વિકારથી આત્મા વિરક્ત કરે છે. શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. જેમ તરવાર હાથમાં લેવાથી સૌથી ધીર અને ભાંગ પીવાથી નિશો ઉત્પન્ન તેમ એ ગુણ 'ચિંતવન' આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચઢતો જાય છે. દર્પણ જોતાં જેમ મુલાકાતિનું મ્હાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતન-રૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું મ્હાન થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૪ જિનેશ્વરની ભક્તિ ભાગ ૨.

જિજ્ઞાસુ-આર્ય સત્ય ! તારું સ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાનાં કંઈ જરૂર છે ?

સત્ય-હા, અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતાં જે શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય પરંતુ એ જે જેવડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું? એ વિચારતાં ઉગ્રતપ, મહાનવૈરાગ્ય, અનંત-દયા, મહાનધ્યાન એ સઘળાં સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત તીર્થકર પદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે; જે ઉદય પરિણામે મહા લાભદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા? એ આદિ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે. અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ-પણ લાગણ્ય તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન કર્યો છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો.

સત્ય-આ કાલમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામનું અને ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. વૈરાગિયં ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્તમાનકાલના ચોવીશ તીર્થકરનાં નામ આ કાલે લેવાથી કાલની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાલમાં લેવાય છે. તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાલ અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતાં જાય છે. એટલે અણક નામ લેવાં એમ કંઈ હેતુ નથી. પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થ સ્મૃતિ માટે વર્તેલી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓના જન્મ, વિહાર ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિસેપે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે; તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રીદ્ધિ સાંભળતાં તે મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ-મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉચ્ચ કારણ

કહ્યું. આધુનિક કેલ્વણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફલદ આપતી નથી. એમ મને આસ્થા થઈ હતી. તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાखું છું.

સત્ય-જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે, એનાં કારણો મહાન છે; તેમના પરમ ઉપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. વળી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભ દૃષ્ટિયોનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રી જિનનાં વરૂપમાં દૃષ્ટિ લેવા પામે છે તેમ તેમ પરમ શાંતિ પ્રવહે છે. એમ જિનભક્તિનાં કારણો અત્રે સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે તે આત્માર્થીયોએ વિશેષપણે મનન કરવાં યોગ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૫ ભક્તિનો ઉપદેશ.

તોટકછંદ.

- શુભ શીતલતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફલપાંક્તિ કહી;
જિન ભક્તિ ગૃહો તરુ-કલ્પ અહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો. ૧
- નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મન તાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વળ દામ ગૃહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો. ૨
- સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
શુભ મંગલ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો. ૩
- શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહા પદને સમરો;
નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો. ૪
- કરશો ક્ષય કેવલ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો. ૫

શિક્ષાપાઠ ૧૬ સ્વરી મહત્તા.

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક મહાન કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક પુત્ર વડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે; લક્ષ્મીથી સંસારમાં સ્થાનપાન માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે, એમ તમે માનતા હશો, પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, વેમાનતા, અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેલવવા માટે તેનું પાલન પોષણ કરવું પડે છે. તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી; એને માટે પણ અનેક કારના પાપ અને ઉપાધિ વેઠવી પડે છે; છતાં એથી આપણું મંગલ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ આવે છે અને એથી જુલમ, અનીતિ, લાંચ તેમજ અન્યાય કરવા પડે છે;—કે થાય છે. કહો ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્યવચન, દયા, ક્ષમા, પાપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ૩૦ એ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાળા પુરુષો દાન દે છે, ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખમંજન થાય છે. એક પરણેલી સ્ત્રીમાંજ માત્ર દુષ્ટિ રોકી

પરસ્તી તરફ પુત્રિભાવથી જુએ છે. કુટુંબવઢે કરીને અમુક સમુદાયનું હિત કામ કરે છે. પુત્રવઢે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણ વઢે આચરણ કરી રાજા પ્રજા વચ્ચેનું હિત કરી-ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે, એમ કરવાથી કેટલીક મહત્તા પમાય સ્વરી છતાં એ મહત્તા ચોકસ નથી. મરણભય માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વચ્ચે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સંસારમોહિનીય છે. એથી આપણે એમ નિસ્સંશય સમજવું કે સત્યવચન, દયા, ક્ષમા, અપ્રત્યય અને સમતા જેવી આત્મમહત્તા કોઈ સ્થળે નથી. શુદ્ધ પંચમોહતધારી મિશ્રુકે જે રીદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે તે બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તિને લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી એમ મારું માનવું છે !

શિક્ષાપાઠ ૧૭ બાહુબલ.

બાહુબલ એણે પોતાની મૂજાનું બલ એમ અહીં અર્થ કે વાળા નથી, કારણ કે બાહુબલ નામના મહાશયનું આ એક નાનું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે.

સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરી, ઋષભદેવજી મગવાન મશ્ત અને બાહુબલ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા. ત્યારે મરતેશ્વર ચક્રવર્તિ થયો. આશુધામલ્લામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર તેણે પોતાની આજ્ઞા વેસારી, અને છત્રંડની પ્રભૂતા મેળવી. માત્ર બાહુબલ એ પ્રભૂતા સંપાદન ન કરી. એથી પાંચામમાં મરતેશ્વર અને બાહુબલને યુદ્ધ મંડાયું. ઘણા વચ્ચે સુધી મરતેશ્વર કે બાહુબલ એ વચ્ચેમાંથી એકે હઠ્યા નહિ, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ મરતેશ્વરે

वा. बळपर चक्र मूक्युं, पण एक वीर्यथी उत्पन्न थयेला भाइपर पण ते चक्र प्रभाव न करी शके, ए नियमथी फरीने पाछुं भरते-श्वरना हाथमां आव्युं. भरते चक्र मूकवाथी बाहुबळने बहु क्रोध आव्यो. तेणे महा बळवतर मुष्टि उपाडी. तत्काळ त्यां तेनी भाव-नानुं स्वरूप फर्यु. ते विचारी गयो के हुं आ बहु निंदनिय करुं छडं; आनुं परिणाम केवुं दुःखद एत छे ! भले भरतेश्वर राज्य भोगवो. मिथ्या परस्परनो नाश शा माटे करवो ? आ मुष्टि मारवी योग्य नथी; तेम उगामी ते हवे पाछी बाळवी पण योग्य नथी. एम विचारी तेणे पंच मुष्टि केश लुंचन कर्बु, अने त्यांथी मुनिभावे चाली नीकळ्या. भगवान आदीश्वर ज्यां अठाणुं दिक्षित पुत्रोथी तेमज आर्य-आर्याथी विहार करता हता त्यां जवा इच्छा करी; पण मनमां मान आव्युं के त्यां हुं जईश तो माराथी नाना अठाणुं भाइने वंदन करवुं पडशे. माटे त्यां तो जवुं योग्य नथी. एम मान-वृत्तिथी वनमां ते एकाग्र ध्याने रह्या. हळवे हळवे बार मास थइ गया. महा तपथी काया हाडकानो माळो थइ गइ; ते सुकां झाड जेवा देखावा लाग्या; परंतु ज्यां सुधी माननो अंकुर तेनां अंतः-करणथी खस्यो नहोतो त्यांसुधी ते सिद्धि न पाम्या. ब्राह्मी अने सुंदरीए आवीने तेने उपदेश कयों; आर्य वीर ! हवे मदोन्मत्त हाथी-परथी उतरो, एनाथी तो बहु शोण्युं. एओनां आ वचनोथी बाहु-बळ विचारमां पड्या. विचारतां विचारतां तेने भान थयुं के सत्य छे-हुं मदोन्मत्त हाथीपरथी हजु कयां उतर्यो छडं ? हवे एथी उतरवुं एज मंगळकारक छे; एम विचारी तेणे वंदन करवाने माटे पगळुं भर्युं के ते अनुपम दिव्य कैवल्य कमळाने पाम्या.

हृदय, जुओ मान ए केवी दुरित वस्तु छे !!

શિક્ષાપાઠ ૧૮ ચાર ગતિ.

સંસારવનમાં શુભાશુભ જીવ સાતાવેદનીય, અસાતાવેદનીય વેદતો કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે; તો એ ચાર ગતિ સ્વચીત જાણવી જોઈએ.

૧ નર્કગતિ-મહારંભ, મદીરાપાન, માંસ ભક્ષણ, ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નર્કમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ જ્ઞાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન સહન કરવું પડે છે. અગ્નિમાં બળવું પડે છે અને અપ્રાણીય ધાર જેવું જલ પીવું પડે છે. અનંત દુઃસ્વથી કરીને જ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ, અજ્ઞાતા અને બિલબિલાટ સહન કરવા પડે છે. આવા જે દુઃસ્વને કેવલજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો !! તે દુઃસ્વ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૨ તિર્યચગતિ-છલ, જૂઠ, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, ખેંસ, બલ્લદ ઇત્યાદિક તિર્યચના શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યચગતિમાં ભૂસ્વ, તરશ, તાપ, વધ, બંધન, તાડન, ભારવહન ઇત્યાદિનાં દુઃસ્વને સહન કરે છે.

૩ મનુષ્યગતિ-સ્વાદ્ય, અસ્વાદ્ય, વિષે વિવેકરહિત છે; લજ્જા-હીન, માતા પુત્રી સાથે કામ ગમન કરવામાં જેને પાપાપાપનું ખાન નથી; નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહા પાતક કર્યાં કરે છે. એતો જાણે અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે. આર્ય-દેશમાં પણ ક્ષત્રિ, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય પ્રમુખ મતિહીન, દરિદ્રિ, અજ્ઞાન અને રોગથી પીડિત મનુષ્યો છે. માન, અપમાન ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃસ્વ તેઓ ભોગવી રહ્યાં છે.

૪ દેવગતિ-પરસ્પર વેર, ક્ષેર, ક્લેશ, શોક મત્સર, કામ,

મદ, ક્ષુધા આદિથી દેવતાઓ પળ આયુષ્ય વ્યતિત કરી રહ્યા છે; એ દેવગતિ. એમ ચાર ગતિ સામાન્યરૂપે કહી. આ ચારે ગતિમાં મનુષ્યગતિ સૌથી શ્રેષ્ઠ અને દુર્લભ છે, આત્માનું પરમહિત મોક્ષ એ ગતિથી પમાય છે; એ મનુષ્યગતિમાં પળ કેટલાક દુઃખ અને આત્મસાધનમાં અંતરાયો છે.

એક તરુણ સુકુમારને રોમે રોમે લાલચોઝ સુયા ઘોંચવાથી જે અસહ્ય વેદના ઉપજે છે; તે કરતાં આઠગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. લગભગ નવ મહીના મઝ, મૂત્ર, લોહી, પરુ આદિમાં અહોરાત્ર મુર્છાગત સ્થિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે. ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંતગણી વેદના જન્મસમયે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી બાઝાવસ્થા પમાય છે. મઝ-મૂત્ર, ધૂઝ અને નસ્રાવસ્થામાં અણસમજથી રણ્ણી રહીને તે બાઝાવસ્થા પૂર્ણ થાય છે; અને યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રકારનાં પાપમાં પડવું પડે છે. જ્યાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષય વિકારમાં વૃત્તિ જાય છે. ઉન્માદ, આઝસ, અભિમાન, નિંદ્રદ્રષ્ટિ, સંયોગ વિયોગ એમ ઘટમાઝમાં યુવાવય ચાલી જાય છે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. શરીર કંપે છે, મુખે લાઝ ફરે છે. ત્વચાપર કરોચલી પડી આય છે. સુંઘવું સાંભઝવું અને દેખવું એ શક્તિયો કેવળ મંદ થઈ જાય છે. કેશ ધવળ થઈ સ્વરવા મંડે છે; ચાલવાની આય રહેતી નથી. હાથમાં લાકડી લઈ લઢથડીયાં સ્વાતાં ચાલવું પડે છે. કાંતો જીવન પર્યંત સ્વાટલે પઙ્યાં રહેવું પડે છે. શ્વાસ, સ્વાંસી ઇત્યાદિક રોગ આવીને વઝગે છે, અને થોડા કાઝમાં કાઝ આવીને કોઝીઓ કરી જાય છે. આ દેહમાંથી જીવ ચાલી નીકળે છે. કાયા હતી નહતી થઈ જાય છે. મરણ સમયે પળ કેટલી બધી વેદના છે ? ચતુર્ગતિનાં દુઃખમાં જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમાં પળ કેટલાં બધાં દુઃખ રહ્યાં છે ! તેમ છતાં ઉપર જનાવ્યા

પ્રમાણે અનુક્રમે કાઢ આવે છે એમ પણ નથી. ગમે તે ઘસતે તે આવીને લઈ જાય છે. માટેજ વિચક્ષણ પુરુષો પ્રમાદ વિના આત્મ-કલ્યાણને આરાધે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૯ સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૧.

સંસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે. સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. અહો લોકો ! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો ! ઉપયોગ કરો !! આમ એમનાં સ્થલે સ્થલે વચનો છે. સંસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજાંની છોલો ઉછઠ્યા કરે છે તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાંઓ ઉછળે છે. જલનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાવ છે તેમ સંસાર પણ સરઝ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ ક્યાંક બહુ ડુંડો છે, અને ક્યાંક ભમરીઓ યવરાવે છે તેમ સંસાર કામ વિષય પ્રપંચાદિકમાં બહુ ડુંડો છે. તે મોહરૂપી ભમરીઓ યવરાવે છે. થોડું જલ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ડાહ્યા રહેવાથી કાદવમાં ગુર્ચી જઈએ છીએ તેમ સંસારના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમાં ધુંચવી દે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના યવરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોડાઈ પહોંચાડે છે તેમ સ્ત્રીયોરૂપી યવરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોડાઈ પહોંચાડે છે. સમુદ્ર જેમ અગાધ જલથી શીતલ દેખાતો છતાં વડવાનલ નામના અગ્નિનો તેમાં વાસ છે તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બઢ્યાજ કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જલ પામીને ડુંડો ઉતરે છે તેમ પાપરૂપી જલ પામીને સંસાર ડુંડો ઉતરે છે, ઇટલે મજબૂત પાયા કરતો જાય છે.

૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે. એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બઢેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સંસારથી બઢેલો જીવ અનંત દુઃખરૂપ નર્કથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે. અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે, તેમ સંસારના મુખમાં પડેલાંનો તે ભક્ષ કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને ઈંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે ટુદ્ધિ પામે છે. તેવીજ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઈંધન હોમાતાં તે ટુદ્ધિ પામે છે.

૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધકારમાં જેમ સીંદરી, સર્પનું ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે; અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે તેમ સંસારમાં બેભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંખે અંધ બની જાય છે તેમ છતી શક્તિ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમાં જેમ ઘુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક ભેદે જોતાં સંસાર તે અંધકારરૂપ જનાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૦ સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૨.

૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની ઇટલે ગાડાંના પૈડાંની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરતાં રૂપે રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપો ધરી વિના ચાલી શકતો નથી.

શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યું છે તેમ સંસાર શંકા પ્રમાદાદિક આરાથી ટક્યો છે. એમ અનેક પ્રકારથી શકટચક્રની ઉપમા પળ સંસારને લાગી શકે છે.

એવી રીતે સંસારને જેટલી અધોપમા આપો એટલી થોડી છે. મુખ્યપણે એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી, હવે એમાંથી તત્વ લેવું યોગ્ય છે.

૧. સાગર જેમ મજબુત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે. સાગરમાં જેમ ડાહ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢ્યો હોય છે તેમ જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ નિર્વિઘ્ન ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે.

૨. અગ્નિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ પાણીથી બુઝાઈ જાય છે તેમ વૈરાગ્યજલથી સંસારઅગ્નિ બુઝાવી શકાય છે.

૩. અંધકારમાં જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થતાં, જોઈ શકાય છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુજ દીવો સંસારરૂપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે.

૪. શકટચક્ર જેમ બઢદ વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસારચક્ર રાગ, દ્વેષ વિના ચાલી શકતું નથી.

એમ એ સંસારદરદનું નિવારણ ઉપમાવડે અનુપાનાદિ પ્રતિકાર સાથે કહ્યું. તે આત્મહિતૈષિએ નિરંતર મનન કરવું અને બીજાને બોધવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૧ બાર ભાવના.

વૈરાગ્યની, અને તેવા આત્મહિતૈષિ વિષયોની સુદ્રઢતા થવા માટે બાર ભાવના ચિંતવવાનું તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે.

૧. શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે;

જીવનો મૂલ ધર્મ અવિનાશી છે એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના.

૨. સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનુંજ શરણ સત્ય છે એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણ ભાવના.

૩. આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે, એ સંસારજંજીરથી હું ક્યારે છુટીશ ? એ સંસાર મારો નથી, હું મોક્ષમાયિ છું એમ ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસાર ભાવના.

૪. આ મારો આત્મા એકલો છે; તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે; પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫. આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬. આ શરીર અપવિત્ર છે, મલમૂત્રની ટ્રાણ છે, રોગ જરાને રહેવાનું ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું એમ ચિંતવવું તે છઠી અશુચિભાવના.

૭. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

૮. જ્ઞાન, ધ્યાનમાં જીવ પ્રવર્તમાન થઈને નવાં કર્મ બાંધે નહિ એવી ચિંતવના કરવી તે આઠમી સમ્બરભાવના.

૯. જ્ઞાનસંતિ ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦. લોકસ્વરૂપનું ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વિનાશસ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧. સંસારમાં ભ્રમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્ર સર્વ વિરતિ

પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લ્લભ છે એવી ચિંતવના તે અગ્યારમી બોધદુર્લ્લભભાવના.

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લ્લભ છે એવી ચિંતવના તે બારમી ધર્મ દુર્લ્લભભાવના.

આ બાર ભાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરંતર વિચારવાથી સત્પુરુષો ઉત્તમ પદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

શિક્ષાપાઠ ૨૨ કામદેવ શ્રાવક.

મહાવીર ભગવાનના સમયમાં દ્વાદશવૃત્તને વિમલ ભાવથી ધારણ કરનાર, વિવેકી અને નિર્ગ્રંથવચનાનુરક્ત કામદેવ નામના એક શ્રાવક તેઓના શિષ્ય હતા. સુધર્મા સભામાં ઇંદ્રે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી. એવામાં ત્યાં એક તુચ્છ બુદ્ધિવાન દેવ બેઠો હતો તેણે એવી સુદ્રઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો અને કણું કે જ્યાંસુધી પરિષદ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદ્રઢ જણાય. આ મારી વાત હું એને ચઢાવી આપીને સત્વ કરી દેઠાહું. ધર્મદ્રઢ કામદેવ તે વેળા કાયોત્સર્ગમાં લીન હતા. દેવતાએ પ્રથમ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું અને પછી કામદેવને સુખ શુંદ્યા તોપણ તે અચળ રહ્યા, એટલે મુશ્કળ જેવું અંગ કરીને કાલોર્ણના સર્પ થઈને ભયંકર કુંકાર કર્યા, તોય કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેશ ચઢ્યા નહિ; પછી અટ્ટહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિષદ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચઢ્યા નહિ. સિંહ વગેરેનાં અનેક ભયંકર રૂપ કર્યા તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આળી નહિ. એમ રાત્રિના ચારે પહોર દેવતાએ કર્યાં કર્યું, પણ તે પોતાની ધારણામાં

फाव्यो नहि. पछी ते देवे अवधिज्ञानना उपयोगवडे जोयुं तो कामदेवने मेरुना शिखरनी पेरे अडोल रखा दीठा. कामदेवने अद्भूत निश्चलता जाणी तेने विनयभावथी प्रणाम करी पोतानो दोष क्षमावीने ते देवता स्वस्थानके गयो.

कामदेव श्रावकनी धर्मद्रढता एवो बोध करे छे के सत्यधर्म अने सत्यप्रतिज्ञामां परम द्रढ रहेवुं, अने कायोत्सर्ग आदि जेप बने तेम एकाग्र चित्तथी अने सुद्रढताथी निर्दोष करवां. चळविचळ भावथी कायोत्सर्गादि बहु दोषयुक्त थाय छे. पाई जेवा द्रव्यलाम माटे धर्मशास्त्र काढनारथी धर्ममां द्रढता क्यांथी रही शके ? अने रही शके तो केवी रहे ! ए विचारतां खेद थाय छे.

शिक्षापाठ २३ सत्य.

सामान्य कथनमां पण कहेवाय छे के सत्य ए आ जगत्तुं धारण छे. अथवा सत्यने आधारे आ जगत् रह्युं छे. ए कथनमांथी एवी शिक्षा मळे छे के धर्म, नीति, राज अने व्यवहार ए सत्यवडे प्रवर्त्तन करी रह्यां छे अने ए चारे न होय तो जगत्तुं रूप केवुं भयंकर होय ? ए माटे सत्य ए जगत्तुं धारण छे एम कहेवुं ए कंड अतिशयोक्ति जेवुं के नहि मानवा जेवुं नथी.

वसुराजानुं एक शब्दनुं असत्य बोलवुं केठुं दुःखदायक थयुं हतुं ते प्रसंग विचार करवा माटे अहीं कहीशुं.

वसुराजा, नारद अने पर्वत ए त्रणे एक गुरु पासेथी विद्या भय्या हता. पर्वत अध्यापकनो पुत्र हतो; अध्यापके काळ कर्यो. एथी पर्वत तेनी मा सहीत वसुराजाना दरबारमां आवी रह्यो हतो. एक रात्रे तेनी मा पासे बेठी छे; अने पर्वत तथा नारद शास्त्रा-

ખ્યાસ કરે છે. એમાં એક વચન પર્વત એવું બોલ્યો કે ‘અજાહોતઘ્યં.’ ત્યારે નારદે પૂછ્યું અજ તે શું પર્વત ? પર્વતે કહ્યું: ‘અજ’ તે ‘બોકડો.’ નારદ બોલ્યો: આપણે ત્રણે જણ તારા પિતા કને ભળતા હતા ત્યારે તારા પિતાએ તો ‘અજ’ તે ત્રણ વર્ષની ‘ત્રીહિ’ કહી છે; અને તું અવહું શા માટે કહે છે ? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો. ત્યારે પર્વતે કહ્યું: આપણને વસુરાજા કહે તે સ્વરૂં. એ વાતની નારદે હા કહી, અને જીતે તેને માટે અમુક સરત કરી. પર્વતની મા જે પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાંભળ્યું. ‘અજ’ એટલે ‘ત્રીહિ’ એમ તેને પણ યાદ હતું; સરતમાં પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ અને પૂછ્યું: રાજા, ‘અજ’ એટલે શું ? વસુરાજાએ સંબંધપૂર્વક કહ્યું. ‘અજ’ એટલે ‘ત્રીહિ.’ ત્યારે પર્વતની માએ રાજાને કહ્યું: મારા પુત્રથી ‘બોકડો’ કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો પડશે; તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે. વસુરાજા બોલ્યો: હું અસત્ય કેમ કહું ? મારાથી એ બની શકે નહિ. પર્વતની માએ કહ્યું, પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને હું હત્યા આપીશ. રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે સત્યવડે કરીને હું મળિમય સિંહાસન પર અદ્ધર બેસું છું. લોકસમુદાયને ન્યાય આપુ છું. લોક પણ એમ જાણે છે કે રાજા સત્ય ગુણે કરીને સિંહાસન પર અંતરિક્ષ બેસે છે. હવે કેમ કરવું ? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો બ્રાહ્મણી મરે છે; એ વહી મારા ગુરુની સ્ત્રી છે. ન ચાલતાં છેવટે રાજાએ બ્રાહ્મણીને કહ્યું: તમે ભલે જાઓ; હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ. આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રભાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા વિવાદ કરતાં રાજા પાસે આવ્યાં. રાજા અજાણ થઈ પૂછવા લાગ્યો: શું છે પર્વત ? પર્વતે કહ્યું: રાજાધિરાજ ! અજ તે શું ? તે કહો. રાજાએ નારદને પૂછ્યું, તમે શું કહો છો ? નારદે કહ્યું: ‘અજ’ તે ત્રણ વર્ષની ‘ત્રીહિ’ તમને ક્યાં નથી સાંભળતું ? વસુરાજા બોલ્યો: ‘અજ’

ઘટલે ‘બોકડો’ પળ ‘ત્રીહી’ નહિ. તેજ વેળા દેવતાએ સિંહાસનથી ઉછાઝી દેઠો નાચ્યો; વસુ કાઢપારિણામ પામી નરકે ગયો.

આ ઉપરથી સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય, તેમજ રાજાએ ન્યાયમાં અપક્ષપાત અને સત્ય બંને ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે એ મુખ્ય બોધ મળે છે.

જે પાંચ મહાવ્રત ભગવાને પ્રણીત કર્યા છે; તેમાંના પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષાને માટે બાકીનાં ચાર વ્રત વાઢરૂપે છે, અને તેમાં પળ પહેલી વાઢ તે સત્ય મહાવ્રત છે. એ સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૪ સત્સંગ.

સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે. સત્સંગનો લાભ મળ્યો કે તેના પ્રભાવવડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈજ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. સત્સંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસંગનાં એક કોઢ્યાવિધિ વર્ષ પળ લાભ ન દર્દ શક્તાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ ઘટલો છે કે ઉત્તમનો સહવાસ. જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે; તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કંટાઝીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આઢું દઈએ છીએ તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે. સંસાર એ પળ એક પ્રકારનો સંગ છે, અને તે અનંત સંગરૂપ તેમજ દુઃસ્વદાયક હોવાથી ત્યાગવા યોગ્ય છે. ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જે વડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ. મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રિ. ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર ઇકાગ્ર રહેવું તે પળ સત્સંગ છે, સત્પુરુષોનો સમા-

ગમ એ પળ સત્સંગ છે. મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જલ સ્વચ્છ કરે છે તેમ શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, આત્માની મલિનતા ટાળીને શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે તે સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરી, અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવલ એકાંત તેતો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું એ છે, પરંતુ સમસ્વ-ભાવિનો સમાગમ જેમાંથી એકજ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એકજ રૂપ હોવાથી ઘણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપજ છે, અને તેવી એકાંત માત્ર સંતસમાગમમાં રહી છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે વિષયીમંડલ મળે છે ત્યાં સમભાવ સરસ્વી વૃત્તિ હોવાથી એકાંત કાં ન કહેવી? તેનું સમાધાન તત્કાલ છે કે તેઓ એક સ્વભાવિ હોતા નથી. તેમાં પરસ્પર સ્વાર્થ બુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે, અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવિ કે નિર્દોષ હોતા નથી. નિર્દોષ અને સમસ્વભાવિ સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત શુનીશ્વરોનો છે; તેમજ ધર્મધ્યાન પ્રશસ્ત અલ્પારંભી પુરુષનો પણ કેટલેક અંશે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટજ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી, અને તે સત્સંગ પણ નથી. સત્સંગથી જે સુખ અને આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યાં શાસ્ત્રોના સુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન ધ્યાનની સુકથા થાય, જ્યાં સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર-પર વિચાર બંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરલ સ્વભાવથી સિદ્ધાંત વિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષજન્ય કથન-

પર પુષ્કળ વિવેચન થાય; એવો સત્સંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે સત્સંગ મંડલમાં કોઈ માયાવિ નહિ હોય ? તો તેનું સમાધાન આ છે:—જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સંગ જ હોતો નથી. રાજહંસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કઢાય તો અવશ્ય રાગે કઢાશે; મૌન રહ્યો તો મુલમુદ્રાએ કઢાશે. પળ તે અંધકારમાં જાય નહિ. તેમજ માયાવિયો સત્સંગમાં સ્વાર્થે જડને શું કરે ? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહિ. બે ઘડી ત્યાં જડ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે લે કે જેથી રંગ લાગે. નહિ તો બીજીવાર તેનું આગમન હોય નહિ. જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહિ, તેમ સત્સંગથી બુઢાય નહિ. આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લડીને આવે પણ કોણ ? કોઈજ દુર્ભાગી, અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતકારિ ઔષધ છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૫ પરિગ્રહને સંકોચવો.

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી સુખી નથી. તેને જે મળ્યું તે ઓછું છે; કારુણ જેટલું જાય તેટલાંથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની પ્રવલતામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી પરંતુ હોય તે પણ વચ્ચે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચલ્લિચલ પરિણામ અને પાપભાવના રહે છે; અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઈ પડે. કેવલ પરિગ્રહ તો મુનિશ્વરો ત્યાગી શકે, પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી, અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વઢી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખ-

વાની પૃથા પડે છે; ઇથી સુખમાં કાઢ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મી આદિકમાં કેવીં વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ધર્મ સંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં, ધર્મની દ્રઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈકજ છૂટી શકે છે. વૃત્તિ ઇમાંજ લટકી રહે છે; પરંતુ ઇ વૃત્તિ કોઈ કાઢ સુખદાયક કે આત્મહિતૈષિ થઈ નથી. જેણે ઇની ડુંકી મર્યાદા કરી નહિ; તે વહોળા દુઃખના ભોગી થયા છે.

છ સ્વંદ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજાધિરાજ, ચક્રવર્તી કહેવાય છે. ઇ સમર્થ ચક્રવર્તીમાં સુશ્રુમ નામે ઇક ચક્રવર્તી થઈ ગયો છે. ઇણે છ સ્વંદ સાધી લીધા ઇટલે ચક્રવર્તિ-પદથી તે મનાયો; પણ ઇટલેથી ઇની મનોવાંછ્છા તૃપ્ત ન થઈ; હજુ તે તરસ્યો રહ્યો. ઇટલે ઘાતકી સ્વંદના છ સ્વંદ સાધવા ઇણે નિશ્ચય કર્યો. વધા ચક્રવર્તી છ સ્વંદ સાધે છે, અને હું પણ ઇટલાજ સાધુ તેમાં મહત્તા જ્ઞાની? બાર સ્વંદ સાધવાથી ચિરંકાઢ હું નામાંકિત થઈશ. સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત ઇ સ્વંદોપર મનાવી શકીશ, ઇવા વિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મૂક્યું; તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો, ચર્મરત્નના ઇક હજાર દેવતા સેવક કહેવાય છે, તેમાં પ્રથમ ઇકે વિચાર્યું કે કોણ જાણે કેટલાંય વર્ષે આમાંથી છૂટકો થશે? માટે દેવાંગનાને તો મઢી આવું ઇમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો. પછી બીજો ગયો, પછી ત્રીજો ગયો; અને ઇમ કરતાં કરતાં હજારે ચાલ્યા ગયા. ત્યારે ચર્મરત્ન વૂડ્યું. અશ્વ, ગજ અને સર્વ સૈન્યસહિત સુશ્રુમ નામનો તે ચક્રવર્તી વૂડ્યો; પાપભાવનામાં ને પાપભાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃખથી ભરેલો સાતમી તમતમપ્રભા નર્કને વિષે જઈને પડ્યો. જુઓ! છ સ્વંદનું આધિપત્ય તો ભોગવવું રહ્યું પરંતુ અકસ્માત્ અને અચંકર રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી ઇ ચક્રવર્તીનું મૃત્યુ થયું, તો પછી બીજા માટે તો કહેવુંજ શું? પરિગ્રહ ઇ પાપનું મૂલ.

છે, પાપનો પિતા છે, અન્ય એકાદશવ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઈને આત્મહિતૈષિણે જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્તન કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૬ તત્ત્વ સમજવું.

શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુલપાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે, પરંતુ જેને થોડાં વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી. કૂદીને દરિયો ઓઢંગી જવો છે.

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનું વીજું નામ. આવા અર્થશબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે. પણ અર્થ એટલે તત્ત્વ એ વિષયપર અહીં આગલ કહેવાનું છે. જેઓ નિગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુલપાઠે કરે છે; તે તેઓના ઉત્સાહબલે સત્કલ્પ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યો હોય તો એથી એ સુલ્લ આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્ ભૂતફલ પામે છે. અમળપુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાળેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલુંજ મુલપાઠે અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિગ્રંથપ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે. કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યા નથી; તેમ તેપર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી. જો કે તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોડાઈ જાય, તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગલે નહિ તોપણ પાણીથી પલ્લે; તેમજ જે વચનામૃતો મુલપાઠે કર્યા હોય, તે અર્થ સહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહિ તો પોપટવાલું રામ નામ. પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીખડાવે; પરંતુ પોપટની બલા જાણે કે રામ તે દાહમ કે દ્રાક્ષ. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે. કચ્છી વૈશ્યોનું દ્રષ્ટાંત એક

કહેવાય છે તે કંઈક હાસ્યયુક્ત છે સ્વરૂં; પરંતુ એમાંથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે; એટલે અહીં કહી જઈ છું. કચ્છના કોઈ ગામમાં શ્રાવકધર્મ પાલતા રાયશી, દેવશી અને સ્વેતશી; એમ ત્રણ નામધારી ઓશવાલ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, અને પરો-દિયે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા. પરોદિયે રાયશી અને સંધ્યાકાળે દેવશી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા. રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણ રાયશી કરાવતો, અને સંબંધે ‘રાયશી પઢિકમણુંઠાયમિ’ એમ તેને બોલાવવું પડતું; તેમજ ‘દેવશીને દેવશી પઢિકમણુંઠાયમિ’ એમ સંબંધ હોવાથી બોલાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ઘણાના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે સ્વેતશીને બોલાવવા બેસાર્યો. સ્વેતશીએ જ્યાં ‘દેવશી પઢિકમણુંઠાયમિ’ એમ આવ્યું, ત્યાં ‘સ્વેતશી પઢિકમણુંઠાયમિ’ એ વાક્યો લગાવી દીધાં ! એ સાંભળી વધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછ્યું આમકાં ? સ્વેતશી બોલ્યો: વળી આમ તે કેમ ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે ‘સ્વેતશી પઢિકમણુંઠાયમિ’ એમ તમે કેમ બોલો છો ? સ્વેતશીએ કહ્યું: હું ગરીબ છું એટલે મારું નામ આવ્યું ત્યાં પાધરી તકરાર લઈ બેઠા, પણ રાયશી અને દેવશી માટે તો કોઈ દિવસ કોઈ બોલતા નથી. એ બન્ને કેમ ‘રાયશી પઢિકમણું ઠાયમિ’ અને ‘દેવશી પઢિકમણું ઠાયમિ’ એમ કહે છે ? તો પછી હું ‘સ્વેતશી પઢિકમણું ઠાયમિ’ એમ કાં ન કહું ? એની ભદ્રિકતાએ તો વધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો. પછી અર્થની કારણસહિત સમજણ પાઠી એટલે સ્વેતશી પોતાના મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય વાત છે, પરંતુ અર્થની સુખી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તેપર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો ગોઠ ગઠયોજ લાગે તેમ નિગ્રંથવચનામૃતો પણ સત્ફલજ આપે. અહો ! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલીહારીજ છે !

શિક્ષાપાઠ ૨૭ યત્ના.

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂલતત્ત્વ છે, તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપ-
તત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે, તથા યત્નાથી તે
તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરી શકાય
છે. પાંચ સમિતિરૂપ યત્નો તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે
સર્વ ભાવે પાઠી શકાતી નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાઠી શકાય
તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાઠી શકતા નથી. જિનેશ્વર
ભગવંતે બાંધેલી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે,
ત્યાં બહુ દોષથી પાઠી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે.
ઉતાવળી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંઘાળો રાખ-
વાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ટાદિક ઇંધનના વગર સ્વંચેયે, જોયે ઉપયોગ;
અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંડ્ર્યા પ્રામાજ્યા
વગર રહેવા દીધેલાં વાસણ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આંગણામાં
પાણીનું ઢોળવું, ઇંટનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધસધસતી થાળી
નીચે મૂકવી. એથી પોતાને આ લોકમાં અસ્વચ્છતા, અગવડ,
અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ રૂપ થાય છે, અને પરલોકમાં દુઃખ-
દાયી મહાપાપનાં કારણ પણ થઈ પડે છે, એ માટે થઈને કહેવાનો
બોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, જમવામાં અને વીજા
હરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્ય અને ભાવે બન્ને
પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી ઘર સ્વચ્છ રાખવાં,
પાણી વિધિ સહિત ગળાવવું, કાષ્ટાદિક ઇંધન સ્વંચેયે નાંચવાં
એ કંઈ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વચ્ચત
જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાઠવા મુશ્કેલ
નથી. એથી વિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ બચે છે.

પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વકજ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૮ રાત્રિભોજન.

અર્હિસાદિક પંચમહાવ્રત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજન ત્યાગ વ્રત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિના તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાત્રિભોજનમાં એ શિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોડાને માટે અગ્નિ સઠ્ઠાગાવવો પડે છે, ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે. ઇંધનને માટે આગેલાં કાષ્ઠાદિકમાં રહેલા જંતુઓ રાત્રિયે નહિ દેખાવાથી નાશ પામે છે; તેમજ સર્પના ઝેરનો, કરોઢિયાની લાઢનો અને મચ્છરાદિક જંતુનો પણ ભય રહે છે. વચ્ચે એ કુટુંબાદિક ભયંકર રોગનું કારણ પણ થઈ પડે છે.

રાત્રિભોજનનો ઠરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને ચ્વાતર ત્યાગ કર્યો છે છતાં તેઓમાં પરંપરાની રૂઢી કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયું છે. પણ એ નિષેધકતો છેજ.

શરીરની અંદર બે પ્રકારનાં કમઢ છે. તે સૂર્યના અસ્તથી સંકોચ પામી જાય છે; ઇથી કરીને રાત્રિભોજનમાં સૂક્ષ્મ જીવ ભક્ષણરૂપ અહિત થાય છે; જે મહા રોગનું કારણ છે. એવો કેટલેક સ્થલે આયુર્વેદનો પણ મત છે.

સત્પુરુષો તો દિવસ બે ઘડી રહે ત્યારે વાઢ કરે, અને બે ઘડી દિવસ ચઢ્યાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહિ. રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદો જાણવા અવશ્યના છે.

ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્ફઢ છે. આ જિન વચન છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૯ સર્વ જીવની રક્ષા ભાગ ૧.

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતિતલમાં એવા અનર્થકારક ધર્મ મતો પડ્યા છે કે જેઓ એમ કહે છે કે જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી; બહુ તો મનુષ્ય દેહની રક્ષા કરો. તેમ એ ધર્મમતવાળા જ્ઞાનુની, મદાંધ છે અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન સ્વાતર કે લાભ સ્વાતર એવા અસંખ્યાતા જીવોને બેધડક હણું છું. એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે ? તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહિ હોવાથી તેઓ આવો સાત્વિક વિચાર કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશ્ચિન મગ્ન છે. વેદ, અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી. તોપણ એઓ કેવલ દયાને નહિ સમજના કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. સ્થૂલ જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે, પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પૂણ પાંચઢી દૂભાય ત્યાં પાપ છે એ સ્વરૂં તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞાગાદિક હિંસાથી તો કેવલ વિરક્ત રહ્યા છીએ ! બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, વળી ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અભક્ષ્યી બહુ કરી આપણે વિરક્તજ છીએ. આ કાલે એ સઘળા પુન્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાલના પુત્ર મહા-વીરનાં કહેલાં પાપમતત્ત્વબોધના યોગબલથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે. આજ્ઞાકિત પુત્ર પામે છે, બહોલો

कुटुंबपरिवार पामे छे, मानप्रतिष्ठा तेमज अधिकार पामे छे. अने ते पामवां कइ दुर्लभ नथी, परंतु खरं धर्मतत्व के तेनी श्रद्धा के तेनो थोडो अंश पण पामवो महा दुर्लभ छे. ए रीद्धि इत्यादिक अविवेकथी पापनुं कारण थई अनंत दुःखमां लई जाय छे; परंतु आं थोडी श्रद्धाभावना पण उत्तम पद्विए पहुँचाडे छे. आम दयानुं सत्परिणाम छे. आपणे धर्मतत्वयुक्त कूळमां जन्म पाम्या छीए तो हवे जेम बने तेम विमळ दयामय वर्त्तनमां आववुं. बारंवार लक्षमां राखवुं के सर्व जीवनी रक्षा करवी. बीजाने पण एवोज युक्तिप्रयुक्तिथी बोध आपवो. सर्व जीवनी रक्षा करवा माटे एक बोधदायक उत्तम युक्ति बुद्धिशाली अभयकुमारे करी हती ते आवता पाठमां हुं कहुं छुं; एमज तत्वबोधने माटे यौक्तिकन्यायथी अनार्य जेवा धर्ममतवादीओने शिक्षा आपवानो वखत मळे तो आपणे केवा भाग्यशाली !

शिक्षापाठ ३० सर्व जीवनी रक्षा भाग २.

मगध देशनी राजगृही नगरीनो अधिराजा श्रेणिक एक वखते सभा भरीने बेठो हतो. प्रसंगोपात वातचितना प्रसंगमां मांसलुब्ध सामंतो हता ते बोलया के हमणां मांसनी विशेष सस्ताई छे. आ वात अभयकुमारे सांभळी. ए उपरथी ए हिंसक सामंतोने बोध देवानो तेणे निश्चय कर्यो. सांजे सभा विसर्जन थई अने राजा अंतःपुरमां गया. त्यार पछी कर्त्तव्य माटे जेजे जेजे मांसनी वात उच्चारी हती तेने तेने घेर अभयकुमार गया. जेने घेर जाय त्यां सत्कार कर्यो पछी तेओ पूछवा लाग्या के आपनुं परिश्रम लई अमारे घेर केम पधारवुं थयुं छे ? अभयकुमारे कहुं; महाराजा ! श्रेणिकने अकस्मात् महा रोग उत्पन्न थयो छे. वैद्य भेळा करवाथी

तेणे कछुं के कोमळ मनुष्यना काळजानुं सवा टांकभार मांस होय तो आ रोग मटे. तमे राजाना प्रियमान्य छो माटे तमारे त्यां ए मांस लेवा आव्यो छुं. प्रत्येक सामंते विचार्युं के काळजानुं मांस हुं मुवाविना, शी रीते आपी शकुं ? एथी अभयकुमारने पुछ्युं: महाराज, ए तो केम थई शके ? एम कही पछी अभयकुमारने केटलुंक द्रव्य पोतानी वात राजा आगळ नहि प्रसिद्ध करवा ते प्रत्येक सामंत आपता गया अने ते अभयकुमार लेता गया. एम सघळा सामंतोने घेर अभयकुमार फरी आव्या. सघळा मांस न आपी शक्या, अने आम तेमणे पोतानी वात छुपाववा द्रव्य आप्युं. पछी बीजे दिवसे ज्यारे सभा भेळी थई त्यारे सघळा सामंतो पोताने आसने आवीने बेठा. राजा पण सिंहासनपर बिराज्या हता. सामंतो आवी आवीने गइ कालनुं कुशळ पूछवा लाग्या. राजा ए वातथी विस्मित थया. अभयकुमार भणी जोयुं एटले अभयकुमार बोलया. महाराज काले आपना सामंतो सभामां बोलया हता के हमणां मांस सस्तुं मळे छे. जेथी हुं तेओने त्यां लेवा गयो हतो, त्यारे सघळाए मने बहु द्रव्य आप्युं; परंतु काळजानुं सवा पैसाभार मांस न आप्युं. त्यारे ए मांस सस्तु के मोंछुं ? बधां सामंतो सांभळी शरमथी नीचुं जोइ रखा. कोइथी कंइ बोली शकायुं नहि. पछी अभयकुमारे कछुं: आ कंइ में तमने दुःख आपवा कर्युं नथी, परंतु बोध आपवा कर्युं छे. आपणने आपणा शरीरनुं मांस आपवुं पडे तो अनंतभय थाय छे, कारण आपणा देहनी आपणने प्रियता छे, तेम जे जीवनुं ते मांस हशे तेनो पण जीव तेने बहालो हशे. जेम आपणे अमूल्य वस्तुओ आपीने पण पोतानो देह बचावीए छीए तेम ते बिचारां पामर प्राणीओने पण होवुं जोइए. आपणे समजणवाळां, बोलतां चालतां प्राणी छइए. ते बिचारां अवाचक अने निराधार प्राणी छे. तेमने मोतरूप दुःख आपीए

ए केवुं पापनुं प्रबळ कारण છે. आपणे आ वचन निरंतर लक्षमां राखवું के सर्व प्राणीने पोतानो जीव बहालो છે, અને सर्व जीवनी रक्षा करवी ए जेवो एके धर्म नथी. अभय-तमारा ना भाषणथी श्रेणिक महाराजा संतोषाया. सघळा सामंतो पण बोध पाમ्या. तेओए ते दिवसथी मांस खावानी प्रतिज्ञा करी, कारण एक तो ते अभक्ष છે, અને कोइ जीव हणाया विना ते आवतुं नथी ए मोटो अधर्म છે; माटे अभय प्रधाननुं कथन सांभळीने तेओए अभयदानमां लक्ष आप्युं.

अभयदान आत्माना परम सुखनुं कारण છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૧ પ્રત્યાખ્યાન.

પચ્ચાણ નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. એનો મૂળ શબ્દ પ્રત્યાખ્યાન છે; અને તે અમુક વસ્તુ મળી ચિત્ત ન કરવું એવા જે તત્ત્વ સમજી હેતુપૂર્વક નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે. પ્રત્યાખ્યાન નહિ કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ને ખાઓ કે ન મોગવો તોપણ તેથી સંવરણું નથી કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રંધન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે ભોજન ને કરતા હોઈએ, પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ને કર્યો હોય તો તે ફળ ને આપે; કારણ આપણી ઇચ્છા સુદૃઢી રહી. જેમ ઘરનું બારણું ડાઘાડું હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યું આવે તેમ ઇચ્છાનાં દ્વાર સુદૃઢાં હોય તો તેમાં કર્મ પ્રવેશ કરે છે. ઇટલે કે એ મળી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મ બંધનનું કારણ છે, અને જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ મળી દ્રષ્ટિકરવાની ઇચ્છા થતી નથી. જેમ આપણે

જાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપનાથી જોડ શકાતો નથી, માટે એ ભળી આપને દ્રષ્ટિ પળ કરતા નથી; તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપને અમુક વસ્તુ સ્વાય કે ભોગવાય તેમ નથી દટલે એ ભળી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી, એ કર્મ આવવાને આડો કોટ થઈ પડે છે. પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત નિવારણ પણ મહાત્માઓએ કહ્યાં છે.

પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજો પણ મોટો લાભ છે; તે એકે અમુક વસ્તુઓમાંજ આપણું લક્ષ રહે છે, વાકી વધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે. જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સંબંધી પછી વિશેષ વિચાર, ગ્રહણ, મૂકણ કે એવી કંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી. એ વડે મન વહુ બહોળતાને પામી નિયમરૂપી નિયંત્રણ ચાલ્યું જાય છે. અશ્વ જો લગામમાં આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રવળ છતાં તેને ધારેલે રસ્તે જેમ લઈ જવાય છે તેમ મન એ નિયંત્રણ લગામમાં આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમાં લઈ જવાય છે; અને તેમાં વારં-વાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે. મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે. વહી અમશ્ય, અનંતકાય, પરસ્ત્રીયાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે. માદક પદાર્થો મનને અવલે રસ્તે દોરે છે, પણ પ્રત્યા-
ખ્યાનથી મન ત્યાં જતાં અટકે છે; એથી તે વિમલ થાય છે.

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાઠવાની પ્રતિજ્ઞા છે તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો. વિશેષ સદ્ગુરુ મુખથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું વોધ કરું છું.

શિક્ષાપાઠ ૩૨ વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે.

રાજગૃહી નગરીનાં રાજ્યાસનપર ઝ્યારે શ્રેણિક રાજા વિરાજમાન હતા, ત્યારે તે નગરીમાં એક ચંડાલ રહેતો હતો. એક વખતે એ ચંડાલની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે તેને કેરી ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે તે લાવી આપવા ચંડાલને કહ્યું. ચંડાલે કહ્યું: આ કેરીનો વચ્ચત નથી, ઇટલે મારો ઉપાય નથી. નહિ તો હું ગમે તેટલે ડંચે હોય ત્યાંથી મારી વિદ્યાનાં વલ્લવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરું. ચંડાલની એ કહ્યું: રાજાની મહારાણીના બાગમાં એક અકાલિક કેરી આપનાર આંબો છે. તેપર અત્યારે કેરીઓ લચી રહી હશે, માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો. પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા ચંડાલ તે બાગમાં ગયો. ગુપ્ત રીતે આંબા સમીપ જઈ મંત્ર ભળીને તેને નમાવ્યો, અને કેરી લીધી. બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હતો એમ કરી દીધો. પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાલ વિદ્યાવલે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માલ્લીની દ્રષ્ટિ આંબા ભળી ગઈ. કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે શ્રેણિકરાજાના આગલ નમ્રતાપૂર્વક જઈને કહ્યું. શ્રેણિકનો આજ્ઞાથી અભયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને સ્ત્રીવડે તે ચંડાલને શોધી કાઢ્યો. તેને પોતાના આગલ તેડાવી પૂછ્યું: ઇટલાં બધાં માણસો બાગમાં રહે છે છતાં તું કેવી રીતે ચઢીને એ કેરી લઈ ગયો કે એ વાત કલ્લવામાં પણ ન આવી? ચંડાલે કહ્યું: આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું સાચું બોલી જઉં છું કે મારી પાસે એક વિદ્યા છે, તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો. અભયકુમારે કહ્યું: મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે, પરંતુ મારા રાજા શ્રેણિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના વદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા

કરાવી શકું. ચંડાळे એમ કરવાની હા કહી. પછી અભયકુમારે ચંડાळને શ્રેણિકરાજા જ્યાં સિંહાસનપર બેઠા હતા ત્યાં લાવીને સામો ઉભો રાખ્યો, અને સઘલી વાત રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાळे પછી સામા ઉભા રહી થરથરતે પાંચે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો, પણ તે બોધ લાગ્યો નહિ. ફાટપથી ઉભા થઈ અભયકુમારે બોલ્યાઃ મહારાજ ! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહો, અને એને સિંહાસન આપો. રાજાએ વિદ્યા લેવા સ્વાતર એમ કંઈ તો તત્કાલ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર બોધ લેવાને માટે છે. એક ચંડાळનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો અવશ્યનો છે. આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગલદાયક થાય !

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂલ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૩ સુદર્શન શેઠ.

પ્રાચીનકાલમાં શુદ્ધ એક પત્નીવ્રતને પાલનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે; એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે. એ ધનાઢ્ય સુંદર મુલ્યમુદ્રાવાળો કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો. જે નગરમાં તે રહેતો હતો, તે નગરના

રાજ્યદરબાર આગઢથી કંઈ કામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું. તે વેળા રાજાની અભયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોસ્વામી બેઠી હતી. ત્યાંથી સુદર્શન ભળી તેની દ્રષ્ટિ ગઈ. તેનું ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેનું મન લલચાયું. એક અનુચરી મોકલીને કપટભાવથી નિર્મલ કારણ વતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો. કેટલાક પ્રકારની વાતચિત કર્યા પછી અભયાએ સુદર્શનને ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું આમંત્રણ કર્યું. સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનું મન શાંત થયું નહિ. છેવટે કંટાળીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યું: વહેન, હું પુરુષત્વમાં નથી ! તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા. એ સઘળી કામચેષ્ટાથી સુદર્શન ચઢ્યો નહિ, એથી કંટાળી જઈને રાણીએ તેને જતો કર્યો.

એક વાર એ નગરમાં ઉજાળી હતી, તેથી નગર બહાર નગરજનો આનંદથી આમ તેમ ભ્રમતા હતા. ધામધુમ મચી રહી હતી. સુદર્શન શેઠના છ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. અભયા રાણી કપિલા નામની દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવી હતી. સુદર્શનના દેવપૂતલાં જેવા છ પુત્રો તેના જોવામાં આવ્યા, કપિલાને તેણે પૂછ્યું: આવા રમ્ય પુત્રો કોના છે ? કપિલાએ સુદર્શન શેઠનું નામ આપ્યું. નામ સાંભળીને રાણીની છાતીમાં કટાર ધોકાઈ; તેને કારી ઘા વાગ્યો. સઘળી ધામધુમ વીતી ગયા પછી માયા કથન ગોઠવીને અભયાએ અને તેની દાસીએ મઠી રાજાને કહ્યું: તમે માનતા હશો કે મારા રાજ્યમાં ન્યાય અને નીતિ વર્તે છે, દુર્જનોથી મારી પ્રજા દુઃસ્વી નથી; પરંતુ તે સઘળું મિથ્યા છે. અંતઃપુરમાં પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાં સુધી હજુ અંધેર છે ! તો પછી વીજાં સ્થલ માટે પૂછવું પણ શું ? તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને ભોગનું આમંત્રણ કર્યું. નહિ કહેવા યોગ્ય કથનો મારે સાંભળવાં પડ્યાં; પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો. આથી વિશેષ

अंधारं कयुं कहेवाय ? घणा राजा मूळ कानना काचा होय छे
ए वात जाणे बहु मान्य छे, तेमां वळी स्त्रीनां मायावी मधुरा
वचन शुं असर न करे ? ताता तेलमां टाढां जळ जेवां वचनथी
राजा क्रोधायमान थया. सुदर्शनने शूळीए चढावी देवानी तत्काळ
तेणे आज्ञा करी दीधी, अने ते प्रमाणे सघळं थई पण गयुं. मात्र
शूळीए सुदर्शन बेसे एटली वार हती.

गमे तेम हो, पण सृष्टिना दिव्य भंडारमां अजवाळं छे,
सत्यनो प्रभावं ढांक्यो रहेतो नथी. सुदर्शनने शूळीए बेसायों,
के शूळी फीटीने तेनुं झळझळतुं सोनानुं सिंहासन थयुं अने देव
दुंदुभीना नाद थया; सर्वत्र आनंद व्यापी गयो. सुदर्शननुं सत्य-
शीळ विश्वमंडळमां झळकी उठयुं. सत्य शीळनो सदा जय छे.

शीयळ अने सुदर्शननी उत्तम द्रढता ए बन्ने आत्माने पवित्र
श्रेणिए चढावे छे !

शिक्षापाठ ३४ ब्रह्मचर्य विषे सुभाषित.

दोहरा.

निरखीने नवयौवना, लेश न विषयनिदान;

गळे काष्ठनी पूतळी, ते भगवान समान. १

आ सघळा संसारनी, रमणी नायकरूप;

ए त्यागी, त्याग्युं बधुं, केवळ शोक स्वरूप. २

एक विषयने जीततां, जीत्यो सौ संसार;

नृपति जीततां जीतिये, दळ, पुरने अधिकार. ३

अंकुरथी, टळे ज्ञानने ध्यान;

लेश मदाराकानथी, छाके ज्यम अज्ञान. ४

जे नववाड विशुद्धी, धरे शियळ सुखदाइ;
भव तेनो लव पछि रहे, तत्ववचन ए भाइ. ५

सुंदर शीयळसुरतरु, मन वाणी ने देह;
जे नरनारी सेवशे, अनुपम फळ ले तेह. ६

पात्र विना वस्तु न रहे, पात्रे आत्मिक ज्ञान;
पात्र थवा सेवो सदा, ब्रह्मचर्य मतिमान. ७

शिक्षापाठ ३५ नमस्कारमंत्र.

नमो अरिहंताणं, नमो सिद्धाणं;
नमो आयरियाणं, नमो उवञ्ज्ञायाणं;
नमो लोए सव्वसाहुणं.

आ पवित्र वाक्योने निर्ग्रथप्रवचनमां नवकार (नमस्कार)
मंत्र के पंचपरमेष्ठिमंत्र कहे छे.

अर्हत भगवंतना बार गुण, सिद्ध भगवंतना आठ गुण, आचार्यना छत्रीश गुण, उपाध्यायना पंचवीश गुण, अने साधुना सत्तावीश गुण मळीने एकसो आठ गुण थया. अंगुठा विना बाकीनी चार आंगळीओनां बार टेरवां थाय छे, अने एथी ए गुणोनुं चितवन करवानी योजना होवाथी बारने नवे गुणतां १०८ थाय छे. एटले नवकार एम कहेवामां साथे एवुं सूचवन रहुं जणाय छे के हे भव्य ! तारां ए आंगळीनां टेरवांथी (नवकार) मंत्र नववार गण.-कार एटले करनार एम पण थाय छे. बारने नवे गुणतां जेटला थाय एटला गुणनो भरेलो मंत्र एम नवकार मंत्र तरीके एनो अर्थ थइ शके छे. पंचपरमेष्ठि एटले आ सकळ जगत्मां पांच वस्तुओ परमोत्कृष्ट छे ते ते कयी कयी ?—तो कही बतावी के अरि-

હંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ, એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ઠિ મંત્ર; અને પાંચ પરમેષ્ઠિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર એવો શબ્દ થયો. આ મંત્ર અનાદિસિદ્ધ મનાય છે, કારણ પંચપરમેષ્ઠિ અનાદિસિદ્ધ છે. એટલે એ પાંચે પાત્રો આદ્યરૂપ નથી પ્રવાહથી અનાદિ છે, અને તેનો જપનાર પણ અનાદિસિદ્ધ એથી એ જાપ પણ અનાદિસિદ્ધ ઠરે છે.

પ્રશ્ન—એ પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે એમ સત્પુરુષો કહે છે એ માટે તમારું શું મત છે ?

ઉત્તર—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે, એમ હું માનું છું.

પ્રશ્ન—એને કયાં કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય ?

ઉત્તર—હા. એ તમને હું સમજાવું. મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગત્શૂષણના સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે. તત્ત્વથી જોતાં વહ્ની અર્હતસ્વરૂપ, સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાય સ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે; કારણ કે તેઓ પૂજવા યોગ્ય શાથી છે ? એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ૬૦ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરુષને તો સ્વરૂપ અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર કેટલો કલ્યાણકારક છે ?

પ્રશ્નકાર—સત્પુરુષો નમસ્કારમંત્રને મોક્ષનું કારણ કહે છે. એ આ વ્યાખ્યાનથી હું પણ માન્ય રાખું છું.

અર્હત ભગવંત, સિદ્ધ ભગવંત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એઓનો એકેકો પ્રથમ અક્ષર લેતાં “ અસિઆસા ” એવું મહદ્ભૂત વાક્ય નીકળે છે. જેનું ‘ઓં’ એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમલ ભાવથી જાપ કરવો.

શિક્ષાપાઠ ૩૬ અનાનુપૂર્વિ.

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

પિતા-આવી જાતનાં કોષ્ટકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તે જોયું છે ?

પુત્ર-હા પિતાજી.

પિતા-આમાં આઠા અવલા અંક મૂક્યા છે, તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં છે ?

પુત્ર-નહિ પિતાજી. મારાં સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા-પુત્ર ! પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ એક વહુ ચંચલ વીજ છે, જેને એકાગ્ર કરવું વહુ વહુ વિકટ છે. તે જ્યાં સુધી એકાગ્ર થતું નથી ત્યાં સુધી આત્મમલિનતા જતી નથી. પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ એકાગ્રતા માટે વાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન સાધનો ભગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિ ચઢવા માટે અને તેને કેટલાક પ્રકારથી નિર્મલ કરવા માટે સત્ગુરુઓ આ એક સાધનરૂપ કોષ્ટકાવાલિ કરી છે. પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ

અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે, અને પછી લોમવિલોમ સ્વરૂપમાં લક્ષ-
બંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટકો કર્યા
છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા થઈને નિર્જરા કરી
શકાય એ છે.

પુત્ર-પિતાજી ! અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઈ શકે ?

પિતા-લોમવિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ
સંભારતાં જવું પડે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી બેનો આંકડો આવે
કેં ' નમો લોએ સવ્વસાહુણં ' પછી- ' નમો અરિહંતાણં ' એ વાક્ય
મૂકીને ' નમો સિદ્ધાણં ' એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ
લક્ષની દ્રઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અ-કમબંધ હોય
તો તેમ થઈ શકતું નથી, કારણ કે વિચાર કરવો પડતો નથી. એ
સૂક્ષ્મ વસ્તુમાં મન પરમેષ્ટિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની સ્વદ-
પટમાં જઈ પડે છે, અને વસ્તુને ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાંખે છે,
જેથી સત્પુરુષોએ અનાનુપૂર્વિની યોજના કરી છે. તે બહુ સુંદર છે
અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭ સામાયિક વિચાર ભાગ ૧.

આત્મશક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય
કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય
લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક
નામનું શિક્ષાવ્રત છે. સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમઆય-ઇક
એ શબ્દોથી થાય છે. સમ એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ,
આય એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શન ચાત્રવ્રત
મોક્ષમાર્ગનો લાભ, અને ઇક કહેતાં ભાવ એમ અર્થ થાય છે. એટલે

જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઉપજે તે સામાયિક. આર્ત, અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી મનુષ્યો સામાયિક કરે છે.

મનના પુદગલ તરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું યોગ્ય છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમજ ભૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ इत्यादिથી વચન-કાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને વત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને વાર કાયાના એમ વત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રાખી શકાય.

મનના દશ દોષ કહું છું.

૧ અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહિ જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફલ થવાનું હતું ? આથી તે કોણ તર્યું હશે ? એવા વિકલ્પનું નામ અવિવેકદોષ.

૨ યશોવાંછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ બીજા મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે એવી ઇચ્છા એ સામાયિક કરવું તે યશોવાંછાદોષ.

૩ ધનવાંછાદોષ—ધનની ઇચ્છા એ સામાયિક કરવું તે ધનવાંછા દોષ.

૪ ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવુંજ કરું છું ? એવો અધ્યવસાય તે ગર્વદોષ.

૫ ભયદોષ—હું શ્રાવકકુલમાં જન્મ્યો છું, મને લોકો મોટા તરીકે માન આપે છે, અને જો સામાયિક નહિ કરું તો કહેશે કે આટલી ક્રિયા પણ નથી કરતો; એમ નિંદાના ભયથી સામાયિક કરે તે ભયદોષ.

૬ નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફલથી ધન, સ્ત્રી, ગ્રામિક મળવાનું ઇચ્છે તે નિદાનદોષ.

७ संशयदोष—सामायिकनुं फळ हशे के नहि होय ? एवो विकल्प करे ते संशयदोष.

८ कषायदोष—सामायिक क्रोधादिकथी करवा बेसी जाय किंवा पछी क्रोध, मान, माया, लोभमां वृत्ति धरे ते कषायदोष.

९ अविनयदोष—विनय वगर सामायिक करे ते अविनयदोष.

१० अबहुमानदोष—भक्तिभाव अने उमंगपूर्वक सामायिक न करे ते अबहुमानदोष.

शिक्षापाठ ३८ सामायिक विचार भाग २.

मनना दश दोष कहा हवे वचनना दश दोष कहीशुं.

१ कुबोलदोष—सामायिकमां कुवचन बोलवुं ते कुबोलदोष.

२ सहसात्कारदोष—सामायिकमां साहसथी अविचारपूर्वक वाक्य बोलवुं ते सहसात्कारदोष.

३ असदारोपणदोष—बीजाने खोटो बोध आदि आपवां ते असदारोपणदोष.

४ निरपेक्षदोष—सामायिकमां शास्त्रनी दरकार विना वाक्य बोले ते निरपेक्षदोष.

५ संक्षेपदोष—सूत्रना पाठ इत्यादिक ठुंकामां बोली नाखे, यथार्थ उच्चार करे नहि ते संक्षेपदोष.

६ क्लेशदोष—कोईथी कंकाश करे ते क्लेशदोष.

७ विकथादोष—स्त्रियादि चार के सात प्रकारनी विकथा मांडी बेसे ते विकथादोष.

८ हास्यदोष-सामायिकमां कोइनी हांसी मश्करी करे ते हास्यदोष.

९ अशुद्धदोष-सामायिकमां सूत्रपाठ न्यूनाधिक अने अशुद्ध बोले ते अशुद्धदोष.

१० गुणगुणदोष-गडबडगोटाथी सामायिकमां सूत्रपाठ बोले जे पोते पण पूरं मांड समजी शके ते गुणगुणदोष.

ए वचनना दश दोष कहे, हवे कायान बार दोष कहूं छुं.

१ अयोग्य आसनदोष-सामायिकमां पगपर पग चढावी बेसे, ते श्री गुरु आदि प्रत्ये अविनयरूपआसने ते अयोग्य आसनदोष.

२ चलासनदोष-डगडगते आसने बेसी सामायिक करे, किंवा बारंवार ज्यांथी उठवुं पडे तेवे आसने बेसे ते चलासनदोष.

३ चलद्रष्टिदोष-कार्योत्सर्गमां आंखो चंचळ राखे ए चलद्रष्टिदोष.

४ सावद्यक्रियादोष-सामायिकमां कंइ पाप क्रिया के तेनी संज्ञा करे ते सावद्यक्रियादोष.

५ आलंबनदोष-भींतादिके ओठींगण दइ बेसे एथी त्यां बेठेछा जंतुनो नाश थाय के तेने पीडा थाय तेमज पोताने प्रमादनी प्रवृत्ति थाय, ते आलंबनदोष.

६ आकुंचनप्रसारणदोष-हाथ पग संकोचे, लांबा करे ए आदि ते आकुंचनप्रसारणदोष.

७ आलसदोष-अंग मरडे, टचाका वगाडे ए आदि ते आलसदोष.

८ मोटनदोष-आंगळी वगेरे बांकी करी टचाका वगाडे ते मोटनदोष.

૯ મલદોષ-ઘરડા ઘરડ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ
ખંચેરે તે મલદોષ.

૧૦ વિમાસણદોષ-ગઢામાં હાથ નાચી વેસેડ. તે વિમાસણદોષ.

૧૧ નિદ્રાદોષ-સામાયિકમાં ઝંઘ આવે તે નિદ્રાદોષ.

૧૨ વસ્ત્રસંકોચન-સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની ભીતિથી વસ્ત્રથી
શરીર સંકોચે તે.

૯ વત્રીશ દૂષણરહિત સામાયિક કરવું. પાંચ અતિચાર ટાલવા.

શિક્ષાપાઠ ૩૯ સામાયિક વિચાર ભાગ ૩.

૯કાગ્રતા અને સાવધાની વિના ૯ વત્રીશ દોષમાંના અમુક
દોષ પળ આવી જાય છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓ ૯ સામાયિકનું જઘન્ય
પ્રમાણ વે ઘડીનું બાંધ્યું છે. ૯ વ્રત સાવધાનીપૂર્વક કરવાથી
પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકનો ૯ વે ઘડીનો કાઢ જ્યારે જતો
નથી ત્યારે તેઓ વહુ કંટાળે છે. સામાયિકમાં નવરાશ લડને વેસ-
વાથી કાઢ જાય પળ ક્યાંથી ? આધુનિક કાઢમાં સાવધાનીથી
સામાયિક કરનારા વહુજ થોડા છે. પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે
કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વસ્ત્ર જવો સુગમ પડે છે. જો કે ૯વા
પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષપૂર્વક કરી શકતા નથી તોપણ કેવલ નવ-
રાશ કરતાં ૯માં જરૂર કંડક ફેર પડે છે. જેઓને સામાયિક પળ
પુરું આવડતું નથી તેઓ વીચારા સામાયિકમાં પછી વહુ મુંઝાય
છે. કેટલાક ભારે કર્મિયો ૯ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રપંચો પળ
ઘડી રાખે છે. આથી સામાયિક વહુ દોષિત થાય છે.

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય ૯ વહુ રેદકારક અને કર્મની
વાહુલ્યતા છે. સાઢ ઘડીના અહોરાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે. અસં-

હ્યાતા દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાલચક્ર વ્યતિત કરતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીના વિશુદ્ધ સામાયિકથી થાય છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે તેમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા આણવી. પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ કાવ્યો બોલવાં, પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નૂતન અભ્યાસ થાય તો કરવો. કોઈને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો; એ સામાયિકી કાલ વ્યતિત કરવો. મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તો આગમવાળી સાંભળવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું; કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો. એ સઘળી યોગવાઈ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો, પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકી-કાલ વ્યતિત કરવો. કંઈ સાહિત્ય ન હોય તો પંચ પરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપજ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાલ કાઢી નાંચવો નહિ. ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવું. જેમ બને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો.

સાઠ ઘડીના અહોરાત્રિમાંથી બે ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું.

શિક્ષાપાઠ. ૪૦ પ્રતિક્રમણવિચાર.

પ્રતિક્રમણ એટલે પાછું ફરવું-ફરીથી જોઈ જવું એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે. ભાવની અપેક્ષા જે દિવસે જે વચ્ચે પ્રતિક્રમણ

કરવાનું થાય; તે વચ્ચેની અગાઉ અથવા તે દિવસે જે જે દોષ થયા હોય તે એક પછી એક અંતરાત્મથી જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાતાપ કરી તે દોષથી પાછું વળતું તેનું નામ પ્રતિક્રમણ કહેવાય.

ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષના પશ્ચાતાપ કરે છે કે તેની ક્ષમાપના ઇચ્છે છે, એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવું. કારણ કે આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે, જેથી દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપના પશ્ચાતાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાતાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકભય અને અનુકંપા છૂટે છે, આત્મા કોમલ થાય છે. ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવત્સાક્ષીએ અજ્ઞાન આદિ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાતાપ પણ થઈ શકે છે. આમ એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું આવશ્યક એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા યથા છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્યજ છે.

સાચકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ ‘દેવ-સીયપટિક્રમણ’ એટલે દિવસ સંબંધી પાપનો પશ્ચાતાપ, અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તે ‘રાઈપટિક્રમણ’ કહેવાય છે. દેવસીય અને રાઈ એ પાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પશ્ચ-વાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણ તે પાશ્વિક અને સંવત્સરે કરવાનું તે સંવત્સરિક કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને

રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિતરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તો કંઈ સ્વોદું નથી પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ આવી પડે કે કાલધર્મ પ્રાપ્ત થાય તો દિવસ સંબંધી પળ રહી જાય.

પ્રતિક્રમણરત્રની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂલતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૧ મીંસારીનો સ્વેદ માગ ૧.

એક પામર મીંસારી જંગલમાં મટકતો હતો. ત્યાં તેને શૂંઘ લાગી. એટલે તે વિચારો લડથડીમાં સ્વાતો સ્વાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો, ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી; તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાંથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન્ન આપ્યું. ભોજન મળવાથી મીંસારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો, આવીને એક શાઢ તળે બેઠો; ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ અતી જુનો થયેલો પોતાનો જલ્લનો ઘડો મૂક્યો. એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી અને એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો. રાજી રાજી થતાં એણે તે સ્વાદને પુરું કર્યું. પછી ઓશિકે એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. ભોજનના મદથી પરાવર્તિત તેની આંસો મિંચાઈ ગઈ. નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે જાણે મહા રાજરિક્ષિને પામ્યો છે, સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા છે, દેશ આસામાં પોતાનો વિજયનો ઢંકો બાગી ગયો છે, સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ડભા થઈ રહ્યા છે, આજુબાજુ છઢીદારો સ્વમા સ્વમા પોકારે છે, એક રમણિય મહેલમાં સુંદર પલંગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાંગના

जेवी स्त्रीओ तेना पग चापे छे, पंखाथी एक बाजुएथी पंखानो मंद मंद पवन होळाय छे, एवा स्वप्नामां तेनो आत्मा चढी गयो. ते स्वप्नाना भोग लेतां तेनां रोम उहसी गयां. एवामां मेघ महाराजा चढी आव्यो, विजळीना झबकारा थवा लाग्या. सूर्य वादळांथी ढंकाइ गयो, सर्वत्र अंधकार पथराइ गयो, मुशलधार वरसाद थशे एवुं जणांथुं अने एटलामां गाजवीजथी एक प्रबळ कडाको थयो. कडाकाना अवाजथी भय पामीने ते पामर भीखारी विचारो जागी गयो.

शिक्षापाठ ४२ भीखारीनो खेद भाग २.

जुए छे तो जे स्थळे पाणीनो खोखरो घडो पड्यो हतो ते स्थळे ते घडो पड्यो छे, ज्यां फाटी दुटी गोदडी पडी हती त्यांज ते पडी छे, पोते जेवां मलिन अने फाटेलं कपडां धारण कर्यां हतां तेवां ने तेवां ते वस्त्रो शरीर उपर छे. नथी तलभार वध्थुं के नथी जवभार घट्युं, नथी ते देश के नथी ते नगरी, नथी ते महेल के नथी ते पलंग नथी ते चामरछत्र धरनारा के नथी ते छडीदारो नथी ते स्त्रीयो के नथी ते वस्त्रालंकारो, नथी ते पंखा के नथी ते पवन, नथी ते अनुचरो के नथी ते आज्ञा, नथी ते सुख विलास के नथी ते मदोन्मत्तता, भाइ तो पोते जेवा हता तेवा ने तेवा देखाया. एथी ते देखाव जोइने ते खेद पाम्यो. स्वप्नामां में मिथ्या आडंबर दीठो तेथी आनंद मान्यो. एमांनुं तो अहीं कशुए नथी. स्वप्नाना भोग भोगव्या नहि अने तेनुं परिणाम जे खेद ते हुं भोगतुं छुं. एम ए पामर जीव पश्चातापमां पडी गयो.

अहो भव्यो ! भीखारीनां स्वप्नां जेवां संसारनां सुख अनित्य छे. स्वप्नामां जेम ते भीखारीए सुख समुदाय दीठो अने आनंद

માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસાર સ્વપ્નાના સુખસમુદાયમાં આનંદ માને છે. જેમ તે સુખ સમુદાય જાગૃતિમાં મિથ્યા જળાયા તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સંસારનાં સુખ તેવાં જળાય છે. સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગ-વ્યા છતાં જેમ ખીચારીને સ્વેદની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ મોહાંધ પ્રાણીઓ સંસારનાં સુખ માની બેસે છે, અને ભોગવ્યા સમ ગણે છે. પરંતુ પરિણામ સ્વેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાતાપ લે છે; તે ચપલ અને વિનાશી છતાં સ્વપ્નાના સ્વેદ જેવું તેનું પરિણામ રહ્યું છે. એ ઉપરથી બુદ્ધિ-માન પુરુષો આત્મહિતને શોધે છે. સંસારની અનિત્યતાપર એક કાવ્ય છે કે:-

ઉપજાતિ.

વિશ્વતલક્ષ્મી પ્રશ્નતા પતંગ, આયુષ્ય તેતો જલ્લના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ, શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ !

વિશેષાર્થ:-લક્ષ્મી વિજળી જેવી છે. વિજળીનો ક્ષણિકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે, પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાલ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીના મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોલો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતાં ઇંદ્રનાં ધનુષ્ય વર્ષાકાલમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યોવનમાં કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે. ટુંકામાં હે જીવ ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે, એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું ? તાત્પર્ય એ સઘળાં ચપલ અને વિનાશી છે, તું અસ્વંડ અને અવિનાશી છે, માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે ! એ બોધ યથાર્થ છે.

शिक्षापाठ ४३ अनुपम क्षमा.

क्षमा ए अंतर्शत्रु जीतवामां खड्ग छे. पवित्र आचारनी रक्षा करवामां वस्त्र छे. शुद्धभावे असह्य दुःखमां, समपरिणामथी क्षमा राखनार मनुष्य भवसागर तरी जाय छे.

कृष्ण वासुदेवना गजसुकुमार नामना नाना भाइ महासुरूपवान, सुकुमार मात्र बारवर्षनी वये भगवान् नेमिनाथनी पासेथी संसारत्यागी थइ स्मशानमां उग्र ध्यानमां रह्या हता. त्यारे तेओ एक अद्भुत क्षमामय चरित्रथी महासिद्धिने पामी गया ते अहीं कहुं छुं.

सोमल नामना ब्राह्मणनी सुरूपवर्णसंपन्न पुत्री जोडे गजसुकुमारनुं सगपण कथुं हतुं. परतुं लग्न थया पहेलां गजसुकुमार तो संसार त्यागी गया. आथी पोतानी पुत्रीनुं सुख जवाना द्वेषथी ते सोमल ब्राह्मणने भयंकर क्रोध व्याप्यो. गजसुकुमारनो शोध करतो करतो ए स्मशानमां ज्यां महासुनि गजसुकुमार एकाग्र विशुद्धभावथी कायोत्सर्गमां छे त्यां आवी पहाँच्यो. कोमळ गजसुकुमारना माथापर चीकणी माटीनी वाड करी अने अंदर धख-धखता अंगारा भर्या, इंधन पूर्युं एटले महा ताप थयो. एथी गजसुकुमारनो कोमळ देह बळवा मंड्यो एटले ते सोमल जतो रह्यो. ते वखतना गजसुकुमारना असह्य दुःखनुं वर्णन केम थई शके ? त्यारे पण तेओ समभाव परिणाममां रह्या. किंचित् क्रोध के द्वेष एना हृदयमां जन्म पाय्यो नहि. पोताना आत्माने स्थितिस्थापक करीने बोध दीयो के जो ! तुं एनी पुत्रीने परण्यो होत तो ए कन्यादानमां तने पाघडी आपत. ए पाघडी थोडा वखतमां फाटी जाय तेवी अने परिणामे दुखदायक थात. आ एनो बहु उपकार

થયો કે એ પાઘડી બદલ એને મોક્ષની પાઘડી બંધાવી. એવાં વિશુદ્ધ પરિણામથી અડગ રહી સમભાવથી અસહ્ય વેદના સહીને તેઓ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંતજીવન સુખને પામ્યા. કેવી અનુપમ ક્ષમા અને કેવું તેલું સુંદર પરિણામ ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઈએ, અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેલીમાંજ છે. ગજસુકુમારની નામાંકિત ક્ષમા કેવો શુદ્ધ બોધ કરે છે !

શિક્ષાપાઠ ૪૪ રાગ.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે બહુવાર જાણ્યું છે. ગૌતમસ્વામીના બોધેલા કેટલાક શિષ્યો, કેવલજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવલજ્ઞાન પામ્યા નહોતા, કારણ કે ભગવાન મહાવીરનાં અંગોપાંગ, વર્ણ, વાણીરૂપ ઇત્યાદિપર હજુ ગૌતમને મોહ હતો. નિર્ગ્રંથપ્રવચનનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય એવો છે કે ગમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃખદાયક છે. રાગ એ મોહ અને મોહ એ સંસારજ છે. ગૌતમના હૃદયથી એ રાગ જ્યાં સુધી સ્વસ્યો નહિ ત્યાં સુધી તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા નહિ. શ્રમણ ભગવાન જ્ઞાત-પુત્ર જ્યારે અનુપમયસિદ્ધિને પામ્યા, ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા. ભગવાનના નિર્વાણ સમાચાર સાંભળી તેઓ સ્વેદ પામ્યા. વિરહથી તેઓ અનુરાગ વચનથી બોલ્યા: હે મહાવીર ! તમે મને સાથે તો ન રાખ્યો પરંતુ સંભાર્યો નહિ. મારી પ્રીતિ સામી તમે દ્રષ્ટિ પળ કરી નહિ ! આમ તમને છાજતું નહોતું. એવા વિકલ્પો થતાં થતાં તેનો લક્ષ ફર્યો ને તે નિરાગશ્રેણિ ચઢ્યા; હું બહુ મૂર્ખતા કરું છું. એ વીતરાગ-નિર્વિકારી અને નિરાગી તે મારામાં કેમ મોહ રાખે ? એની શત્રુ અને મિત્રપર કેવલ સમાન દ્રષ્ટિ હતી ! હું

એ નિરાગીનો મિથ્યા મોહ રાખું છું. મોહ સંસારનું પ્રબળ કારણ છે, એમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ શોક તજીને નિરોગી થયા. એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું, અને પ્રાંતે નિર્વાણ પધાર્યા.

ગૌતમ મુનિનો રાગ આપણને બહુ સૂક્ષ્મ બોધ આપે છે. ભગવાનનો મોહ ગૌતમ જેવા ગણધરને દુઃસ્વદાયક થયો તો પછી સંસારનો, તે વળી પામર આત્માઓનો મોહ કેવું અનંત દુઃસ્વ આપતો હશે ! સંસારરૂપી ગાડીને રાગ અને દ્વેષ એ બે રૂપી વઢદ છે. એ ન હોય તો સંસારનું અટકન છે. જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્વેષ નથી; આ માન્ય સિદ્ધાંત છે. રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનું કારણ છે, એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

શિક્ષાપાઠ ૪૫ સામાન્ય મનોર્થ.

સચ્ચયા.

મોહિનિભાવવિચાર આધીન થઈ, ના નિરખું નયને પરનારી;
પત્યરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મલ તાત્વિક લોભ સમારી !
દ્વાદશ વ્રત અને દિનતા ધરિ, સાત્ત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજનેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અસ્થંડ રહો ભવહારી. ૧

તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારું;
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું;
સંશય બીજ ઊગે નહિ અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
રાજ્ય, સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવગ ઉત્તારું. ૨

शिक्षापाठ ४६ कपिलमुनि भाग १.

कौसांबी नामनी एक नगरी हती, त्यांना राजद राज्यनां आपणरूप काश्यप नामनो एक शास्त्री रहेतो हतो. एनी स्त्रीनुं नाम श्रीदेवी हतुं, तेना उदरथी कपिल नामनो एक पुत्र जन्म्यो हतो. ते पंदर वर्षनो थयो त्यारे तेना पिता परधाम गया. कपिल लाढपाढमां उछरेलो होवाथी कंड विशेष विद्वता पाम्यो नहोतो, तेथी एना पितानी जगो कोइ बीजा विद्वानने मळी. काश्यपशास्त्री जे पुंजी कमाइ गया हता ते कमावामां अशक्त एवा कपिले खाइने पुरी करी. श्रीदेवी एक दिवस घरना बारणामां उभी हती त्यां बे चार नोकरो सहित पोताना पतिनी शास्त्रीयपद्दी पामेलो विद्वान जतो तेना जोवामां आव्यो. घणा मानथी जता आ शास्त्रीने जोइने श्रीदेवीने पोतानी पूर्व स्थितिनुं स्मरण थइ आव्युं. ज्यारे मारा पति आ पद्दीपर हता त्यारे हुं केवुं सुख भोगवती हती ? ए मांरुं सुख तो गॅयुं परंतु मारो पुत्र पण पुरुं भण्यो नहि. एम विचारमां डोलतां डोलतां तेनी आंखमांथी दड दड आंसु खरवा मंड्यां. एवामां फरतो फरतो कपिल त्यां आवी पहांच्यो. श्रीदेवीने रडती जोइ तेनुं कारण पूछयुं; कपिलना बहु आग्रहथी श्रीदेवीए जे हतुं ते कही बताव्युं. पछी कपिल बोलयो; जो मा ! हुं बुद्धि-शाळी छुं, परंतु मारी बुद्धिनो उपयोग जेवो जोइए तेवो थइ शक्यो नथी. एटले विद्या वगर हुं ए पद्दी पाम्यो नहि. तुं कहे त्यां जइने हवे हुं माराथी बनती विद्या साध्य करूं. श्रीदेवीए खेद साथे कष्टु; ए ताराथी बनी शके नहि, नहि तो आर्यावर्तनी मर्यादापर आवेली सावस्थी नगरीमां इंद्रदत्त नामनो तारा पितानो मित्र रहे छे, त अनक विद्यार्थियोने विद्यादान आपे छे; जो ताराथी त्यां

જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય સ્વરી. એક બે દિવસ રોકાઈ સજ થઈ અસ્તુ કહી કપિલજી પંથે પડ્યા.

અવધ વીતતાં કપિલ સાવસ્થીએ શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા. પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી બતાવ્યો. શાસ્ત્રીજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાડ્યો, પણ કપિલ આગળ કંઈ પુંજી નહોતી કે તે તેમાંથી સ્વાય અને અભ્યાસ કરી શકે; ઇથી કરીને તેને નગરમાં યાચવા જવું પડતું હતું. યાચતાં યાચતાં બપોર થઈ જતા હતા, પછી રસોઈ કરે અને જમે ત્યાં સાંજનો થોડો ભાગ રહેતો હતો. એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો. પંડિતે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે કપિલે તે કહી બતાવ્યું. પંડિતે તેને એક ગૃહસ્થ પાસે તેડી ગયા. તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા સ્વાતર અને હમેશાં ભોજન મળે એવી ગોઠવણ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં કરી દીધી, જેથી કપિલને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭ કપિલમુનિ ભાગ ૨.

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જંજાળ ડમી થઈ. મદ્રિક કપિલ હવે યુવાન થયો હતો, અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી. તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ નહોતું. હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિત્તનો સંબંધ વધ્યો. વધીને હાસ્યવિનોદરૂપે થયો, એમ કરતાં કરતાં બન્નેને પ્રીતિ બંધાઈ. કપિલ તેનાથી લુબ્ધાયો ! એકાંત બહુ અનિષ્ટ ચીજ છે ! !

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ખૂલી નયો. ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં સીધાંથી બન્નેનું માંડ પુરું થતું હતું, પણ લગ્નઢાંઢાનાં વાંધા થયા. કપિલે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠાં જેવું કરી મૂક્યું. ગમે તેવો છતાં

हल्लु-कमीं जीव होवाथी संसारनी विशेष लोताळनी तेने माहिती पण नहोती, एथी पैसा केम पेदा करवा ते बिचारो ते जाणतो पण नहोतो. चंचळ स्त्रीए तेने रस्तो बताव्यो के भुंशावामां कंड वळवानुं नथी, परंतु उपायथी सिद्धि छे. आ गामना राजानो एवो नियम छे के सवारमां पहेलो जइ जे ब्राह्मण आशिर्वाद आपे तेने ते बे मासा सोनुं आपे छे. त्यां जो जइ शको अने प्रथम आशिर्वाद आपी शको तो ते बे मासा सोनुं मळे. कपिले ए वातनी हा कही. आठ दिवस सुधी आंटा खाधा पण वखत बीत्या पछी जाय एटले कंड वळे नहि. एथी तेणे एक दिवस एवो निश्चय कयों के जो हुं चोकमां सुउं तो चीवट राखीने उठाशे. पछी ते चोकमां सुतो, अधरात भांगतां चंद्रनो उदय थयो. कपिले प्रभात समीप जाणीने मुठीओ वाळीने आशिर्वाद देवा माटे दोडतां जबा मांडयुं. रक्षपाळे चोर जाणीने तेने पकडी राख्यो. एक करतां बीजुं थइ पडयुं. प्रभात थयो एटले रक्षपाळे तेने लइ जइने राजानी समक्ष उभो राख्यो. कपिल बेभान जेवो उभो रह्यो, राजाने तेनां चोरनां लक्षण भाश्यां नहि; एथी तेने सघळं वृत्तांत पूछयुं. चंद्रना प्रकाशने सूर्यसमान गणनारनी भद्रिकतापर राजाने दया आवी. तेनी दरिद्रता टाळवा राजानी इच्छा थइ एथी कपिलने कशुं: आशिर्वादने माटे थइ तारे जो एटली बधी तरखड थइ पडी छे तो हवे तारी इच्छा पुरतुं तुं मागी ले. हुं तने आपीश. कपिल थोडीवार मूढ जेवो रह्यो. एथी राजाए कशुं: केम विप्र ! कंड मागता नथी ? कपिले उत्तर आप्यो: मारुं मन हजु स्थिर थयुं नथी, एटले शुं मागवुं ते सज्जतुं नथी. राजाए सामेना बागमां जइ त्यां बेसीने स्वस्थतापूर्वक विचार करी कपिलने मागवानुं कशुं, एटले कपिल ते बागमां जइने विचार करवा बेठो.

शिक्षापाठ ४८ कपिलमुनि भाग ३.

बे मासा सोनुं लेवानी जेनी इच्छा हती ते कपिल हवे तृष्णा-
तरंगमां घसढायो. पांच महोर मागवानी इच्छा करी तो त्यां
विचार आब्यो के पांचथी कंई पुरं थनार नथी, माटे पंचवीश
महोर मागवी. ए विचार पण फर्यो. पंचवीश महोरथी कंई आखुं
वर्ष उतराय नहि माटे सो महोर मागवी, त्यां वळी विचार फर्यो.
सो महोरे बे वर्ष उतरी वैभव भोगवीए; पाछां दुःखनां दुःख.
माटे एक हजार महोरनी याचना करवी ठीक छे; पण एक हजार
महोर छोकरां छैयानां बेचार खर्च आवे के एवुं थाय तो पुरं पण
शुं थाय ? माटे दश हजार महोर मागवी के जेथी जींदगी पर्यंत
पण चिंता नहीं. त्यां वळी इच्छा फरी. दश हजार महोर खवाई
जाय एटले पछी मुढी वगरना थई रहेवुं पडे. माटे एक लाख
महोरनी मागणी करं के जेना व्याजमां बधा वैभव भोगवुं, पण
जीव ! लक्षाधिपति तो घणाय छे. एमां आपणे नामांकित क्यांथी
थवाना ? माटे करोड महोर मागवी के जेथी महान् श्रीमंतता कहे-
वाय. वळी पाछो रंग फर्यो. महान् श्रीमंतताथी पण घेर अमळ
कहेवाय नहि माटे राजानुं अर्धु राज्य मागवुं; पण जो अर्धु राज्य
मागीश तोय राजा मारा तुल्य गणाशे. अने वळी हुं एनो याचक
पण गणाइश. माटे मागवुं तो आखुं राज्य मागवुं. एम ए तृष्णा
हुब्यो, परंतु तुच्छ संसारी एटले पाछो वळ्यो. भला जीव ! आपणे
एवी कृतघ्नता शा माटे करवी पडे के जे आपणने इच्छा प्रमाणे
आपवा तत्पर थयो तेनुंज राज्य लई लेवुं, अने तेनेज भ्रष्ट करवो ?
खरं जोतां तो एमां आपणीज भ्रष्टता छे. माटे अर्धु राज्य मागवुं,
परंतु ए उपाधिए मारे नथी जोइती ! त्यारे नाणांनी उपाधि पण
क्यां ओछी छे ? माटे करोड लाख मूकीने सो बसें महोरज मागी
लेवी. जीव ! सो बसें महोर हमणां आवसे तो पछी विषय वैभ-

વર્માજ બચત ચાલ્યો જશે અને વિદ્યાભ્યાસ પળ ધર્યો રહેશે, માટે પાંચ મહોર હમણાં તો લઈ જવી પછીની વાત પછી. અરે ! પાંચ મહોરનીય હમણાં કંઈ જરૂર નથી; માત્ર બે માસા સોનું લેવા આવ્યો હતો તેજ માગી લેવું. આ તો જીવ બહુ થઈ. તૃષ્ણાસમુદ્રમાં તં બહુ ગઢકાં સ્વાધાં. આશું રાજ્ય માગતાં પળ તૃષ્ણા છીપતી નહોતી. માત્ર સંતોષ અને વિવેકથી તે ઘટાડી તો ઘટી. એ રાજા જો ચક્ર-વર્તિ હોત તો પછી હું ઇથી વિશેષ શું માગી શકત ? અને વિશેષ જ્યાં સુધી ન મળત ત્યાંસુધી મારી તૃષ્ણા સમાત પળ નહિ, જ્યાં સુધી તૃષ્ણા સમાત નહિ ત્યાં સુધી હું સુખી પળ ન હોત. ઇટલેથી એ મારી તૃષ્ણા ટલે નહિ તો પછી બે માસાથી કરીને ક્યાંથી ટલે ? એનો આત્મા સવલીએ આવ્યો અને તે બોલ્યો: હવે મારે એ બે માસાનું પળ કંઈ કામ નથી. બે માસાથી વધીને હું કેટલે સુધી પહોંચ્યો ! સુખ તો સંતોષર્માજ છે. તૃષ્ણા એ સંસાર વૃક્ષનું બીજ છે. એનો હે જીવ, તારે શું સ્વપ છે ? વિદ્યા લેતાં તું વિષયમાં પડી ગયો, વિષયમાં પડવાથી આ ઉપાધિમાં પડ્યો, ઉપાધિવડે કરીને અનંત તૃષ્ણા સમુદ્રના તરંગમાં તું પડ્યો. એક ઉપાધિમાંથી આ સંસારમાં એમ અનંત ઉપાધિ વેઠવી પડે છે. ઇથી એનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે. સત્ય સંતોષ જેવું નિરુપાધિ સુખ એકે નથી. એમ વિચારતાં વિચારતાં તૃષ્ણા સમાવવાથી તે કપિલનાં અનેક આવરણ ક્ષય થયાં. તેનું અંતઃકરણ પ્રફુલ્લિત અને બહુ વિવેકશીલ થયું. વિવેકમાં ને વિવેકમાં ઉત્તમ જ્ઞાનવડે તે સ્વાત્મનો વિચાર કરી શક્યો. અપૂર્વ શ્રેણિએ ચઢી તે કૈવલ્યજ્ઞાનને પામ્યો.

તૃષ્ણા કેવી કનિષ્ઠ વસ્તુ છે ! જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે તૃષ્ણા આકાંક્ષના જેવી અનંત છે, નિરંતર તે નવયૌવન રહે છે. ચાહના જેટલું મળ્યું ઇટલે ચાહનાને વધારી દે છે. સંતોષ એજ માત્ર કલ્પ-વૃક્ષ છે, અને એજ માત્ર મનોવાંચ્છિતતા પૂર્ણ કરે છે.

शिक्षापाठ ४९ तृष्णानी विचित्रता.

मनहर छंद.

(एक गरीबनी बधती गयेली तृष्णा)

हती दीनताइ त्यारे ताकी पटेलाइ अने,
मळी पटेलाइ त्यारे ताकी छे शेठाइने;
सांपडी शेठाइ त्यारे ताकी मंत्रिताइ अने,
आवी मंत्रिताइ त्यारे ताकी नृपताइने;
मळी नृपताइ त्यारे ताकी देवताइ अने,
दीठी देवताइ त्यारे ताकी शंकराइने;
अहो राज्यचंद्रमानो मानो शंकराइ मळी (!)
बधे तृशनाइ तोय जाय न मराइने. १

(२)

करोचली पडी डाढी डाचांतणो दाट वळ्यो,
काळी केशपटी विषे, श्वेतता छवाइ गइ;
सूंषवुं सांभळवुं ने देखवुं ते मांडी वाळ्युं,
तेम दांत आवली ते, खरी के खवाइ गइ;
वळी केड वांकी हाड गयां अंगरंग गयो,
उठवानी आय जतां लाकडी लेवाइ गइ;
अरे ! राज्यचंद्र एम, युवानी हराइ पण,
मनथी न तोय रांड, ममता मराइ गइ. २

(३)

करोडोना करजना, शीरपर डंका वागे,
रोमथी रुंधाइ गयुं, शरीर सूकाइने;

પુરપતિ પળ માથે, પીઢવાને તાકી રહ્યો,
 પેટ તળીં વેઠ પળ, શકે ન પુરાઈને;
 પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
 પુત્ર, પુત્રી ભાણે સ્વાડું સ્વાડું દુઃખદાઈને;
 અરે રાજ્યચંદ્ર તોય જીવ જ્ઞાવા દાવા કરે,
 જંજાલ છંદાય નહીં તજી તુશનાઈને. ૩

(૪)

થઈ ક્ષીણ નાઢી અવાચક જૈવો રહ્યો પઢી,
 જીવન દીપક પામ્યો કેવલ શંસાઈને;
 છેલ્લી ઈસે પઢ્યો ભાલી ભાઈએ ત્યાં એમ ભાણ્યું,
 હવે ટાઢી માટી થાય તો તો ઠીક ભાઈને;
 હાથને હલાવી ત્યાં તો સ્ત્રીજી બુઢે સૂચવ્યું એ,
 બોલ્યા વિના બેશ બાલ તારી ચતુરાઈને !
 અરે રાજ્યચંદ્ર દેસો દેસો આશાપાશ કેવો ?
 જતાં ગઈ નહિ ઢોશે મમતા મરાઈને ! ૪

શિક્ષાપાઠ ૫૦ પ્રમાદ.

ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આલસ, કષાય એ સઘળાં પ્રમા-
 દનાં લક્ષણ છે.

ભગવાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ગૌતમને કહ્યું કે, હે ગૌતમ !
 મનુષ્યનું આયુષ્ય ઢાઢની અળીપર પડેલા જલના બિંદુ જેવું છે.
 જેમ તે બિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં
 વાર લાગતી નથી. એ બોધની કાવ્યમાં ચોથી કઢી સ્મરણમા
 અવશ્ય રાખવા જેવી છે: ‘સમયંગોયમ માપમાણ’—એપવિત્ર વાક્યના

બે અર્થ થાય છે. એક તો હે ગૌતમ ! સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એ કે મેષાનુમેષમાં ચાલ્યા જતા અસં-
ખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વચ્ચે પળ પ્રમાદ
ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણભંગુર છે; કાઢશીકારી માથે ધનુષ્યવાણ
દાઢીન ઉભો છે. લીધો કે લેશે એમ જંજાઢ થઈ રહી છે, ત્યાં
પ્રમાદથી ધર્મ કર્તવ્ય કરવું રહી જશે.

અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહો
રાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે, પઢનો પળ પ્રમાદ કરતા નથી.
વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પળ નિરંતર ધર્મકર્ત-
વ્યમાં ગાઢે છે, અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે.
પળ મૂંઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રંગ-
રાગમાં આયુષ્ય વ્યતિત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધો-
ગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ યત્ર અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય
છે. સાઢ ઘઢીના અહોરાત્રમાં વીશઘઢી તો નિદ્રામાં ગાઢીએ છીએ.
બાકીની ચાઢીશ ઘઢી ઉપાધિ, ઢેલટપ્પા અને રક્ષાઢવામાં ગાઢીએ
છીએ. એ કરતાં એ સાઢ ઘઢીના વચ્ચેમાંથી બે ચાર ઘઢી વિશુદ્ધ
ધર્મકર્તવ્યને માટે વ્યયોગ્ય લઈએ તો બની શકે એવું છે; એનું
પરિણામ પળ કેવું સુંદર થાય !

પળ એ અમૂલ્ય ચીજ છે, ચક્રવર્તિ પળ એક પળ પામવા આત્મી
રિદ્ધિ આપે તોપણ તે પામનાર નથી. એક પળ વ્યર્થ સ્વોવાથી
એક ભવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ સિદ્ધ છે !

શિક્ષાપાઠ ૫૧ વિવેક એટલે શું ?

લઘુ શિષ્યોઃ—ભગવન્ ! આપ અમને સ્થલે સ્થલે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન્ શ્રેયસ્કર છે, વિવેક એ અંધારામાં પહેલા આત્માને ઓઝસ્વવાનો દીવો છે, વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે ? વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું ? તે અમને કહો.

ગુરુઃ—આયુષ્યમન્ત્રો ! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવું તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યોઃ—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો બધાએ સમજે છે. ત્યારે મહારાજ ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા કહેવાય ?

ગુરુઃ—તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો જોડે ?

લઘુ શિષ્યોઃ—અમે પોતે કહવાને કહવુંજ કહીએ છીએ, મધુરાંને મધુરુ કહીએ છીએ જ્ઞેરને જ્ઞેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુઃ—આયુષ્યમન્ત્રો ! એ બધાં દ્રવ્ય પદાર્થ છે; પરંતુ આત્માને કયી કહવાશ, કયી મધુરાશ, કયું જ્ઞેર અને કયું અમૃત છે. એ ભાવપદાર્થોની યથા કંઈ પરીક્ષા થઈ શકે ?

લઘુ શિષ્યઃ—ભગવન્ ! એ સંબંધી તો અમારું લક્ષ્ય પણ નથી.

ગુરુઃ—ત્યારે એજ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન—દર્શનરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે, એમાં એટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે. સંસારનાં સુખો અનંતિવાર આત્માએ ભોગવ્યાં છતાં, તેમાંથી હજુ પણ મોહ ટલ્યો નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે. કારણ સંસાર કહવો છે, કહવા વિપાકને

આપે છે; તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કઢવા વિપાકનું ઔષધ છે, તેને કઢવો ગળ્યો. આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાનદર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાંચી છે તે ઓઢાચી ભાવઅમૃતમાં આવડું એનું નામ વિવેક છે. કહો ત્યારે હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી !

લઘુ શિષ્યો:-અહો ! વિવેક એજ ધર્મનું મુઠ્ઠા અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે તે સત્ય છે. આત્મ સ્વરૂપને વિવેક વિના ઓઢાચી શકાય નહીં એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મ તત્ત્વ અને તપ એ સઘડાં વિવેક વિના ઉદય પામે નહીં એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તેજ પુરુષ મતભેદ અને મિથ્યા દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ ૫૨ જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો ?

સંસારનાં સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે તે તમને લક્ષમાં રહે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત સ્વેદમય, અનંત દુઃસ્વમય, અવ્યવસ્થિત, ચલચિલ્લ અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસારસંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંતકાલનું અજ્ઞાન, અનંતજીવનનો વ્યાધાત, અનંત મરણ, અનંતશોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભ્રમ્યા કરે છે. સંસારની દેખાતી ઇંદ્રવારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાંચ્યો છે. એના જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય ભાસતું નથી. મોહિનીથી સત્ય સુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પણ

કરી નથી. પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહિની છે તેમ આત્માની સંસાર સંબંધે મોહિની છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને ક્ષણભર પણ સુખ-રૂપ કહેતા નથી. એ સંસારની તલ જેટલી જગ્યો પણ ક્ષેર વિના રહી નથી. એક ઘુંડથી કરીને એક ચક્રવર્તિ સુધી ભાવે કરીને સરસ્વાપણું રહ્યું છે. એટલે ચક્રવર્તિની સંસાર સંબંધમાં જેટલી મોહિની છે, તેટલીજ બલકે તેથી વિશેષ ઘુંડને છે. ચક્રવર્તિ જેમ સમગ્ર પ્રજાપર અધિકાર ભોગવે છે તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. ઘુંડને ઇમાનું કશુંજ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તિનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો જેટલો પ્રેમ છે તેટલોજ અથવા તેથી વિશેષ ઘુંડનો પોતાની ઘુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે, તેટલોજ રસ ઘુંડ પણ માની બેઠું છે. ચક્રવર્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે તેટલીજ ઉપાધિ છે. ઘુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે જોતાં ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરા વગેરેથી બન્ને ગ્રાહિત છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તિ સમર્થ છે. મહા પુણ્યશાળી છે. મુખ્યપણે શાતાવેદનીય ભોગવે છે. અને ઘુંડ વિચારે અસાતાવેદનીય ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અસાતા-સાતા પણ છે, પરંતુ ચક્રવર્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવન પર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવું કરે છે. ઘુંડને પણ તેમજ છે. ચક્રવર્તિ શલાકા પુરુષ હોવાથી ઘુંડથી એ રૂપે એની તુલ્યનાજ નથી, પરંતુ આ સ્વરૂપ છે. ભોગ ભોગવવામાં બન્ને તુચ્છ છે, બન્નેનાં શરીર પર માંસાદિકનાં છે; અશાતાથી પરાધીન છે સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદ્ધતિ આવી રહી તેમાં આવું દુઃખ, આવી ક્ષણિકતા, આવી તુચ્છતા, આવું અંધપણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શા માટે ગણવું જોઈએ ? એ સુખ નથી છતાં સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખજ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક,

અનંત દુઃખ જોઈને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંઠ દીધી છે; તે સત્ય છે. એ મળી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એજ અનંત દુઃખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ મોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩ મહાવીરશાસન.

હમણાં જે જિનશાસન પ્રવર્ત્તમાન છે તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. ભગવાન્ મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યા ૨૪૦૦ વર્ષ થઈ ગયાં, મગધ દેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં સિદ્ધાર્થ રાજાનાં રાણી ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુલે ભગવાન્ મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદીવર્દ્ધમાન હતું. તેમની સ્ત્રીનું નામ યશોદા હતું. ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાઢાવાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યકાચારે, એમણે અશ્વેષ ઘનઘાતી કર્મને વાળીને મસ્મિભૂત કર્યા; અનુપમેય કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ઋજુવાલિકા નદીને કિનારે પામ્યા. એકંદરે બહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ મોગવી સર્વ કર્મ મસ્મિભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્ત્તમાન ચોવીસીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે તે ૨૧૦૦૦ હજાર વર્ષ એટલે પંચમકાલની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્તશે; એમ ભગવતીસૂત્રમાં પ્રવચન છે.

આ કાલ દશ આશ્ચર્યથી યુક્ત હોવાથી એ શ્રી ધર્મતીર્થ પ્રત્યે અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઈ છે, આવે છે; અને પ્રવચન પ્રમાણે આવશે પણ સ્વરૂપે.

જૈન સમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિઃશ્રાંત્યોથી જંજાલ માંડી બેઠા છે. મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંત મા

નહીં પડતાં વિવેક વિચારે જિનશિક્ષાનાં મૂલ તત્ત્વપર આવે છે, ઉત્તમ શીલવાન મુનિયોપર ભાવિક રહે છે, અને સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

કાલપ્રભાવને લીધે વચ્ચે વચ્ચે શાસન કંઈ સામાન્ય પ્રકાશમાં આવે છે. પણ તે જોડે એવું પ્રફુલ્લિત ન થઈ શકે.

‘વંક જઢાય પછિમા’ એવું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચન છે, એનો ભાવર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકર (મહાવીરસ્વામી) ના શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે. અને તેની સત્યતા વિષે કોઈને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ? નિયમિત વચ્ચે ધર્મમાં ક્યાં વ્યતિત કરીએ છીએ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ? ક્યાં દાક્ષવદે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ? શ્રાવક કુલમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોડતા આચાર-જ્ઞાન-શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાછે છે. એ વાત વચ્ચે લાયક છે, પણ તત્ત્વને કોઈકજાણે છે, જાણ્યા કરતાં જ્ઞાત્રી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધો પણ છે જ જાણે અર્ધપદ કરનારા પણ છે, પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોલનારા કોઈક વિરલાજ છે. પરંપરા આમ્નાયથી કેવલ, મનઃપર્યવ અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં. દ્રષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ પણ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી. ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચ્ચનની શ્રદ્ધા ચલવિચલ કરવી યોગ્ય નથી, કેમકે અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે.

ઉત્તમ અને શાંત મુનિઓનો સમાગમ, વિમલઆચાર, વિવેક તેમજ દયા, ક્ષમા આદિનું સેવન કરવું. તુચ્છ બુદ્ધિથી શંકિત થવું નહીં, એમાં આપણું પરમ મંગલ છે એ વીસર્જન કરવું નહીં.

શિક્ષાપાઠ ૫૪ અશુચિ કોને કહેવી ?

જિજ્ઞાસુ:—મને જૈન મુનિઓના આચારની વાત બહુ રુચી છે. એઓના જેવો કોઈ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી. ગમે તેવા શીયાળાની ટાઢમાં અમુક વસ્ત્રવહે તેઓને રેડવું પડે છે; ઉનાળામાં ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમાં તેઓને પગરખાં કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી. ઊની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. યાવ જીવંત ઊનું પાણી પીએ છે, ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શકતા નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. ફુટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી. અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઈ શકતા નથી. આવા પવિત્ર આચારો, સ્વરે ! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવવાઢમાં ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

સત્ય:—શા માટે બેસતી નથી ?

જિજ્ઞાસુ:—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

સત્ય:—કઈ અશુચિ વધે છે ?

જિજ્ઞાસુ:—શરીર મલિન રહે છે એ.

સત્ય:—ભાઈ, શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચારાર્થક નથી. શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એટો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મલ, મૂત્ર, શ્લેષ્મનો એ ખંડાર છે તે પર માત્ર ત્વચા છે; છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય ? વઢી સાધુએ એનું કંઈ સંસારી કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યક રહે.

જિજ્ઞાસુઃ—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે ?

સત્યઃ—એ તો સ્થૂઝુદ્ધિલુંજ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી કામાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું, અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઈથી આત્મા મહા-મલીન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. જીવહિંસા ક્ત ચીરની જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્જ્વલતા થાય છે એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે. નહાવાથી વ્રત ભંગ થઈ આત્મા મલીન થાય છે, અને આત્માની મલીનતા પણ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુઃ—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરનાં કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ સાંસારિક પ્રવર્તનથી થયેલી અનીચ્છિત જીવહિંસાદિયુક્ત ઈવી શરીર સંબંધી અશુચિ ટાળવી જોઈએ કે નહિ ?

સત્યઃ—સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાળવીજ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી, યથાર્થ પવિત્રતાનો બોધક તે છે; પરંતુ શૌચા-શૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

શિક્ષાપાઠ ૫૫ સામાન્ય નિત્યનિયમ.

પ્રભાત પહેલાં જાગૃત થઈ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી મન-વિશુદ્ધ કરવું. પાપવ્યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રી સંબંધી થયેલા દોષનું ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું.

પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના—સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉજ્જ્વલ કરવું.

માત પિતાનો વિનય કરી સંસારીકામમાં આત્મહિતનો લક્ષ્ય શૂલાય નહીં તેમ વ્યહારિક કાર્યમાં પ્રવર્તન કરવું.

પોતે ભોજન કરતાં પહેલાં સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેવો યોગ મળતાં યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી.

આહારવિહારાદિમાં નિયમ સહિત પ્રવર્તેવું.

સત્સાસના અભ્યાસનો નિયમિત વસ્તુ રાખવો.

સાથંકાલે ઉપયોગપૂર્વક સંધ્યાવશ્યક કરવું.

નિદ્રા દિશ્ચમિતપણ લેવી.

સુતા પહેલાં અઠાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવૃત્તદોષ, અને સર્વ જીવ પ્રત્યે ક્ષમાવી પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ કરી સમાધિપૂર્વક શયન કરવું.

આ સામાન્ય નિયમો બહુ મંગલકારી છે. જે અહીં સંક્ષેપમાં કહ્યા છે. વિશેષ વિચારવાથી અને તેમ પ્રવર્તવાથી તે વિશેષ મંગલ-દાયક અને આનંદકારક થશે.

શિક્ષાપાઠ ૫૬ ક્ષમાપના.

હે ભગવાન ! હું બહું શૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. મેં તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો વિચાર કર્યો નહીં. તમારાં પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં. હે ભગવાન ! હું શૂલ્યો, આથલ્યો-રણ્ણલ્યો અને અનંત સંસારના વિટમ્બનામાં પડ્યો છું. હું પાપી છું. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મ-રજથી કરીને મલિન છું. હે પરમાત્મા ! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું, અજ્ઞાનથી અંધ થયો છું, મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મુઠ્ઠ છું, હું નિરાશ્રિત છું, અનાથ છું. નિરાગી પરમાત્મા ! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગૃહું છું. મારા અપરાધ ક્ષમ થઈ હું તે સર્વ

પાપથી મુક્ત થઈ એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાતાપ કરું છું. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ડંડો ઉતરું છું તેમ તેમ તમારા તત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સત્ત્વિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંત-જ્ઞાની, અનંતદર્શી અને ત્રૈલાક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષી ક્ષમા ચાહું છું. એક પળ પળ તમારાં કહેલાં તત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અદ્વિતરૂપ હું રહું એજ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન ! તમને હું વિશેષ શું કહું ? તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાતાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છું—ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

શિક્ષાપાઠ ૫૭ વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.

એક વસ્ત્ર લોહીની મલિનતાથી રંગાયું તેને જો લોહીથી ધોઈએ તો તે ઝળું થઈ શકે નહિ; પણ વધારે રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઈએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. આ દ્રષ્ટાંતપરથી આત્માપર વિચાર લઈએ. અનાદિકાળથી આત્મા સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. મલિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપિ રહી છે ! એ મલિનતા આપણે વિષય શૃંગારથી ટાઢવી ધારીએ તો ટાઢી શકે નહિ. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતું નથી, તેમ શૃંગારથી કરીને વિષય-જન્ય આત્મમલિનતા ટાઢનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. આ જગતમાં અનેક ધર્મમતો ચાલે છે તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગળથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય; રંગ, રાગ ગુલતાન અને ઇશારામ કરવાનું તત્વ વતાવ્યું હોય ત્યાં આપણા

આત્માની સત્ શાંતિ નથી; કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આજીવ સંસાર ધર્મમતયુક્તજ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એજ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાંછૈયાં, સ્ત્રી, રંગ રાગ તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું? અને જેમ વર્ત્તિએ છીએ તેમ વર્ત્તવાથી સ્વોદું પણ શું? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે સ્વેદપૂર્વક આટલોજ ઉત્તર દેવાનો છે કે તે પરમાત્મતત્ત્વ અને વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો પણ આપણે આપણા મૂલ્ય વિચારપર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવ જલ્દથી હોવો જોઈએ. અર્હતના તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જલ વડે, ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગંથ ગુરુ છે.

આમાં જો વૈરાગ્યજલ ન હોય તો બીજાં વધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી, માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકીએ. અર્હતમણીત તત્ત્વ વૈરાગ્યજ બોધ છે, તો તેજ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું.

શિક્ષાપાઠ ૫૮ ધર્મના મતભેદ ભાગ ૧.

આ જગતમાં અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિકાલથી છે, એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત ભેદો દેશ કાલ્યાદિ યોગે કંઈ કંઈ રૂપાંતર પામે સ્વરા. એ સંબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મલ્લતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, કેટલાક કેવલ નાસ્તિકના પાથરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય

નીતિને ધર્મ કહે છે, અલ્પજ્ઞાનને જ ધર્મ કહે છે, કેટલાક અજ્ઞાનને જ ધર્મમત કહે છે, કેટલાક ભક્તિને કહે છે, કેટલાક ક્રિયાને કહે છે, કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીરને સાધન એને જ ધર્મમત કહે છે.

ए धर्ममत स्थापको एम बोध कयो जणाय छे के अमे जे कहीए छीए ते सर्वज्ञवाणीरूप छे; के सत्य छे, बाकीना सघळा मतो असत्य अने कुतर्कवादी छे; तथा परस्पर ते मत वादीओए योग्य के अयोग्य खंडन कर्युं छे. वेदांतना उपदेशक एज बोधे छे, सांख्यनो पण एज बोध छे, बौधनो पण एज बोध छे, न्यायमत-वाळानो पण एज बोध छे, वैशेषिकनो एज बोध छे, शक्ति पंथीनो एज बोध छे; वैष्णवादिकनो एज बोध छे. इस्लामीनो एज बोध छे; अने एज रीते क्राइस्टनो एम बोध छे के आ अमारुं कथन तमने सर्व सिद्धि आपसे. त्यारे आपणे हवे शुं विचार करवो ?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને खोटा હોતા નથી. બહુ તો વાદી કંઈક વધારે સાચો, અને પ્રતિવાદી કંઈક ઓછો खોટો હોય. અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો, અને વાદી કંઈક ઓછો खોટો હોય. કેવळ બન્નેની વાત खોટી હોવી ન જોઈए. આમ વિચાર કરતાં તો एक ધર્મમત સાચો ઠરે, અને બાકીના खોટા ઠરે.

जिज्ञासु—ए एक आश्चर्यकारक बात छे. सर्वने असत्य के सर्वने सत्य केम कही सकाय ? जो सर्वने असत्य एम कहीए तो आपणे नास्तिक ठरीए, अने धर्मनी सच्चाइ जाय. आ तो निश्चय छे के धर्मनी सच्चाइ छे तेम जगत्पर तेनी अवश्य छे. एक धर्ममत सत्य अने बाकीना सर्व असत्य एम कहीए तो ते बात सिद्ध करी बताववी जौइए. सर्व सत्य कहीए तो तो ए रेतीनी जेवी बात भीत

करी, कारण के तो आटला बधा मतभेद केम पड़े ? जो कंइ पण मतभेद न होय तो पछी जुदा जुदा पोतपोताना मतो स्थापवा शा माटे यत्न करे ? एम अन्योन्यना विरोधथी थोडीवार अटकवुं पड़े छे.

तोपण ते संबंधी अत्रे कंइ समाधान करीशुं. ए समाधान सत्य अने मध्यस्थभावनानी द्रष्टिथी कर्तुं छे. एकांतिक के मतान्तिक द्रष्टिथी कर्तुं नथी. पक्षपाती के अविवेकी नथी, उत्तम अने विचारवा जेवुं छे. देखावे ए सामान्य लागशे, परंतु सूक्ष्म विचारथी बहु भेदवाळुं लागशे.

शिक्षापाठ ५९ धर्मना मतभेद भाग २.

आटलुं तो तमारे स्पष्ट मानवुं के गमे ते एक धर्म आ लोकपर संपूर्ण सत्यता धरावे छे. हवे एक दर्शनने सत्य कहेतां बाकीना धर्ममतने केवळ असत्य कहेवा पड़े, पण हुं एम कही न शकुं. शुद्ध आत्मज्ञानदाता निश्चयनयबड़े तो ते असत्यरूप ठरे, परंतु व्यवहारनये ते असत्य कही शकाय नहीं. एक सत्य अने बाकीना अपूर्ण अने सदोष छे एम कहुं छुं. तेमज केटलांक कुतर्कवादी अने नास्तिक छे ते केवळ असत्य छे, परंतु जेओ परलोक संबंधी के पाप संबंधी कंइ पण बोध के भय बतावे छे ते जातना धर्ममतने अपूर्ण अने सदोष कही शकाय छे. एक दर्शन जे निर्दोष अने पूर्ण कहेवाळुं छे ते विषेनी बात हमणा एक बाजु राखीए.

हवे तमने शंका थशे के सदोष अने अपूर्ण एवुं कथन एना प्रवर्तके शा माटे बोध्युं हशे ? तेनुं समाधान थवुं जोइए. एनुं समाधान एम छे के ते धर्ममतवाळाओनी ज्यासुधी बुद्धिनी गति पहोंची त्यां सुधी तेमणे विचारो कर्या. अनुमान, तर्क अने उप-

માદિક આધારવડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંબિક વાદ લીધો. ભક્તિ, વિશ્વાસ, નીતિ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ એક પક્ષને વિશેષ લીધો, એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા. વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવ ભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસારે વધુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાંત દ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જઢભરત આગળ તેઓ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. કીર્તિ, લોકાહિત, કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની ભ્રમના હોવાથી અત્યુગ્રહણમાદિથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે શૃંગાર અને લોકેચ્છિત સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યાં. દુનિયાં મોહમાં તો મૂળે ડુબી પડી છે, એટલે એ ઇચ્છિત દર્શનથી ગાઢરૂપે થઈને તેઓ રાજી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે નીતિ, તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી ઇત્યાદિકથી તે કથન માન્ય રાખ્યું. પ્રવર્ત્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપ જ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ સ્વોશી પોતાના મતની વૃદ્ધિ કરી. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન્ ભ્રમના એ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનું કહેલું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જૂદોજ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મત-મતાંતરની જાલ થતી ગઈ. ચાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ મત રહ્યો એટલે પછી તે કુલધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું.

શિક્ષાપાઠ ૬૦ ધર્મના મતભેદ ભાગ ૩.

જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મ મતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં; એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેનાં તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઈએ.

એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગત્કર્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગત્કર્તાના પાપ દેહ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે તેમજ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી અને એ બન્નેના ભેદ શ્રેણિબંધ નથી કહી શક્યા એજ એમની સર્વજ્ઞતાની સ્વામી જણાઈ આવે છે. એ ધર્મમતસ્થાપકો સત્-દેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દૂષણોથી રહિત નહોતા એમ એઓએ ઉપદેશોનાં શાસ્ત્રો અથવા તેમના ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ જોતાં દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઇં અપવિત્ર આચરણનો બોધ છે તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમૂક કાલસુધી રહી પતિત થવું એ રૂપ મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઈ શકતી નથી. એઓના વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિસ્પૃહ તત્ત્વવેત્તાઓએ દર્શાવ્યું છે તે યથાવસ્થિત જાણવું યોગ્ય છે.

વેદ શીવાયના બીજા મતોના પ્રવર્ત્તકોનાં ચરિત્રો અને વિચારો ઇત્યાદિક જાણવાથી તે મતો અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે, વર્ત્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચી-

નપુણું છે, પરંતુ તે પળ હિંસાપ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનું છે તે જૈન ઇટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા; કાઠભેદ છે તોપણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ક્રિયાદિ એના જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટિઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાઠ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જે વડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. કાઠભેદે પંપરામ્નાયથી કેવળ જ્ઞાનાત્મા જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં, છતાં જે જે જિનેશ્વરનાં રહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અસ્વંદ છે. તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે જે અકેક વિચાર્યે આશ્ચર્યજનક જોવાય.

જિનેશ્વરનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પળ પ્રાણીને લેશ સ્વેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મશક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે. એ ભેદો વાંચવાથી, સમજવાથી, અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈન-દર્શનની સર્વોત્કૃષ્ટપણાની હા કહેવરાવે છે. વધુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તુલના કરનારને આ કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

નિર્દોષ દર્શનનાં મૂલતત્ત્વો અને સદોષ દર્શનનાં મૂલતત્ત્વો વિષે બીજે પ્રસંગે વિસ્તારથી કહીશું.

શિક્ષાપાઠ ૬૧ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૧.

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી વધુ પીડાતો હતો. તેણે કંટાળીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી લક્ષ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે વિદ્વાન હોવાથી ઉપાસન કરવા પહેલાં વિચાર કર્યો કે કદાપિ

દેવ તો કોઈ તૃષ્ટ થશે; પણ પછી તે આગલ સુખ કયું માગવું ? તપ કરી પછી માગવાનું કંઈ સૂજે નહિ, અથવા ન્યૂનાધિક સૂજે તા કરલ તપ પણ નિરર્થક જાય; માટે એક વચ્ચત આસ્વા દેશમાં પ્રવાસ કરવો. સંસારના મહત્પુરુષોનાં ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવાં. એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો. ભારતનાં જે જે રમણિય અને રીદ્ધિમાન શહેરો હતાં તે જોયાં. યુક્તિપ્રયુક્તિએ રાજાધિરાજનાં અંતઃપુર, સુખ અને વૈભવ જોયાં. શ્રીમંતોના આવાસ, વહિવટ, બાગબગીચા અને કુટુંબ પરિવાર જોયા; પણ એથી તેનું કોઈ રીતે મન માન્યું નહિ. કોઈને સ્ત્રીનું દુઃખ, કોઈને પતિનું દુઃખ, કોઈને અજ્ઞાનથી દુઃખ, કોઈને વહાલાંના વિયોગનું દુઃખ, કોઈને નિર્ધનતાનું દુઃખ, કોઈને લક્ષ્મણી ઉપાધિનું દુઃખ, કોઈને શરીર સંબંધી દુઃખ, કોઈને પુત્રનું દુઃખ, કોઈને શત્રુનું દુઃખ, કોઈને જડતાનું દુઃખ, કોઈને માવાપનું દુઃખ, કોઈને વૈધવ્ય દુઃખ, કોઈને કુટુંબનું દુઃખ, કોઈને પોતાનાં નીચ કુળનું દુઃખ, કોઈને પ્રીતિનું દુઃખ, કોઈને રૂપ્યાનું દુઃખ, કોઈને હાનિનું દુઃખ; એમ એક, બે વિશેષ કે વધારા દુઃખ સ્થળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામાં આવ્યાં. એથી કરીને એનું મન કોઈ સ્થળે માન્યું નહિ; જ્યાં જુએ ત્યાં દુઃખ તો ચરુંજ. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ. હવે ત્યારે શું માગવું ? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહા ધનાઢ્યની પ્રશંસા સાંભળીને તે દ્વારિકામાં આવ્યો. દ્વારિકાં મહા રીદ્ધિમાન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને સુશોભિત અને વસ્તીથી ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યું. સુંદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો, અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહા ધનાઢ્યને ઘેર ગયો. શ્રીમંત સુખગ્રહમાં બેઠા હતા. તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને સન્માન આપ્યું, કુશલતા પૂછી; અને તેઓને માટે ભોજનની યોજના કરાવી. જરા વાર જવા દઈ ધીરજથી શઠ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું: આપનું આગમનકારણ જો મને કહેવા જેવું

હોય તો કહો. બ્રાહ્મણે કહ્યું: હમણા આપ ક્ષમા રાखો, આપનો સઘડી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચાં ઇત્યાદિ મને દેઘાડયું પડશે; એ જોયા પછી આગમનકારણ કહીશ. શેઠે એનું કંઈ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યું: ભલે, આનંદપૂર્વક આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠને પોતે સાથે આવીને ધામાદિક બતાવવા વિનંતિ કરી. ધનાઢ્યે તે માન્ય રાખી, અને પોતે સાથે જઈ વાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘડું દેઘાડયું. શેઠની સ્ત્રી અને પુત્રો પણ ત્યાં બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યાં. તેઓએ યોગ્યતાપૂર્વક તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો. એઓનાં રૂપ, વિનય અને સ્વચ્છતા જોઈને તેમજ તેઓની મધુરવાણી સાંભળીને બ્રાહ્મણ રાજી થયો; પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો. તેમાં સોએક વહિવટિયા ત્યાં બેઠેલા જોયા. તેઓ પણ માયાલુ, વિનયી અને નમ્ર તે બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા. એથી તે વધુ સંતુષ્ટ થયો. એનું મન અહીં કંઈક સંતોષાયું. સુખી તો જગત્માં આજ જણાય છે એમ તેને લાગ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૬૨ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૨.

કેવાં એનાં સુંદર ઘર છે ! કેવી સુંદર તેની સ્વચ્છતા અને જાલ્લબણી છે ! કેવી શાળી અને મનોજ્ઞા તેની સુશીલ સ્ત્રી છે ! કેવા તેના કાંતિમાન અને કહ્યાગરા પુત્રો છે ! કેવું સંપીલું તેનું કુટુંબ છે ! લક્ષ્મીની મહેર પણ એને ત્યાં કેવી છે ! આશ્વા ભારતમાં એના જેવો બીજો કોઈ સુખી નથી. હવે તપ કરીને જો હું માગું તો આ મહાધનાઢ્ય જેવુંજ સઘડું માગું, બીજી ઇચ્છાના કરું નહીં.

દિવસ બીતી ગયો અને રાત્રિ થઈ. સુવાનો વચ્ચત થયો. ધનાઢ્ય અને બ્રાહ્મણ એકાંતમાં બેઠા હતા, પછી ધનાઢ્યે વિપ્રને આગમન કારણ કહેવા વિનંતિ કરી.

विप्र:—हुं घेरथी एवो विचार करी नीकळयो हतो के बधाथी बधारे सुखी कोण छे ते जोवुं, अने तप करीने पछी एना जेवुं सुख संपादन करवुं. आखा भारत ने तेनां सघळां मणाय स्थळो जोयां, परंतु कोइ राजाधिराजने त्यां पण मने संपूर्ण सुख जेह्वां आव्युं नहि. ज्यां जोयुं त्यां आधि, व्याधि अने उपाधि जोवामां आवी. आप भणी आवतां आपनी प्रशंसा सांभळी एटले हुं अहीं आव्यो अने संतोष पण पाम्यो. आपना जेवी रीद्धि, सत्पुत्र, कमाइ, स्त्री, कुटुंब, घर वगैरे मारा जोवामां क्यांय आव्युं नथी. आप पोते पण धर्मशील, सद्गुणी अने जिनेश्वरना उत्तम उपासक छो. एथी हुं एम मानुं छुं के आपना जेवुं सुख बीजे नथी. भारतमां आप विशेष सुखी छो. उपासना करीने कदापि देवकने याचुं तो आपना जेवी सुखस्थिति याचुं.

धनाढ्य:—पंडितजी ! आप एक बहु मर्मभरेला विचारथी नीकळया छो, एटले अवश्य आपने जेम छे तेम स्वानुभवी वात कहुं छुं; पछी जेम तमारी इच्छा थाय तेम करजो. मारे त्यां आपे जेजे सुख जोयां ते ते सुख भारतसंबंधमां क्यांय नथी एम आपे कह्युं तो तेम हशे, पण खरुं ए मने संभवतुं नथी; मारो सिद्धांत एवो छे के जगत्मां कोइ स्थळे वास्तविक सुख नथी. जगत् दुःखथी करीने दाज्जतुं छे तमे मने सुखी जुओ छो परंतु वास्तविक रीते हुं सुखी नथी.

विप्र:—आपनुं आ कहेवुं कोइ अनुभवसिद्ध अने मार्मिक हशे. में अनेक शास्त्रो जोयां छे, छतां मर्मपूर्वक विचारो आवा लक्षमां लेवा परिश्रमज लीधो नथी. तेम मने एवो अनुभव सर्वने माटे थइने थयो नथी. हवे आपने शुं दुःख छे ? ते मने कहो.

धनाढ्य:—पंडितजी ! आपनी इच्छा छे तो हुं कहुं छुं. ते लक्ष-पूर्वक मनन करवा जेवुं छे, अने ए उपरथी कंइ रस्तो पामवा जेवुं छे.

શિક્ષાપાઠ ૬૩ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૩.

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રી સંબંધમાં આગલ પળ હતી. જે વચ્ચેથી હું વાત કરું છું, તે વચ્ચે લગભગ વીસ વર્ષ થયાં. વ્યાપાર, અને વૈભવની વહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવલો પડવાથી ઘટવા મંડ્યું. કોટ્યાવાધિ કહેવાતો હું ઉપરાચારી સોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં થઈ પડ્યો. જ્યાં કેવલ સવલું ધારીને નાંચ્યું હતું ત્યાં અવલું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ. તે વચ્ચેમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જબરી સોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારાં કુટુંબીઓએ થતી રક્ષા કરી, પરંતુ તે આભાષાવાળું થીંગડું હતું. અન્નને અને દાંતને વેર થયાની સ્થિતિએ, હું બહુ આગલ નીકળી પડ્યો. જ્યારે હું ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે મારાં કુટુંબીઓ મને રોકી રાખવા મંડ્યાં કે તે ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી માટે તને જવા દઈ શકાય નહિ. તારું કોમલ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહિ, અને તું ત્યાં જા અને સુખી થા તો પછી આવે પણ નહિ; માટે એ વિચાર તારે માંડી વાલ્લવો. ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ. એમ વચન દઈ જાવાબંદર હું પર્યટને નીકળી પડ્યો.

પ્રારબ્ધ પાછાં બલ્લાની તૈયારી થઈ. દૈવયોગે મારીકને એક દમદી પણ રહી નહોતી. એક કે વે મહીના ઉદરપોષણ ચાલે તેવું સાધન રહ્યું નહોતું, છતાં જાવામાં હું ગયો; ત્યાં મારી બુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ સ્વીકાર્યાં. જે વહાણમાં હું વેઠો હતો તે વહાણના નાવિકે મારી ચંચલતા અને નમ્રતા જોઈને પોતાના શેઠ આગલ મારાં

दुःखनी वात करी. ते शेठे मने बोलावी अमुक काममां गोठ-
व्यो, जेमां हुं मारा पोषणथी चोगणुं पेदा करतो हतो. ए
वेपारमां माहं चित्त ज्यारे स्थिर थयुं त्यारे भारतसाथे ए वेपार
वधारवा में प्रयत्न कर्युं; अने तेमां फाव्यो, बे वर्षमां पांच लाख
जेटली कमाइ थइ. पछी शेठ पासेथी राजी खुशीथी आज्ञा लइ
में केटलोक माल खरीदी द्वारिकां भणी आववानुं कयु. थोडे
काळे त्यां आवी पहुँच्यो, त्यारे बहु लोक सन्मान आपवा मने
सामा आव्या हता. हुं मारां कुटुंबीओने आनंदभावथी जइ मळ्यो.
तेओ मारा भाग्यनी प्रशंसा करवा लाग्या. जावेथी लीधेला माले
मने एकना पांच कराव्या. पंडितजी ! त्यां केटलाक प्रकारथी मारे
पाप करवां पड्यां हतां; पुरं खावा पण हुं पाम्यो नहोतो; परंतु
एकवार लक्ष्मी साध्य करवानो जे प्रतिज्ञाभाव कर्यो हतो ते प्रारब्ध
योगथी पळ्यो. जे दुःखदायक स्थितिमां हुं हतो ते दुःखमां शुं
खामी हती ? स्त्री, पुत्र ए तो जाणे नहोतांज, माबाप आगळथी
परलोक पाम्यां हतां. कुटुंबीओना वियोगवडे अने विना दमडीए
जावे जे वखते हुं गयो ते वखतनी स्थिति अज्ञानदृष्टिथी आंखमां
आंसु आणी दे तेवी छे; आ वखते पण धर्ममां लक्ष राख्युं हतुं.
दिवसनो अमुक भाग तेमां रोकतो हतो, ते लक्ष्मी के एवी लालचे
नहीं; परंतु संसारदुःखथी ए तारनार साधनछे एम गणीने. मोतनो
भय क्षण पण दूर नथी, माटे ए कर्त्तव्य जेम बने तेम त्वराथी
करी लेतुं, ए मारी मुख्य नीति हती. दुराचारथी कंइ सुख नथी,
मननी तृप्ति नथी, अने आत्मानी मलिनता छे. ए तत्व भणी में
माहं लक्ष दोरेलुं हतुं.

શિક્ષાપાઠ ૬૪ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૪.

અહીં આવ્યા પછી હું સારાં ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પળ સુલક્ષણી અને મર્યાદાશીલ નીવડી, એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબલ હોવાથી અને નાણું નાણાંને વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહા કોટ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રનાં નીતિ, વિચાર, અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં. જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થલ ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી, દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો. આ ફક્ત એક મમત્વ સ્વાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેલવ્યું, અને કુલ પરંપરાનું નામાંકિતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે મેં આ સઘટ્ટું કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું બીજા કરતાં સુખી છું, તોપણ એ શાતાવેદની છે. સત્સુખ નથી. જગત્માં બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાલ ગાલવાનો નિયમ રાખ્યો છે; શાસ્ત્રનાં મનન, સત્પુરુષોના સમાગમ, યમનિયમ, એક મહીનામાં બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહાર સંબંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશ મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છું. હમણાં નિર્ગ્રંથ થઈ શકું તેમ નથી, એમાં સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે. ગૃહસ્થ ધર્મનાં આચરણ બહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયાં છે, અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશ્લેષ બોધ કરી શકે, આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસંબંધે ગૃહસ્થવર્તને હું ઘણે ભાગે બોધી યમનિયમમાં આણું છું. દર-સપ્તાહિકે આપણે ત્યાં પાંચસે જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સભા ભરાય

છે. આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગલનો ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુહુર્ત બોધું છું, મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપ્તાહિક સભા ભરે છે. પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનો વિનય, અને સામાન્ય સત્યતા-એકજ ભાવ-એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે. એઓ બધા એથી જ્ઞાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારા નીતિધર્મ, સદ્ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજાસહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે. આ સઘળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી, એ આપે સ્મૃતિમાં રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા સુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઈ છું.

શિક્ષાપાઠ ૬૫ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૫.

આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છું એમ આપને લાગી શકશે, અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનિય છે. પણ તત્ત્વ દૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઈ. જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યો નથી, ત્યાં સુધી રાગ દોષનો ભાવ છે. જો કે તે બહુ અંશે છે. નથી પણ છે, તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગ પરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે, પણ જ્યાં સુધી તેમ થયું નથી ત્યાં સુધી ગણાતાં હજુ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. પોતાના દેહપર મોત શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવલ નિગ્રંથ, બાહ્યાં-

અન્યતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘટ્ટું નથી થયું ત્યાં સુધી હું મને કેવલ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ વિચારતાં માલમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી. અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું ? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભંગુર છે અને જ્યાં અવ્યાબાધપણું નથી તે સંપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી. ઘટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી શકતો નથી. હું વધુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો તોપણ મારે આરંભોપાધિ, અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી, એમ તો નથીજ. અનેક પ્રકારના આરંભ, અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતાં. આપ જો ધારતા હોકે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પૂણ્ય ન હોય તો કોઈ કાલે મળનાર નથી. પૂણ્યથી પામેલી લક્ષ્મી મહારંભ કપટ અને માનપ્રમુખ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે, પાપ નરકમાં નાખે છે. પાપથી, આત્મા મહાન્ મનુ-વ્યદેહ એલે ગુમાવી દે છે. એક તો જાણે પુણ્યને સ્વાઈ જવાં, બાકી વઢી પાપતું બંધન કરવું, લક્ષ્મીની અને તે વડે આસ્વા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારું છું કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી, તે કારણ મેં આગલ આપને જણાવ્યું હતું. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન છો. હું વિદ્વાનને ચાહું છું. આપની અભિ-લાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસસ્ત થઈ સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો. આપની ઉપજીવિકાની સરલ યોજના જેમ કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સત્ત્વસ્તુનો ઉપદેશ કરો. મિથ્યારંભોપાધિની લોલુપ્તામાં હું ધારું છું કે ન પડો, પછી આપની જેવી ઇચ્છા.

પાંડિતઃ—આપે આપના અનુભવની વધુ મનન કરવા જેવી

આજ્ઞાયાયિકા કહી. આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો. પૂણ્યાનુબંધી-પુણ્યવાન જીવ છો, વિવેકી છો, આપની વિચારશક્તિ અદ્ભૂત છે; હું દરિદ્રતાથી કંટાળીને જે ઇચ્છા રાખતો હતો તે એકાંતિક્ષ હતી. આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યા નહોતા. આવો અનુભવ-આવી વિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન છું છતાં મારામાં નથી, એ વાત હું સત્યજ કહું છું. આપ મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર માનું છું; અને નમ્રતાપૂર્વક એ હું અંગિકાર કરવા હર્ષ બતાવું છું. હું ઉપાધિને ચાહતો નથી. લક્ષ્મીનો ફંદ ઉપાધિજ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને વહુ રુચ્યું છે. સંસાર બઢતોજ છે. એમાં સુખ નથી. આપે નિરૂપાધિ મુનિ-સુખની પ્રશંસા કહી તે સત્ય છે. તે સન્માર્ગ પરિણામે સર્વોપાધિ, આધિ વ્યાધિથી તેમજ સર્વ અજ્ઞાનભાવથી રહિત એવા શાશ્વત મોક્ષનો હેતુ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૬ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૬.

ધનાઢ્ય:-આપને મારી વાત રુચી એથી હું નિરાભિમાનપૂર્વક આનંદ પામું છું. આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ. મારા સામાન્ય વિચારો કથાનુરૂપ અહીં કહેવાની હું આજ્ઞા લઉં છું.

જેઓ માત્ર લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુંઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિજ ભોગવે છે. તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. કાઢ અચાનક લઈને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંતસંસાર વધારે છે. મઢેલો મનુષ્ય દેહ નિર્માલ્ય કરી નાખે છે જેથી તે નિરંતર દુઃખીજ છે.

જેઓ પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધનમાત્ર અલપારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિદૃત, સંતોષ, પાત્માનાં રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખેલ છે, સત્પુરુષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેમાં બૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં મુક્તપૂર્વક કાલ નિર્ગમન કરે છે.

સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ, મિત્ર પ્રત્યે સમાન દ્રષ્ટિવાળા અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેમનો કાલ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં લીન છે. જિતેન્દ્રિય અને જિત કષાય એવા તે નિર્ગ્રંથો પરમ સુખી છે.

સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શિ છે તે તો સંપૂર્ણ સુખીજ છે. મોક્ષમાં તેઓ અનંત જાનંત્રાં અનંત સ્વમા સર્વ કર્મ વિરક્તતાથી વિરાજે છે.

આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મત મને માન્ય છે. પહેલો તો મને ત્યાજ્ય છે. બીજો હમણાં માન્ય છે; અને ઘણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો બોધ છે. ત્રીજો બહુ માન્ય છે. અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સશ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે.

એમ પંડિતજી આપની અને મારી સુઝ સંબંધી તાત્ત્વિય થઈ. પ્રસંગોપાત તે વાત ચર્ચતા જઈશું. તેપર વિચાર કરીશું. આ વિચારો આપને કશાથી મને બહુ આનંદ થયો છે. આપ તેવા વિચારને અનુકૂળ થયા એથી વળી આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. એમ પરસ્પર વાતચિત કરતાં કરતાં હર્ષભર પછી તેઓ સમાધિભાવથી શ્વયન કરી ગયા.

जे विवेकीओ आ सुख संबंधी विचार करशे तेओ बहु तत्व अने आत्मश्रेणिनी उत्प्रेरिताने पामशे. एमां कहेलां अल्पांभी, निरारंभी अने सर्वरक्त लक्षणो लक्षपूर्वक मनन करवा जेवां छे. जेय बने तेम अल्पांभी थई सम्भावथी जनसमुदायनां हित भणी वळवुं. परोपकार, दया, शांति, क्षमा अने पवित्रतानुं सेवन करवुं ए बहु सुखदायक छे. निर्ग्रथता विषे तो विशेष कहेवानुं नथी. मुक्तात्मा अनंत सुखमयज छे.

शिक्षापाठ ६७ अमूल्य तत्व विचार.

हरिगीत छंद.

बहु पुण्यकेरा पुंजथी शुभ देह मानवनो मळयो,
तोये अरे ! भवचक्रनो आंटो नहिं एके टळयो;
सुख प्राप्त करतां सुख टळे छे लेश ए लक्षे लहो,
क्षण क्षण भयंकर भाव मरणे कां अहो राची रहो? १

लक्ष्मी अने अधिकार वधतां, शुं वध्युं ते तो कहो,
शुं कुडुंब के परिवारथी वधवापणुं, ए नय गृहो;
वधवापणुं संसारनुं नर देहने हारी जवो,
एनो विचार नहीं अहोहो ! एक पळ तमने हवो!!! २

निदाष सुख निर्दोष आनंद, ल्यो गमे त्यांथी मळे;
ए दिव्य शक्तिमान जेथी जंजिरेथी नीकळे ! !
परवस्तुमां नहिं झुंझवो, एनी दया मुजने रही;
ए त्यागवा सिद्धांत के पश्चात दुःख ते सुख नहि. ३

હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું રૂપ?
 કોના સંબંધે વલગણા છે? રાત્રું કે દિવસ પરહરું?
 એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંતિ ભાવે જો કર્યા;
 તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનના સિદ્ધાંત તત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪

તે-પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવલ માનવું?
 નિર્દોષ નરનું કથન માનો “તેહ” જેણે અનુભવ્યું;
 રે ! આત્મ તારો ! આત્મ તારો ! શીઘ્ર એને ઓઢવો;
 સર્વાત્મમાં સમદ્રષ્ટિ થો આ વચનને હૃદયે લવો. ૫

શિક્ષાપાઠ ૬૮ જિતેન્દ્રિયતા.

જ્યાં સુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે; જ્યાં સુધી નાસિકા
 મુગંધી ચાહે છે; જ્યાં સુધી કાન વારાંગના આદિનાં ગાયન અને
 વાજિંત્ર ચાહે છે; જ્યાં સુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ્ય રાખે છે;
 જ્યાં સુધી ત્વચા મુગંધીલેપન ચાહે છે, ત્યાં સુધી, તે મનુષ્ય નિરોગી
 નિર્ગ્રંથ, નિઃપરિગ્રહી, નિરાંતર અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી.
 મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘડી ઈન્દ્રિયો વશ કરી
 શકાય છે. મન જીતવું બહુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાત
 યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને યકાવવું બહુ દુલ્લભ છે.
 એની ગતિ ચપલ અને ન જાણી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓએ
 જ્ઞાનરૂપી લગામવડે કરીને એને સ્થંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં નમિરાજ મહર્ષિએ શક્રેન્દ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું
 કે દશ લાખ સુમતને જીતનાર કંઈક પડ્યા છે; પરંતુ સ્વાત્માને
 જીતનારા બહુ દુલ્લભ છે; અને તે દશ લાખ સુમતને જીતનાર
 કરતાં અત્યુત્તમ છે.

મનજ સર્વોપાધિની જન્મદાતા ભૂમિકા છે. મનજ બંધ અને મોક્ષતું કારણ છે. મનજ સર્વ સંસારની મોહિની રૂપ છે. એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ માત્ર દુલ્લભ નથી.

મનવડે ઈન્દ્રિયોની લોલુપ્તા છે. ભોજન, વાજિત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ, સુંદર વિલેપન એ સઘળું મનજ માગે છે. એ મોહિની આઢે તે ધર્મને સંભારવા પળ દેતું નથી. સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા દેતું નથી. સાવધાન થયા પછી પાતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈ ન્યૂનતા પહોંચાડે છે. જેઓ એ ન્યૂનતા પળ ન પામતાં અડગ રહીને તે મનને જીતે છે તેઓ સર્વથા સિદ્ધિને પામે છે.

મન કોઈથીજ અકસ્માત જીતી શકાય છે, નહિ તો શૂદ્ધસ્થા-શ્રમે અભ્યાસ કરીને જીતાય છે; એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માંગિયે તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે તે જે દુરેચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી તેમ કરવું નહિ. તે જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવાં નહિ. ટુંકામાં આપણે એથી દોરાવું નહિ પણ આપણે એને દોરવું; મોક્ષમાર્ગ ચિંત-વ્યામાં રોકવું. જિતેન્દ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉખીજ રહી છે. ત્યાગે ન ત્યાગ્યા જેવો થાય છે, લોક લજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે. માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનને સ્વાધીનતામાં લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૬૯ બ્રહ્મચર્યની નવવાડ.

જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવા ભેદ અને કેવું સ્વરૂપ બતાવેલ છે! એ વડે કેટલી વધી આત્મોન્નતિ થાય છે! બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે

આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર શાઢ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિયો તેને વાઢનું રૂપ આપી આચાર પાઢવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરઢતા કરી છે. એ નવ વાઢ જેમ છે તેમ અહીં કહી જડું છું.

૧ વસતિ-બ્રહ્મચારી સાધુએ સ્ત્રી, પશુ કે પડંગ એથી સંયુક્ત નસતિમાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી બે પ્રકારની છે;-મનુષ્યિણી અને દેવા-મના. એ પ્રત્યેકના પાછા બે બે ભેદ છે. એકતો મૂઢ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એમાંથી ગમે તે પ્રકારની સ્ત્રી જ્યાં હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું, કેમકે એ વિકારદેહ છે. પશુ એટલે તિર્યગ્ની. ગાય ખેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થલે હોય તે સ્થલે ન રહેવું; અને પડંગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા ત્રણના વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓના કામચેષ્ટા હાથ-માથ ઇત્યાદિક વિકારો મનને ઞ્રષ્ટ કરે છે.

૨ કથા.-માત્ર એકલી સ્ત્રિયોનેજ કે એકજ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિ રૂપ છે. બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીના રૂપ કામવિલાસ સંબંધી ગ્રંથો વાંચવા નહીં, તેમજ જેથી ચિત્ત ચલે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ કરવી નહીં.

૩ આસન.-સ્ત્રિયોની સાથે એક આસને ન બેસવું, તેમજ જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રિયોની સ્મૃતિનું કારણ છે, એથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ ભગવાને કહ્યું છે.

૪ ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ-સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં, ન નિરત્નવાં. એનાં અમુક અંગપર દ્રષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૫ કુટ્યાંતર-भीत, कनात के त्राटानो अंतरपट राखी स्त्री-
પુરુષ ડ્યાં મૈથુન સેવે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહિ. કારણ શ્લઃ,
બેઠાદિક વિકારનાં કારણ છે.

૬ પૂર્વક્રીડા-पोते गृहस्थावासमां गमे तेवी जातना शृंगारवी
વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં; તેમ કરવાથી
બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે.

૭ પ્રણીત-दूध, दही, घृतादि मधुरा अने चीकाश्चवाळ
પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદ
થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ
તેમ કરવું નહીં.

૮ અતિમાત્રાહાર-पेट भरीने अतिमात्रआहार करवो नहीं; तेम
અતિ માત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે.

૯ વિભૂષણ-स्नान, विलेपन करवां नहि, तेमज पुष्पादिक
બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવું નહિ. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે ભગવંતે નવ વાઢ કહી છે. બહુધા
એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક
અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં
રહેવા અહીં આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૦ સનત્કુમાર ભાગ ૧.

चक्रवर्त्तिना वैभवमां शी खामी होय ? सनत्कुमार ए चक्र-
वर्त्ती हतो. તેનાં વર્ણ અને રૂપ અત્યુત્તમ હતાં. એક બેઠા સુધર્મ-
સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ; કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં;
પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રરૂપ સનત્કુમારનાં અંતઃપુરમાં

ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા સ્વેચ્છાથી ભર્યો હતો. તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. તેણે એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું, અને તે સ્નાન-મજ્જન કરવા માટે બેઠા હતા. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણિ કાયા, અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા, અને માથું ધુણાવ્યું. આ જોઈને ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું: તમે માથું શા માટે ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરસવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; આજે અમે તે પ્રત્યક્ષ જોયું, જેથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એકે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે તેવુંજ રૂપ છે. ઇથી ત્રિશેષ છે પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રમુત્ત લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોયું તે મહેલે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી, કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છું ત્યારે, મારું રૂપ અને મારો વર્ણ જોવા યોગ્ય છે. અત્યારે તો હું સ્વેચ્છાથી કાયાએ બેઠો છું. જો તે વેળા તમે મારાં રૂપવર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું: ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. સનત્કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યાં. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા. રાજેશ્વર ચામર છત્રથી વિદ્વાતા અને સ્વમા સ્વમાથી વધાવાતાં વિશેષ શોભી રહ્યા છે, ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભૂત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે સ્વેદ પામ્યા છે એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, અહો બ્રાહ્મણો! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે

જૂદા રૂપમાં માથું ધુળાવ્યું અને શું કારણ છે ? તે મને કહો. અવ-
ધજ્ઞાના સારે વિમે કહ્યું કે હે મહારાજા ! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં
શ્રીમી આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને
કહ્યું. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, અધિરાજ ! તમારી કાયા પ્રથમ અમૃતતુલ્ય
હતી. આ વેળા શ્વેર તુલ્ય છે. જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે
આનંદ પામ્યા, અને આ વેળા શ્વેરતુલ્ય છે ત્યારે સ્વેદ પામ્યા.
અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તમે તાંબુલ
થુંકો, તત્કાલ તે પર માંચી બેસશે અને તે પરલોક પહોંચી જશે.

શિક્ષાપાઠ ૭૧ સનત્કુમાર ભાગ ૨.

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી. પૂર્વિત કર્મનાં
પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મદ સંબંધીનું મેલબળ થવાથી
એ ચક્રવર્તીની કાયા શ્વેરમય થઈ ગઈ હતી. વિનાશી અને અશુચિ-
મય કાયાના આવા પ્રપંચ જોઈને સનત્કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય
ઉત્પન્ન થયો. આ સંસાર કેવલ તજવા યોગ્ય છે. આવીને આવી
અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિકનાં શરીરમાં રહી છે. એ સઘલું મોહ-
માન કરવા યોગ્ય નથી, એમ વિચારીને તે છ સ્વંદની પ્રશ્નતા ત્યાગી
ચાલી નીકળ્યા. સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતા હતા ત્યારે તેઓને મહા-
રોગ ઉત્પન્ન થયો. તેનાં સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં
વૈદરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશલ રાજવૈદ છું. તમારી
કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે. જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાલ હું તે
ટાઢી આપું. સાધુ બોલ્યા, હે વૈદ ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ
રોગ ટાલવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો મળે મારો એ રોગ
ટાલો, એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ મળે રહ્યો. દેવતા બોલ્યો,
એ રોગ ટાલવાની સમર્થતા નથી. સાધુએ પોતાની લલ્બિનાં પરિપૂર્ણ

પ્રબલ્લવહે થુંકવાળી અંગુલિ કરી તે રોગને खरडी કે તત્કાલ તે રોગ નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે બેઠા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનક ગયો.

રક્તપીત જેવા સદૈવ લોહી પરુથી ગદ્ગદતા મહારોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે; પલ્લમાં વળસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જે પ્રત્યેક રોમે પોળા બબ્બે રોગવાળી હોઈ રોગનો ખંડાર છે, અન્ન વગેરેની ન્યૂનાધિકતાથી જે પ્રત્યેક કાયામાં દેખાવ દે છે, મળમૂત્ર, નર્ક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે, ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે તે કાયાનો મોહ खरे વિશ્રમજ છે. સન-તુકુમારે જેનું લેશમાત્ર માન કર્યું તે પણ જેથી સંસ્વાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર ! તું શું મોહે છે ? એ મોહ મંગલદાયક નથી.

શિક્ષાપાઠ ૭૨ બત્રિસ યોગ.

સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જ્વલ કરવાનું કહે છે.

૧. મોક્ષસાધકયોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પ્રત્યે આલોચના કરવી.
૨. આલોચના વીજા પાસે પ્રકાશવી નહીં.
૩. આપત્તિકાલે પણ ધર્મનું દ્રઢપણું ત્યાગવું નહીં.
૪. લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફલની વાંછના વિના તપ કરવું.
૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યત્નાથી વર્તવું; અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગૃહણ કરવી.
૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.
૭. ગુપ્ત તપ કરવું.
૮. નિર્લોભતા રાખવી.
૯. પરિષદ ઉપસર્ગને જીતવા.

१०. सरळ चित्त राखवुं.
११. आत्मसंयम शुद्ध पाळवो.
१२. समकित शुद्ध राखवुं.
१३. चित्तनी एकाग्र समाधि राखवी.
१४. कपटरति आचार पाळवो.
१५. विनय करवा योग्य पुरुषोनो यथायोग्य विनय करवो.
१६. संतोषथी करीने तृष्णानी मर्यादा हुंकी करी नांखवी.
१७. वैराग्यभावनामां निमग्न रहेवुं.
१८. मायारहित वर्त्तवुं.
१९. शुद्ध करणीमां सावधान थवुं.
२०. सम्बरने आदरवो अने पापने रोकवां.
२१. पोताना दोष सम्भावपूर्वक टाळवा.
२२. सर्व प्रकारना विषयथी विरक्त रहेवुं.
२३. मूल गुणे पंचमहावृत्त विशुद्ध पाळवां.
२४. उत्तर गुणे पंचमहावृत्तने विशुद्ध पाळवां.
२५. उत्साहपूर्वक कार्योत्सर्ग करवो.
२६. प्रमादरहित ज्ञान ध्यानमां प्रवर्त्तन करवुं.
२७. हमेशां आत्मचारिद्रुमां सूक्ष्म उपयोगथी वर्त्तवुं.
२८. ध्यान, जीतेंद्रियताअर्थे एकाग्रतापूर्वक करवुं.
२९. मरणांत दुःखथी पण भय पामवो नहीं.
३०. स्त्रियादिकना संगने त्यागवो.
३१. प्रायश्चित विशुद्धि करवी.
३२. मरणकाले आराधना करवी.

ए अकेका योग अमूल्य छे. सघळा संग्रह करनार परिणामे अनंत सुखने पामे छे.

શિક્ષાપાઠ ૭૩ મોક્ષ સુખ.

આ જગત્ મંડલપર કેટલીક એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી. છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કેં અનંત ભેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સંબંધીતો ઉપમા ક્યાંથીજ મળે ? ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું, ગૌતમ ! એ અનંત-સુખ હું જાણું છું; પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કંઈ ઉપમા નથી. જગત્માં એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી, એમ વદી એક ભીલનું દ્રષ્ટાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું.

એક જંગલમાં એક ભદ્રિકભીલ તેનાં બાલ્બચ્છાં સહીત રહેતો હતો. શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનું તેને લેશ ભાન પણ નહોતું. એક દિવસ કોઈ રાજા અશ્વક્રીડા માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો; તેને બહુ તૃષા લાગી હતી; જેથી કરીને સાનવઢે ભીલ આગળ પાળી માગ્યું. ભીલે પાળી આપ્યું. શીતલ જલથી રાજા સંતોષાયો. પોતાને ભીલ તરફથી મળેલાં અમૂલ્ય જલદાનનો પ્રસ્યુ-પકાર કરવા માટે ભીલને સમજાવીને સાથે લીધો. નગરમાં આવ્યા પછી તેણે ભીલને તેની જીંદગીમાં નહીં જોયેલી વસ્તુમાં રાખ્યો. સુંદર મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો; મનોહર છત્રપલંગ, અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી મંદમંદ પવનમાં, સુગંધી બિલેપનમાં તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો. વિવિધ જાતિના હીરામાણેક, મૌક્તિક, માણિરત્ન અને રંગ બેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરંતર તે ભીલને જોવા માટે મોકલ્યાં કરે વાગવર્ગીચામાં ફરવા હરવા મોકલે. એમ રાજા તેને સુખ આપ્યાં કરતો હતો. કોઈ રાત્રે બધાં સૂઈ રહ્યાં હતાં, ત્યારે તે ભીલને બાલ્બચ્છાં સાંભરી આવ્યાં પટલે તે ત્યાંથી કંઈ લીધા

कर्यावगर एकाएक नीकळी पड्यो. जइने पोतानां कुटुंबीने मळयो. ते बर्बाये मळीने पूछयुं के तुं कयां हतो ? भीले कहुं, बहु सुखमां; त्यां में बहु वखाणवा लायक वस्तुओ जोइ.

कुटुंबीओ-पण ते केवी ? ते तो अमने कहे.

भील-शुं कहुं, अहीं एवी एके वस्तुज नथी.

कुटुंबीओ-एम होय के ? आ शंखलां, छीप, कोडां केवां मजानां पड्यां छे; त्यां कोइ एवी जोवालायक वस्तु हती ?

भील-नहीं, भाइ, एवी चीज तो अहीं एके नथी. एना सोमा भागनी के जारमा भागनी पण मनोहर चीज अहीं नथी.

कुटुंबीओ-त्यारे तो तुं बोलयाविना बेठो रहे. तने भ्रमणा थइ छे; आथी ते पछी सारुं शुं हशे ?

हे गौतम ! जेम ए भील राजवैभवसुख भोगवी आव्यो हतो; तेमज जाणतो हतो; छतां उपमा योग्य वस्तु नहीं मळबाथी ते कंइ कही शकतो नहोतो. तेम अनुपमेय मोक्षने नंद स्वरूपमय निर्विकारी मोक्षनां सुखना असंख्यातमा भागने पण योग्य उपमेय नहीं मळबाथी हुं तने कही शकतो नथी.

मोक्षनां स्वरूपविषे शंका करनारा तो कुतर्कवादी छे; एओने क्षणिक सुखसंबंधी विचार आडे सत्सुखनो विचार क्यांथी आवे ? कोइ आत्मिकज्ञानहीन एम पण कहे छे के आथी कोइ विशेष सुखनुं साधन त्यां रहुं नहि एटले अनंत अव्याबाध सुख कही दे छे, आ एनुं कयन विवेकी नथी. निद्रा प्रत्येक मानवीने मिय छे; पण तेमां तेओ कंइ जाणी के देखी शकता नथी; अने जाण-वामां आवे तो मात्र स्वप्नोपाधितुं मिथ्यापणुं आवे; जेनी कंइ असरपण थाय ए स्वप्ना वगरनी निद्रा जेमां सूक्ष्मस्थूल सर्व जाणी अने देखी शकाय; अने निरुपाधिथी शांत उंघ लइ शकाय तो तेनुं ते वर्णन शुं करी शके ? एने उपमा पण शी आपे ? आ तो

સ્થૂળ દ્રષ્ટાંત છે; પણ બાલવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે કહ્યું છે.

મીલનું દ્રષ્ટાંત, સમજાવવા રૂપે ભાષાભેદ ફેરફારથી તમને કહી બતાવ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭૪ ધર્મધ્યાન ભાગ ૧.

ભગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ. પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય છે. પાછલનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે. શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્ર વિચારમાં કુશલ થવા માટે, નિગ્રંથપ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોઠ ભેદ છે. પહેલાં ચાર ભેદ કહું છું. ૧ આજ્ઞાવિજયે (આજ્ઞાવિચય). ૨ આવાયવિજય (અપાયવિચય). ૩ વિવાગ-વિજયે (વિપાકવિચય). સઠાંણવિજય (સંસ્થાનવિચય). ૧ આજ્ઞાવિચય. આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવાને ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; કાઢની હીન-તાથી; ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી; બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવાં અન્ય કોઈ કારણથી મારા સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અર્હત ભગવંતે અંશ માત્ર પણ માયા યુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથીજ, કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા. મૃષા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં. તેમ એઓ સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં, જ્યાં અજ્ઞાનજ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય ? એવું જે ચિંતન કરવું તે ‘ આજ્ઞાવિચય ’ નામનો પ્રથમ ભેદ છે. ૨ અપાયવિચય. રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એ વગેરે-થીજ જીવને જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેથીજ તેને ભવમાં મટકવું

પહે છે. તેનું જે ચિંતવન કરવું તે ‘અપાયવિચય’ નામે બીજો ભેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩ વિપાકવિચય. હું જે જે ક્ષણે જે જે દુઃખ સહન કરું છું, ભવાટવિમાં પર્યટન કરું છું, અજ્ઞાનાદિક પામું છું, તે સઘટ્ટું કર્મનાં ફલના ઉદય વડે છે; એમ ચિંતવવું તે ધર્મ-ધ્યાનનો ત્રીજો ‘કર્મવિપાક’ ચિંતન ભેદ છે. ૪ સંસ્થાનવિચય. ત્રણલોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે. લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિકને આકારે છે. જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે. અસંખ્યાત યોજનની કોટાનુકોટીએ ત્રિચ્છો લોક છે. જ્યાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે. અસંખ્યાતા જ્યોતિષ્ઠિ, વાણવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે. અઢીદ્વીપમાં જઘન્ય તીર્થંકર ૨૦, ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિતેર હોય. તેઓ તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે, તેઓને “વંદામિ, નમં-સામિ, સક્કારેમિ, સમાણેમિ, કહ્લાણં, મંગલં, દેવયં, ચેડ્યં પજ્જુ-વાસામિ” એમ તેમજ ત્યાં વસતાં શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણગ્રામ કરીએ. તે ત્રિછાલોકથકી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઉર્દ્ધ લોક છે. ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે. પછી ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા છે. તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે. તેને “વંદામિ, યાવત્ પજ્જુ-વાસામિ” તે ઉર્દ્ધ લોકથી કંઈક વિશેષ અધો લોક છે, ત્યાં અનંત દુઃખથી ભરેલા નર્કાવાસ અને શુવન પતિનાં શુવનાદિક છે. એ ત્રણ લોકનાં સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિતકરણીથી અનંતિવાર જન્મ મરણ કરી સ્પર્શિ મૂક્યાં છે, એમ જે ચિંતન કરવું તે સંસ્થાન વિચય નામે ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે. એ ચાર ભેદ વિચારીને સમ્યક્ત્વસહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી. જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટલે. એ ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદ સ્મર-ણમાં રાખવા.

शिक्षापाठ ७५ धर्मध्यान भाग २.

धर्मध्याननां चार लक्षण कहुं छुं, आज्ञारुचि-एटले वीतराग भगवाननी आज्ञा अंगीकार करवानी रुचि उपजे ते. २. निसर्ग रुचि-आत्मा स्वाभाकिपणे जातिस्मरणादिक ज्ञाने करी श्रुत सहित चारित्र धर्म धरवानी रुचि पामे तेने निसर्ग रुचि कही छे. ३ सूत्र रुचि. श्रुतज्ञान, अने अनंत तत्त्वना भेदने माटे भाखेलां भगवाननां पवित्र-वचनोलुं जेमां गुंथन थयुं छे, ते सूत्र श्रवण करवा, मनन करवा, अने भावथी पढन करवानी रुचि उपजे ते सुत्र रुचि. ४ उपदेशरुचि. अज्ञाने करीने उपाजेलं कर्म ज्ञाने करीने खपावीए, तेमज ज्ञानवडे करीने नवां कर्म न बांधीए. मिथ्यात्वे करीने उपाज्या कर्म ते सम्यग्भावथी खपावीए, सम्यग्-भावथी नवां कर्म न बांधीए. अवैराग्य करीने उपाज्या कर्म ते वैराग्ये करीने खपावीए अने वैराग्यवडे करीने पाछां नवां कर्म न बांधीए. कषाये करी उपाज्या कर्म ते कषाय टाळीने खपावीए, एथी नवां कर्म न बांधीए. अशुभ योगे करी उपाज्या कर्म ते शुभ योगे करी खपावीए, शुभ योगे करी नवां कर्म न बांधीए. पांच इंद्रियना स्वादरूप आश्रये करी उपाज्या कर्म ते संवरे करी खपावीए. तपरूप संवरे करी नवां कर्म न बांधीए. ते माटे अज्ञानादिक आश्रव-मार्ग छांडीने ज्ञानादिक संवरमार्ग गृहण करवा माटे तीर्थकर भग-वंतनो उपदेश सांभळवानी रुचि उपजे तेने उपदेश रुचि कहीए. ए धर्मध्याननां चार लक्षण कहेवायां.

धर्मध्याननां चार आलंबन कहुं छुं. १ वांचना २ पृच्छना ३ परावर्तना ४ धर्मकथा. वांचना एटले विनय सहित निर्जरा तथा ज्ञान पामवाने माटे सूत्र सिद्धांतना मर्मना जाणनार गुरु के सत्पुरुष

સમીપે સૂત્ર તત્ત્વતું વાંચન લઈએ તેતું નામ વાંચનાઆલંબન. ૨ પૃચ્છણા—અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવંતનો માર્ગ દીપા-
વવાને તથા શંકાશલ્ય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની
મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રશ્ન
પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ. ૩ પરાવર્તના—પૂર્વે જિનભાષિત સૂત્રાર્થ
જે ભણ્યા હોઈએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્જેરા ને અર્થે શુદ્ધ ઉપ-
યોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સદ્ધ્યાય કરીએ તેતું નામ પરા-
વર્તનાલંબન. ૪ ધર્મકથા—વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત
કર્યા છે તે ભાવ. તેવા લઈને, ગ્રહીને, વિશેષ કરીને, નિશ્ચય કરીને,
શંકા, કંઠા અને વિતિગિછારહિતપણે, પોતાની નિર્જેરાને અર્થે
સભા મધ્યે તે ભાવ પ્રણીત કરીએ કે જેથી સાંભળનાર, સદ્દેહનાર
બન્ને ભગવંતની આજ્ઞાના આરાધક થાય. ૫ ધર્મકથાલંબન કહિએ.
૬ ધર્મધ્યાનમાં ચાર આલંબન કહેવાયાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપેક્ષા
કહું છું. ૧ એકત્વાનુપેક્ષા, ૨ અનિત્યાનુપેક્ષા, ૩ અશરણાનુપેક્ષા,
૪ સંસારાનુપેક્ષા. ૫ ચારેનો બોધ વારે ભાવનાના પાઠમાં કહેવાઈ
ગયો છે, તે તમને સ્મરણમાં હશે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬ ધર્મધ્યાન ભાગ ૩.

ધર્મધ્યાન પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ વિસ્તાર-
પૂર્વક બહુ સમજાવ્યું છે. ૫ ધ્યાનવડે કરીને આત્મા મુનિત્વભા-
વમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે.

જે જે નિયમો ઇટલે ભેદ, લક્ષણ, આલંબન અને અનુપેક્ષા
કહ્યાં તે બહુ મનન કરવા જેવા છે. અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા
પ્રમાણે મેં સામાન્ય ભાષામાં તે તમને કહ્યા; ૫ સાથે નિરંતર લક્ષ
રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે કયો ભેદ પામ્યા,

અથવા કયા ભેદભળી ભાવના રાखी છે ? એ સોઝ ભેદમાંનો ગમે તે ભેદ હિતકારી અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુખપાઠે કરે છે; તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂલતત્ત્વો ભળી જો તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે. કેલનાં પત્રમાં, પત્રની જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મલ અને કેવલ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગપ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનું બીજ અંતઃકરણમાં ડગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોષણ પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે થશે. જે પછી નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ ફલ આપશે.

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતવાદિયોએ બતાવ્યા છે; પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોઝ ભેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કોઈ સ્થળે નથી, એ અપૂર્વ છે. એમાંથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, શંકાકંઠા ટાલવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો, વૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારનાં અનંત દુઃખ મનન કરવાનો, અને વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવડે કરીને આશ્વા લોકાલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે. ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે.

એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે.

તમે કદાપિ એ સોઝ ભેદનું પઢન કરી ગયા હશો તો પણ ફરી ફરી તેનું પુનરાવર્તન કરજો.

શિક્ષાપાઠ ૭૭ જ્ઞાનસંબંધી બેબોલ ભાગ ૧.

જેવડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન. જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે. હવે યથામતિ વિચારવાનું છે કે એ જ્ઞાનની કંઈ આવશ્યકતા છે ? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિનાં કંઈ સાધન છે ? જો સાધન છે તો તેને અનુકુલ દેશકાલ ભાવ છે ? જો દેશકાલાદિક અનુકુલ છે તો ક્યાં સુધી અનુકુલ છે ? વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે ? જાણવારૂપ છે શું ? એના વઢી ભેદ કેટલા છે ? જાણવાનાં સાધન ક્યાં ક્યાં છે ? કયી કયી વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે ? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે ? એ જાણવું અવશ્યનું છે.

૧. જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ ચતુર્દશ રજ્જવાત્મક લોકમાં, ચતુર્ગતિમાં અનાદિકાલથી સર્કર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનું પર્યટન છે. મેષાનુમેષ પળ સુખનો ડ્યાં ભાવ નથી એવાં નર્કનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ વહુ વહુ કાલ વારંવાર સેવન કર્યાં છે; અસહ્ય દુઃખોને પુનઃ પુનઃ અને કહો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે. એ ઉતાપથી નિરંતર તપતો આત્મા માત્ર સ્વર્કર્મવિપાકથી પર્યટન કરે છે. પર્યટનનું કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો છે, જેવડે કરીને આત્મા સ્વસ્વરૂપને પામી શકતો નથી; અને વિષયાદિક મોહબંધનને સ્વસ્વરૂપ માંની રહ્યો છે. એ સઘઢાંનું પરિણામ માત્ર ઉપર કશું તેજ છે કે અનંત દુઃખ અનંત ભાવે કરીને સહેવું; ગમે તેટલું અપ્રિય, ગમે તેટલું સ્વેદદાયક અને ગમે તેટલું રૌદ્ર છતાં જે દુઃખ અનંતકાલથી અનંતિવાર સહન કરવું પડ્યું; તે દુઃખમાત્ર સહું તે અજ્ઞાનાદિક કર્મથી, માટે એ અજ્ઞાનાદિક ટાલવા માટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૮ જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ ભાગ ૨.

૨ હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો વિષે કંઈ વિચાર કરીએ. અપૂર્ણ પર્યાપ્તિવડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે થઈને છ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે. એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે. આ સ્થળે પ્રશ્ન ઊઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી ? એના ઉત્તરમાં આપણે માની શકીશું કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહીં હોય. શ્રુતિવિના સંસ્કાર નથી. જો સંસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય ? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય ? એ માટે માનવ-દેહની સાથે સર્વજ્ઞવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે. સર્વજ્ઞવચનામૃત અકર્મ ભૂમિ કે કેવળ અનાર્ય ભૂમિમાં મળતાં નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો ? એ માટે થઈને સર્કર્મ આર્યભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને બોધ થવા માટે નિગ્રંથ ગુરુની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યે કરીને જે કુલ મિથ્યાત્વ છે, તે કુલમાં થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિ રૂપજ છે. કારણ ધર્મમત ભેદ એ અતિ દુઃખદાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગૃહણ કરેલું જે દર્શન તેમાંજ સત્યભાવના બંધાય છે, એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે. એ માટે મળું કુલ પણ જરૂરનું છે. એ સઘળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને ભાગ્યશાળી થવું તેમાં સદ્ગુણ્ય ઇટલે ગુણ્યાનુબંધી ગુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે. એ દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો.

૩ જો સાધન છે તો તેને અનુકુલ દેશ કાઢ છે ? એ ત્રીજા ભેદના વિચાર કરીએ. ભારતમાં મહાવિદેહ ૬૦ કર્મ ભૂમિ અને

તેમાં પળ આર્યભૂમિ એ દેશ ભાવે અનુકૂળ છે. જિજ્ઞાસુ મન્ય ! તમે સઘળા આ કાલે ભારતમાં છો, માટે ભારત દેશ અનુકૂળ છે. કાલભાવ પ્રમાણે મતિ અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે. કારણ આ દુઃષમપંચમ કાલમાં પરમાવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવલ એ પવિત્ર જ્ઞાન વિચ્છેદ છે. એટલે કાલની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી.

૪ દેશકાળાદિ જો અનુકૂળ છે તો ક્યાં સુધી છે ? એનો ઉત્તર શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમતથી જ્ઞાન કાલભાવે એકવીશ હજાર વર્ષ રહેવાનું તેમાંથી અઢી સહસ્ત્ર ગયાં, બાકી સાઠાઅઠાર હજાર વર્ષ રહ્યાં; એટલે પંચમકાલની પૂર્ણતા સુધી કાલની અનુકૂળતા છે. દેશકાલ તે લેઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૯ જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ ભાગ ૩.

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ.

૧. આવશ્યકતા શી છે ? એ મહદ્ વિચારનું આવર્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપસ્થિતિની શ્રેણિએ ચઢવું એ છે અનંત દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેયિક સુખ એ હેતુ છે કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિયજ છે; પણ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે. દેશકાલ ભાવને લેઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ૩૦ ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યગ્ ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યગ્ ભાવની પુનઃ ઉન્નતિ; તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ; છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવલ સર્વ દુઃખનો અભાવ એટલે અલંકાર, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળાં માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે !

૨. જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કહું છું. એ જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે. પણ સામાન્ય દ્રષ્ટિ સમજી શકે એટલા માટે સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ ભેદ કહ્યા છે તે જેમ છે તેમ કહું છું. પ્રથમ મતિ દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મનઃપર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવલ. એના પાછા પ્રતિભેદ છે તેની વચ્ચે અર્તીદ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભંગજાલ છે.

૩. શું જાણવારૂપ છે? એનો હવે વિચાર કરીએ. વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન; ત્યારે વસ્તુઓ તો અનંત છે એને કયી પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ, તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરીને જાણે છે અને દેખે છે; પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કયી કયી વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કયી વસ્તુને જાણતા જાણતા તે અનંત વસ્તુઓને અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ. જે અનંતવસ્તુઓ માની તે અનંત ભંગે કરીને છે. પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણીઓ છે. જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે એ જાણવા રૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦ જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ ભાગ ૪.

૪. એના ઉપ ભેદ સંક્ષેપમાં કહું છું. એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્ય સ્વરૂપે અનંતાનુ અનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઇન્દ્રિયાદિક જાણવા રૂપ છે; તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક

જાણવા રુપ છે; તેની સંસર્ગ ઋદ્ધિ જાણવા રુપ છે; તેમજ અજીવ તેના રુપી અરુપી પુદ્ગલ આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ કાઠચક્ર ૬૦ જાણવા રુપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી એ નવ શ્રેણિ રુપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે.

જીવ,	અજીવ,	પુણ્ય,
પાપ,	આશ્રવ,	સંવર,
નિર્જરા,	બંધ,	મોક્ષ.

એમાંના કેટલાંક ગ્રાહ્યરુપ, કેટલાંક જાણવારુપ કેટલાંક ત્યાગવા રુપ છે. સઘડાં એ તત્ત્વો જાણવા રુપ તો છેજ.

૫. જાણવાનાં સાધન—સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તો પણ વિશેષ કંઈક જાણીએ, ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરુપ યથાતથ જાણવું. સ્વયં કોઈકજ જાણે છે. નહીં તો નિગ્રંથજ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે, નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું વીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધન રુપ છે; એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિવૃત્તિ એટલે શમ, દમ બ્રહ્મચર્યાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તો પણ ચાલે.

૬. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામનાં ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાઠભેદે કંઈ કહેવાનું છે. અને તે એટલુંજ કે દિવસમાં બે ઘડીનો વચ્ચત પણ નિયમિત રાખીને જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો. બીતરાગના એક સિદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીનો બહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છું.

શિક્ષાપાઠ ૮૧ પંચમકાલ.

કાલચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વરે એ કાલચક્રના બે મુખ્ય ભેદ કહ્યા છે. ૧ ઉત્સર્પિણી, ૨ અવસર્પિણી. અંકેકા ભેદના છ છ આરા છે. આધુનિક વર્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાલ કહેવાય છે, અને તે અવસર્પિણી કાલનો પાંચમો આરો છે. અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો કાલ; એ ઉતરતા કાલના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે; તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે.

એઓ પંચમકાલનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમાં કહે છે. નિર્ગ્રંથ-પ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મનાં મૂલતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાલેંડી અને પ્રપંચી મતોનું મંડન થશે. જનસમૂહની રુચિ અધર્મ ભળી વળશે. સત્યદયા હઠવે હઠવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દંભી અને પાપિષ્ઠ ગુરુઓ પૂજ્યરૂપ થશે. દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના ફંદમાં ફાવી જશે. મીઠા પળ ધૂર્તવક્તા પવિત્ર મનાશે. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાદિક શીલયુક્ત પુરુષો મલિન કહેવાશે. આત્મિકજ્ઞાનના ભેદો હળાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે; વ્યાકુલ કરે એવા વિષયોનાં સાધનો વધતાં જશે. એકાંતિક પક્ષો સત્તાધિશ થશે. શૃંગારથી ધર્મ મનાશે.

સ્વરા ક્ષત્રિયો વિના ભૂમિશોકગ્રસ્ત થશે. નિર્માલ્ય રાજવંશીઓ વેશ્યાના વિલાસમાં મોહ પામશે; ધર્મ, કર્મ, અને સ્વરી રાજનીતિ ભૂલી જશે; અન્યાયને જન્મ આપશે. જેમ લુટાશે તેમ પ્રજાને લૂટશે. પોતે પાપિષ્ઠ આચરણો સેવી પ્રજા આગલ તે પલાવતા જશે. રાજ-

बीजने नामे शून्यता आवती जशे. नीच मंत्रियोनी महत्ता वधती जशे. एओ दीनप्रजाने चुसीने भंडार भरवानो राजाने उपदेश आपशे. शीयळभंग करवानो धर्म राजाने अंगीकार करावशे. शौर्यादिक सदगुणोनो नाश करावशे. मृगयादिक पापमां अंध बनावशे. राज्याधिकारीओ पोताना अधिकारथी हजारगुणी अहंपदता राखशे. विप्रो लालचु अने लोभी थइ जशे. सद्विद्याने दाटी देशे; संसारी साधनोने धर्म ठरावशे. वैश्यो मायावि, केवळ स्वार्थि अने कठोर हृदयना थता जशे. समग्र मनुष्यवर्गनी सद्वृत्तियो घटती जशे. अकृत अने भयंकर कृत्यो करतां तेओनी वृत्ति अटकशे नहीं. विवेक, विनय, सरळता इ० सदगुणो घटता जशे. अनुकंपाने नामे हीनता थशे. माता करतां पत्निमां प्रेम वधशे; पिता करतां पुत्रमां प्रेम वधशे; पातिव्रत्य नियमपूर्वक पाळनारी सुंदरीओ धटी जशे. स्नानथी पवित्रता गणाशे; धनथी उत्तमकूळ गणाशे. गुरुथी शिष्यो अवळा चालशे. भूमिनो रस घटी जशे. संक्षेपमां कहेवानो भावार्थ के उत्तम वस्तुनी क्षीणता छे, अने कनिष्ठ वस्तुनो उदय छे. पंचमकाळनुं स्वरूप आमांनुं प्रत्यक्ष सूचवन पण केटलुं वधुं करे छे !

मनुष्य सदधर्मतत्त्वमां परिपूर्ण श्रद्धावान नहीं थइ शके, संपूर्ण तत्त्वज्ञान नहीं पामी शके; जंबुस्वामीना निर्वाण पछी दश निर्वाणी वस्तु आ भरतक्षेत्रथी व्यवछेद गइ.

पंचमकाळनुं आनुं स्वरूप जाणीने विवेकी पुरुषो तत्त्वने गृहण करशे, काळानुसार धर्मतत्त्वश्रद्धा पामीने उच्चगति साथी परिणामे मोक्ष साधशे. निग्रंथप्रवचन, निग्रंथ गुरु इ० धर्मतत्त्व पामवामां साधनो छे. एनी आराधनाथी कर्मनी विराधना छे.

શિક્ષાપાઠ ૮૨ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧.

દશ વૈકાલિક સૂત્રમાં કથન છે કે જેને જાંવાજીના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સંયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે ? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માનાં સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે.

આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિગ્રંથપ્રવચનમાંથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અનેક અન્ય મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે. પણ તે યથાર્થ નથી. મહા પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોએ કરેલાં વિવેચન સહિત પ્રકારાંતરે કહેલાં મુખ્ય નવતત્ત્વને વિવેકબુદ્ધિથી જે જ્ઞેય કરે છે, તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને ઓઢાવી શકે છે.

સ્યાદવાદશૈલી અનુપમ, અને અનંત ભાવભેદથી ભરેલી છે, એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શીજ જાણી શકે; છતાં એઓનાં વચનામૃતાનુસાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યનું છે. એ નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધા ભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવ તત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે, તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દ્રષ્ટિ પહોંચાડે છે, અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્જ્વલતા થાય છે. તે વડે તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મલ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે, તેમજ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

એ નવતત્ત્વનાં નામ આગલના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છું, એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોનાં મહાન્ ગ્રંથોથી અવશ્ય મેલ-

વહું; કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહું છે, તે તે વિશેષ ભેદથી સમજવા માટે સહાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે. એ રૂઢગમ્યરૂપ પળ છે. નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યનાં છે, અને તેની યથાર્થ સમજણ એ પ્રજ્ઞાવંતોએ આપી છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૩ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૨.

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકના સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને કર્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકાલોકનાં સ્વરૂપ વિષેના અનંત ભેદ જાણ્યા હતા; પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. નિગ્રંથપ્રવચનનો જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે; તેમજ સઘળા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિયો ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે; એ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રફુલ્લિત થઈ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પળ એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવતત્ત્વ જેણે અનંતભાવ ભેદે જાણ્યાં તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

એ નવતત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાળવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એમ ત્રણ ભેદ નવતત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

પ્રશ્ન:-જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું ? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શા માટે પૂછવો ?

ઉત્તર:-એ તમારી શંકા સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી છે. ત્યાગવારૂપ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનું મૂલતત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વસ્તુ સેવી જવાય; એક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછ્યાં પણ ત્યાં વાસ કયા નહીં. તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૪ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૩.

નવતત્ત્વનું કાલ્પદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનપૂર્વક જ્ઞાન છે છે, તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાલી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પ્રત્યેક સુજ્ઞપુરુષોને મારો વિનયભાવ-ભૂષિત એજ વોધ છે કે નવતત્ત્વને સ્વબુદ્ધિયાનુસાર યથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર ભગવંતનાં શાસનમાં બહુ મતમતાંતર પડી ગયાં છે, તેનું મુખ્ય કારણ તત્ત્વજ્ઞાન મળીથી ઉપાસ્યક વર્ગનું લક્ષ ગયું એ છે માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોની શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસ્તિ એક અબજ અને ચાલીશ કરોડની ગણાઈ છે; તેમાં સર્વ ગચ્છની મઢીને જૈનમજા માત્ર બીશ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસક છે, એમાંથી હું ધારું છું કે નવ-

તત્ત્વને પઠનરૂપે બેહજાર પુરુષો પળ માંડ જાણતા હશે, મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગઝીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પળ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારેજ મતમતાંતર વધી પડ્યા છે. એક લૌકિક કથન છે કે “ સો જ્ઞાણે એક મત તેમ ” અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વ વિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને શુદ્ધગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચમહાવ્રત દ્રઢ થશે; જિનેશ્વરનાં વચ્ચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદિ મળશે; મુનિત્વ આચાર પાઠવામાં સરલ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫ તત્વાવબોધ ભાગ ૪.

જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પળ જાણતા નથી તેઓએ તે અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભિર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. એથી આત્મજ્ઞાન ઉજ્જ્વલતા પામશે, અને યમનિયમાદિકનું બહુ પાલન થશે.

નવતત્ત્વ પઠાણે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકલ જગત્માં દર્શાવી દીધું છે, એથી જેમ જેમ નયાદિ ભેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મલતાની પ્રાપ્તિ થશે; માત્ર વિવેક, શુદ્ધગમ્યતા અને

અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાલભેદે કરીને આ વચ્ચે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે; બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન વ્યવચ્છેદ છે; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણશ્રદ્ધાભાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઉતરાય છે, તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફૂરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભિર ચલકાટ ડિંગ્ કરી દઈ શુદ્ધ સમ્યક્ જ્ઞાનનો તે વિચારો વહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાલમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભિર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયો મનન કરાય તો ચાર્વાકમતિના ચંચલ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મલ ડંડા અને ગંભિર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૬ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૫.

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાન સાથે નિગ્રંથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઈ; તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છું કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા; એમણે જે બોધ કર્યો છે, તે ક્ષીલી લઈ પ્રજ્ઞાવંત પુરુષોએ અંગ ઉપાંગની યોજના કરી છે; તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે; પરંતુ એ ઉપરથી લોકાલોકનું જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો

हुं ए वातनी कंइ श्रद्धा लावी शकुं. एना उत्तरमां में एम कहुं के हुं कंइ जैन वचनामृतने यथार्थ तो शुं पण विशेष भेदे करीने पण जाणतो नथी; पण जे सामान्य भावे जाणुं छुं एथी पण प्रमाण आपी शकुं खरो. पछी नवतत्त्वविज्ञान संबंधी वातचित नीकळी. में कहुं: एमां आखी सृष्टिनुं ज्ञान आवी जाय छे, परंतु यथार्थ मज्जवानां शक्ति जोइए. पछी तेओए ए कथननुं प्रमाण मांग्युं, त्यारे आठ कर्म में कही बताव्यां; तेनी साथे एम सूचव्युं के ए शिवाय एनाथी भिन्न भाव दर्शावे एवं नवमुं कर्म शोधी आपो; पापनी अने पुण्यनी प्रकृतियो कहीने कहुं. आ शिवाय एक पण वधारे प्रकृति शोधी आपो. एम कहेतां अनुक्रमे वात लीधी. प्रथम जीवना भेद कही पूछ्युं एमां कंइ न्यूनाधिक कहेवा मांगो छो ? अजीवद्रव्यना भेद कही पूछ्युं. कंइ विशेषता कहो छो ? एम नव तत्त्वसंबंधी वातचित थइ त्यारे तेओए थोडीवार विचार करीने कहुं: आतो महावीरनी कहेवानी अदृष्ट चमत्कृति छे के जीवनों एक नवो भेद मळतो नथी, तेम पापपुण्यादिकनी एक प्रकृति विशेष मळती नथी; अने नवमुं कर्म पण मळतुं नथी. आवां आवां तत्त्वज्ञाननां सिद्धांतो जैनमां छे ए मारुं लक्ष नहोतुं. आमां आखी सृष्टिनुं तत्त्वज्ञान केटलेक अंशे आवी शके खरुं.

शिक्षापाठ ८७ तत्त्वावबोध भाग ६.

एनो उत्तर आ भणीथी एम थयो के हजु आप आटलुं कहो छो ते पण जैनना तत्त्वविचारो आपना हृदये आव्या नथी त्यां सुधी; परंतु हुं मध्यस्थताथी सत्य कहुं छुं के एमां जे विशुद्धज्ञान बताव्युं छे ते क्यांय नथी; अने सर्व मतोए जे ज्ञान बताव्युं छे

તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે. એનું કયન સ્યાદ્વાદ છે, એક પક્ષી નથી.

તમે કહ્યું કે કેટલેક અંશે સૃષ્ટિનું તત્ત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે સ્વર્ગ; પરંતુ એ મિશ્રવચન છે. અમારી સમજાવાનાં અલ્પજ્ઞતાથી એમ બને સ્વર્ગ, પરંતુ એથી એ તત્ત્વોમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથીજ. આ કંઈ પક્ષપાતી કયન નથી. વિચાર કરી આવી સૃષ્ટિમાંથી એ પિંચાણ એક દશ્યું તત્ત્વ શોધતાં કોઈ કાળે તે મળનાર નથી. એ સંબંધી પ્રસંગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા થાય ત્યારે નિઃશંકતા થાય.

ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે આ ઉપરથી મને એમ તો નિઃશંકતા છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે. શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવ-તત્ત્વના ભાગ કહી બતાવ્યા એથી હું એમ બેધડક કહી શકું છું કે મહાવીર ગુપ્તભેદને પામેલા પુરુષ હતા. એમ સહજસાજ વાત કરીને “ઉપજેવા, “વિષ્ણેવા” “ધ્રુવેવા” એ લઙ્ઘિવાક્ય મને તેઓએ કહ્યું. તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યું કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી; ઉપજવું, નાશ થવું અને અચળતા, એમ એ ત્રણ શબ્દોના અર્થ છે. પરંતુ શ્રીમાન ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે એ વચનો ગુરુમુસ્યથી શ્રવણ કરતાં આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયભરિત જ્ઞાન થતું હતું ? એ માટે મેં કંઈક વિચારો પહોંચાડી જોયા છતાં મને તો એમ લાગ્યું કે એ બનવું અસંભવિત છે, કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેલું સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય ? એ સંબંધી તમે કંઈ લક્ષ પહોંચાડી શકશો ?

शिक्षापाठ ८८ तत्त्वावबोध भाग ७.

उत्तरमां में कहुं के आ काळमां त्रण महाज्ञान भारतथी बिच्छेद छे; तेम छतां हुं कइ सर्वज्ञ के महामज्ञावंत नथी छतां माहं जेटलुं सामान्य लक्ष पहोंचे तेटलुं पहोंचाडी कइ समाधान करी शकीश एम मने संभव रहे छे. त्यारे तेमणे कहुं: जो तेम संभव यतो होय तो ए त्रिपदी जीवपर “ना” ने “हा” विचारे उतरो. ते एम के जीव शुं उत्पत्तिरूप छे ? तो के ना. जीव शुं विघ्नतारूप छे ? तो के ना. जीव शुं ध्रुवतारूप छे ? तो के ना. आम एक बखत उतारो अने बीजी बखत जीव शुं उत्पत्तिरूप छे ? तो के हा. जीव शुं विघ्नतारूप छे ? तो के हा. जीव शुं ध्रुवतारूप छे ? तो के हा. आम उतारो. आ विचारो आखा मंडळे एकत्र करी योज्या छे. ए जो यथार्थ कही न शकाय तो अनेक प्रकारथी दूषण आवी शके. विघ्नरूपे होय ए वस्तु ध्रुव रूपे होय नहीं, ए पहेली शंका. जो उत्पत्ति, विघ्नता अने ध्रुवता नथी तो जीव कयां प्रमाणथी सिद्ध करशो ? ए बीजी शंका. विघ्नता अने ध्रुवताने परस्पर विरोधाभास ए त्रीजी शंका. जीव केवळ ध्रुव छे तो उत्पत्तिमां हा कही ए असत्य. ए चोथो विरोध. उत्पन्न जीवनो ध्रुव भाव कहो तो उत्पन्न कोणे कर्यो ? ए पांचमी शंका अने विरोध. अनादिपणुं जतुं रहे छे ए छट्ठी शंका. केवळ ध्रुव विघ्न-रूपे छे एम कहो तो चार्वाकमिश्र वचन थयुं ए सातमो दोष. उत्पत्ति अने विघ्नरूप कहेशो तो केवळ चार्वाकिनो सिद्धांत ए आठमो दोष. उत्पत्तिनी ना, विघ्नतानी ना अने ध्रुवतानी ना कही पछी त्रणेनी हा कही एना वळी पाछा छ दोष. एटले सर्वाळे चौद दोष. केवळ ध्रुवता जतां तीर्थकरनां वचन नुटी जाय ए

પંદરમો દોષ. ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતાં કર્તાની સિદ્ધિ થાય જેથી સર્વજ્ઞ વચન જુટી જાય એ સોઝમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિઘ્નતારુપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સઘલું ગયું એ સત્તરમો દોષ. ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવલ અચલ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઠારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠ ૮૯ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૮.

એટલા દોષ એ કયનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમંડલને એમ કહ્યું હતું કે જૈનસમ્પ્રભંગી નય અપૂર્વ છે, અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિ, અસ્તિના એમાં અગમ્યભેદ રહ્યા છે. આ કથન સાંભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા પછી યોજના કરતાં કરતાં આ લબ્ધિવાક્યની જીવપર યોજના કરી. હું ધારું છું કે એવી નાસ્તિ અસ્તિના વસ્તુ ભાવ જીવપર નહિ ઉતરી શકે. લબ્ધિવાક્યો પળ ક્લેશરૂપ થઈ પડશે. તોપણ એ મળી મારી કંઈ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિ નથી.

આના ઉત્તરમાં અમે કહ્યું કે આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય જીવપર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિષ્ણેપ શૈલીથી નથી, એટલે વસ્તુને એમાંથી એકાંતિક પક્ષ લેઈ જવાય; તેમ વળી હું કંઈ સ્યાદ્વાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી, મંદમતિથી લેશ ભાગ જાણું છું. નાસ્તિ અસ્તિ નય પળ આપે યથાર્થ શૈલી પૂર્વક ઉતાર્યો નથી. એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર દઈ શકું તે આપ સાંભળો.

ઉત્પત્તિમાં “ના” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે “જીવ અનાદિ અનંત છે.”

विघ्नतामां “ना” एवी जे योजना करी छे ते एम यथार्थ थइ शके के “एनो कोइ काळे नाश नथी.”

ध्रुवतामां “ना” एवी जे योजना करी छे ते एम यथार्थ थइ शके के “एक देहमां ते सदैवने माटे रहेनार नथी.”

शिक्षापाठ ९० तत्त्वावबोध भाग ९.

उत्पत्तिमां “हा” एवी जे योजना करी छे ते एम यथार्थ थइ शके के “जीवनो मोक्ष थया सुधी एक देहमांथी च्यवन पामी ते बीजा देहमां उपजे छे.”

विघ्नतामां “हा” एवी जे योजना करी छे ते एम यथार्थ थइ शके के “ते जे देहमांथी आव्यो त्यांथी विघ्न पाम्यो; वा क्षण क्षण प्रति एनी आत्मिक ऋद्धि विषयादिक मरणवडे रुंघाई रही छे, ए रुपे विघ्नता योजी शकाय छे.”

ध्रुवतामां “हा” एवी जे योजना करी छे ते एम यथार्थ थइ शके के “द्रव्ये करी जीव कोइ काळे नाशरुप नथी, त्रिकाल सिद्ध छे.”

हवे एथी करीने एटले ए अपेक्षाओ लक्षमां राखतां योजेला दोष पण हुं धारुं छुं के टळी जशे.

१. जीव विघ्नरुपे नथी माटे ध्रुवता सिद्ध थइ. ए पहेलो दोष टळयो.

२. उत्पत्ति, विघ्नता अने ध्रुवता ए भिन्न भिन्न न्याये सिद्ध थइ; एटले जीवनुं सत्यत्व सिद्ध थयुं ए बीजो दोष गयो.

३. जीवनां सत्यस्वरुपे ध्रुवता सिद्ध थइ एटले विघ्नता गइ. ए त्रीजो दोष गयो.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.
૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.
૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.
૭. ધ્રુવતા સાથે વિઘ્નતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાક મિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.
૮. ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નતા પ્રથક્ પ્રથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવલ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.
૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદ સુધીના દોષ ગયા.
૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.
૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોઝમો દોષ ગયો.
૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.
૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧ તત્વાવબોધ ભાગ ૧૦.

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છું કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બોહોલો વચ્ચે જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું.

पछी तेओ तरफथी मनमानतो उत्तर मलयो, अने एक बे बात जे कहेवानी होय तें सहर्ष कहो एम तेओए कहुं.

पछी में मारी बात संजीवन करी लब्धि संबंधी कहुं. आप ए लब्धि संबंधी शंका करो के एने क्लेशरूप कहो तो ए वचनोने अन्याय मळे छे. एमां अति अति उज्ज्वल आत्मिक शक्ति गुरुगम्यता अने वैराग्य जोड़ए छीए. ज्यां सुधी तेम नथी, त्यां सुधी लब्धि विषे शंका रहे खरी; पण हुं धारुं छुं के आ वेळा ए संबंधी कहेला बे बोल निरर्थक नहीं जाय. ते ए के जेम आ योजना नास्ति अस्तिपर योजी जोड़, तेम एमां पण बहु सूक्ष्म विचार करवाना छे. देहे देहनी पृथक् पृथक् उत्पत्ति, च्यवन, विश्राम, गर्भाधान, पर्याप्ति, इंद्रिय, सत्ता, ज्ञान, संज्ञा आयुष्य विषय इ. अनेक कर्मप्रकृति प्रत्येक भेदे लेतां जे विचारो ए लब्धिथी नीकळे ते अपूर्व छे. ज्यां सुधी लक्ष पहुँचे त्यां सुधी सघळा विचार करे छे. परंतु द्रव्यार्थिक भावार्थिक नये आखी सृष्टिनुं ज्ञान ए त्रण शब्दोमां रहुं छे, तेनो विचार कोइज करे छे; ते सद्गुरु मुखनी पवित्र लब्धिरूपे ज्यारे आवे त्यारे द्वादशांगी ज्ञान शा माटे न धाय ? जगत् एम कहेतांज मनुष्य एक घर, एक वास, एक गाम, एक शेहेर, एक देश, एक खंड एक पृथिव ए सघळ मूकी दइ असंख्यात द्वीप समुद्रादिथी भरपूर वस्तु केम समजी जाय छे ? एनुं कारण मात्र एटलुंज के ते ए शब्दनी बहोळताने समज्युं छे, किंवा एनुं लक्ष एवी अमुक बहोळताए पहुँच्युं छे; जेथी जगत् एम कहेतां एवढो मोटो मर्म समजी शके छे; तेमज ऋजु अने सरळ सत्पात्र शिष्यो निर्ग्रथ गुरुथी ए त्रण शब्दोनी गम्यता लइ द्वादशांगी ज्ञान पामता हता. आवी रीते ते लब्धि अल्पज्ञता छतां विवेके जोतां क्लेशरूप पण नथी.

શિક્ષાપાઠ ૯૨ તત્વાવબોધ ભાગ ૧૧.

એમજ નવતત્ત્વ સંબંધી છે. જે મધ્ય વયના ક્ષત્રિયપુત્રે “જગત્” અનાદિ છે, એમ બેધઢક કહી કર્તાને ડહાડ્યો હશે, તે તે પુરુષે શું કંઈ ઉદ્ધારણા ગુપ્ત ભેદ વિના કર્યું હશે? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે ડ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્તા નહોતા અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું. એના અપક્ષપાતિ અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે. જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ જૈનને નથી જાણતા એટલે એને અન્યાય આપે છે, તે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ અમારું ત્યાંથી ઉઠવું થયું.

તત્ત્વાવબોધના સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું. અનંતભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો કાલભેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જાણવા; ગ્રાહ્ય થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ત્યાજ્ય દેખાય તેટલા ત્યાગવા.

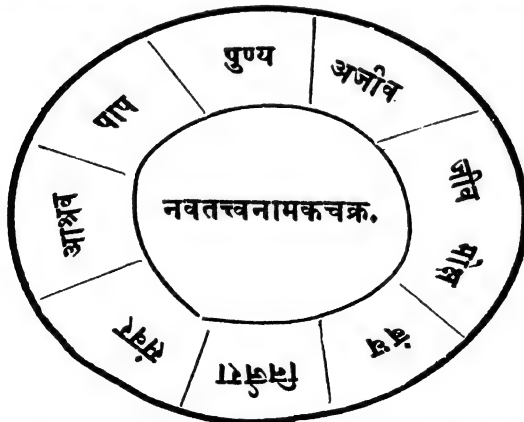
એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે; તે અનંત ચતુષ્ઠિથી વિરાજમાન થાય છે એ સત્ય સમજવું; એ નવતત્ત્વનાં ક્રમવાર નામ મૂકવામાં પણ અરધું સૂચવન જીવને મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે !

શિક્ષાપાઠ ૯૩ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૨.

એતો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ અજીવ એ અનુક્રમથી છેલ્લે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મૂકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આદ્યંત રહેવું પડશે.

જીવ.
અજીવ.
પુણ્ય.
પાપ.
આશ્રવ.
સંવર.
નિર્જરા.
બંધ.
મોક્ષ.

આગલ કહેવાયું છે કે, એ નામ મૂકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ? પણ જીવ અને અજીવને નિકટતા થઈ. વસ્તુતઃ એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બંનેનેજ નિકટતા રહી છે; પણ જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે જેમકે:—

હવે જુઓ એ બંનેને કંઈ નિકટતા આવી છે? હા કહેલી નિકટતા આવી ગઈ છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યરૂપ છે. ડ્યારે

માવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધિ થાય. એ દ્રવ્ય નિકટતાનું સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુરુતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ ઓઢાંચી સર્દેહું એ છે. ભાવનિકટતા એટલે કેવળ એકજ રૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સાધનરૂપ છે.

એ ચક્રથી એવી પળ આશંકા થાય કે જ્યારે વસ્ત્રે નિકટ છે ત્યારે શું બાકીનાં ત્યાગવાં ? ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જો સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી થો, એટલે મોક્ષરૂપજ થશો. નહિ તો હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનો બોધ લ્યો, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

શિક્ષાપાઠ ૯૪ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૩.

જે જે કહેવાયું છે તે તે કંઈ કેવળ જૈનકુળથી જન્મ પામેલા પુરુષને માટે નથી, પરંતુ સર્વને માટે છે. તેમ આ પળ નિઃશંક માનજો કે જે કંઈ કહેવાય છે તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થબુદ્ધિથી કહેવાય છે.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે, તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું અમને કંઈ પ્રયોજન નથી; પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી અમે અધોગતિને શા માટે સાધિયે ? વારંવાર તમને નિગ્રંથનાં વચનામૃતો માટે કહેવાય છે, તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ છે, તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈ પળ કારણ નહોતું કે તે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની નહતા, કે એથી મૃષા બોધાઈ જવાય. આશંકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય ? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોનાં રહસ્યને મનન કરવાનું કહિયે છીએ. અને એમ જે કરશ તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પળ નહીં કરે. જૈનમત પ્રવર્ત્તકા પ્રતિ અમારે

कंइ राग बुद्धि नथी, के ए माटे पक्षपाते अमे कंइ पण तमने कहिये; तेमज अन्यमत प्रवर्त्तकोप्रति अमारे कंइ वैरबुद्धि नथी के मिथ्या एनुं खंडन करिये. बन्नेमां अमे तो मंदमति मध्यस्वरूप छिए. बहु बहु मननथी अने अमारी मति ज्यां सुधी पहोंची त्यां सुधीना विचारथी अमे विनयथी कहीये छीए, के प्रिय भव्यो ! जैन जेवुं एके पूर्ण अने पवित्र दर्शन नथी, वीतराग जेवो एके देव नथी, तरीने अनंत दुःखथी पार पामनुं होय तो ए सर्वज्ञ दर्शनरूप कल्पवृक्षने सेवो.

शिक्षापाठ ९५ तत्त्वावबोध भाग १४.

जैन ए एटली बधी सूक्ष्म विचा संकळनाथी भरेलुं दर्शन छे के एमां प्रवेश करतां पण बहु वखत जोइए. उपर उपरथी के कोइ प्रतिपक्षीना कहेवाथी अमुक वस्तु संबंधी अभिप्राय बांधवो के आपवो ए विवेकीनुं कर्त्तव्य नथी. एक तळाव संपूर्ण भयुं होय, तेनुं जळ उपरथी समान लागे छे; पण जेम जेम आगळ चालीए छीए तेम तेम वधारे वधारे उंडापणुं आवतुं जाय छे; छतां उपर तो जळ सपाटज रहे छे; तेम जगत्तना सघळा धर्ममतो एक तळाव रूप छे, तेने उपरथी सामान्य सपाटी जोइने सरखा कही देवा ए उच्चित नथी. एम कहेनारा तत्त्वेने पामेला पण नथी. जैनना अकेका पवित्र सिद्धांतपर विचार करतां आयुष्य पूर्ण थाय, तो पण पार पमाय नहीं तेम रहुं छे. बाकीना सघळा धर्ममतोना विचार जिनप्रणीत वचनामृतसिंधु आगळ एक बिंदुरूप पण नथी. जैनमत जेणे जाण्यो, अने सेव्यो ते केवळ निरागी अने सर्वज्ञ थइ जाय छे. एना प्रवर्त्तको केवा पवित्र पुरुषो हता !

એના સિદ્ધાંતો કેવા અસ્ખંડ સંપૂર્ણ અને ન્યાયમય છે ! એમાં દૂષણ તો કાંઈ છેજ નહિ ! કેવલ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે ! એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી; એક વિષયને અનંતભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજન ભૂતતત્ત્વ એના જેવું કયાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આશ્વી સૃષ્ટિમાં બે જન ઇટલે જૈનની તૂલ્ય બીજું દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું ? તે માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગદ્ હિતૈષિતા.

શિક્ષાપાઠ ૯૬ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૫.

ન્યાયપૂર્વક આટલું અમારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એકદર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ. પણ એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યો નથી; તો પણ થોડું થોડું કહેતા આવ્યા છીએ. મુખ્યત્વે કહેવાનું કે એ વાત જેને રુચિકર થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈનતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્ય તત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય ઇટલું મહાવાક્ય નીકળશે, કે જે આગલ નગારાપર ઢાંડી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે સ્વરૂપ છે.

જગત્ ગાઢરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાલ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધ આત્મા કોઈકજ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વને કોઈકજ શોધે છે. ઇટલે જૈન તત્ત્વને અન્યદર્શનિયો શા માટે જાણતા નથી એ સ્વેદ કે આશંકા કરવા જેવુંજ નથી.

છતાં અમને બહુ આશ્ચર્યે લાગે છે કે કેવલ શુદ્ધ પરમાત્મ-તત્ત્વને પામેલા, સકલ દૂષણરહિત, મૃષા કહવા- જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહિ, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઈ કેવલ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનન કહેનારાઓ નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે ? પણ એ કહેનારા એનાં તત્ત્વને જાણતા નહોતા. વળી એનાં તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગલ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં; જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે, એવા વેદાદિની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે; પાતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વર પદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂલથીજ બંધ કરવા લોકોને એવી ભ્રમશૂરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો વિચારા ગમરુગાઢર છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે ? એ કહેવું કેટલું મૃષા અને અનર્થ-કારક છે તે જેણે વીતરાગ પ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે, તે જાણે. અમારું કહેવું મંદ બુદ્ધિઓ વચ્ચે પક્ષપાતમાં લઈ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૯૭ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૬.

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવનારાઓ એક મિથ્યા દલીલથી ફાવવા ઇચ્છે છે, કે જૈનદર્શન આ જગત્ના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી. અને જગત્કર્તા પરમેશ્વરને જે નથી માનતા તે તો નાસ્તિકજ છે, એવી માની લીધેલી વાત મદ્રિકજનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે ત્યારે જૈન

जगत्तुने अनादि अनंत कहे छे ते कया न्यायथी कहे छे ? जगत्कर्त्ता नथी एम कहेवामां एमनुं निमित्त शुं छे ? एम एक पछी एक भेदरूप विचारथी तेओ जैननी पवित्रतापर आवी शके. जगत् रचवानी परमेश्वरने अवश्य शी हती ? रच्युं तो सुख दुःख मूक-वानुं कारण शुं हतुं ? रचीने मोत शा माटे मूक्युं ? ए लीला कोने बताववी हती ? रच्युं तो कयां कर्मथी रच्युं ? ते पहेलां रचवानी इच्छा कां नहोती ? इश्वर कोण ? जगत्तना पदार्थ कोण ? अने इच्छा कोण ? रच्युं तो जगत्तमां एकज धर्मनुं प्रवर्त्तन राखवुं हतुं; आम भ्रमणामां नाखवानी अवश्य शी हती ? कदापि एम मानो के ए विचारानी भूल थइ हशे ! क्षमा करीए ! पण एवुं दोढ डहापण क्यांथी सृज्युं के एनेज मूलथी उखेडनार एवा महावीर जेवा पुरुषोने जन्म आप्यो ? एवानां कहेलां दर्शनने जगत्तमां विद्यमानता कां आपी ? पोताना पगपर हाथे करीने कुहाडो मार-वानी एने शुं अवश्य हती ? एक तो जाणे ए प्रकारे विचार, अने बाकी बीजा प्रकारे ए विचार के जैनदर्शन प्रवर्त्तकोने एनाथी कंड द्वेप हतो ? जगत्कर्त्ता होत तो एम कहेवाथी एओना लाभने कंड हानि पहुँचती हती ? जगत्कर्त्ता नथी, जगत् अनादि अनंत छे; एम कहेवामां एमने कंड महत्ता मळी जती हती ? आवः अनेक विचारो विचारतां जणाइ आवशे के जगत्तनुं स्वरूप छे तेमज ते पवित्र पुरुषोए कहुं छे. एमां भिन्नभाव कहेवानुं एमने लेशमात्र प्रयोजन नहोतुं. सूक्ष्ममां सूक्ष्म जंतुनी रक्षा जेणे प्रणीत करी छे, एक रजकणथी करीने आखा जगत्तना विचारो जेणे सर्व भेदे कहा छे तेवा पुरुषोनां पवित्र दर्शनने नास्तिक कहे-नारा कयी गतिने पामशे ए विचारतां दया आवे छे !

शिक्षापाठ ९८ तत्त्वावबोध भाग १७.

जे न्यायथी जय मेळवी शकतो नथी; ते पछी गाळो भांड छे; तेम पवित्र जैनना अखंड तत्वसिद्धांतो शंकराचार्य, दयानंद संन्यासी वगरे ज्यारे तोडी न शक्या त्यारे पछी जैन नास्तिक है, सो चार्वाकमेंसे उत्पन्न हुआ है एम कहेवा मांडयुं. पण ए स्थळे कोइ प्रश्न करे, के महाराज ! ए विवेचन तमे पछी करो. एवा शब्दो कहेवामां कंड वखत विवेक के ज्ञान जोइतुं नथी; पण आनो उत्तर आपो के जैनवेदथी कयी वस्तुमां उतरतो छे. एनुं ज्ञान, एनो बोध, एनुं रहस्य, अने एनुं सत्शील केवुं छे ते एकवार कहो ? आपना वेद विचारो कयी बाबतमां जैनथी चढे छे ? आम ज्यारे मर्मस्थानपर आवे त्यारे मौनता शीवाय तेओ पासे बीजुं कंड साधन रहे नहीं. जे सत्पुरुषोनां वचनामृत अने योगबळथी आ सृष्टिमां सत्यदया, तत्त्वज्ञान अने महाशील उदय पामे छे, ते पुरुषो करतां जे पुरुषो शृंगारमां राच्या पड्या छे, सामान्य तत्त्व-ज्ञानने पण नथी जाणता, जेनो आचार पण पूर्ण नथी, तेने चढता कहेवा,—परमेश्वरने नामे स्थापवा अने सत्यस्वरूपनी अवर्ण भाषा बोलवी, परमात्म स्वरूप पामेलाने नास्तिक कहेवा, ए एमनी केटली बधी कर्मनी बहोलतानुं सूचवन करे छे ? परंतु जगत् मोहांध छे; मतभेद छे त्यां अंधारुं छे. ममत्व के राग छे त्यां सत्य तत्त्व नथी. ए बात आपणे शा माटे न विचारवी ?

हुं एक मुख्य बात तमने कहुं छुं के जे ममत्वरहितनी अने न्यायनी छे. ते ए छे के गमे ते दर्शनने तमे मानो; गमे तो पछी तमारी द्रष्टिमां आवे तेम जैनने कहो, सर्व दर्शननां शास्त्रतत्त्वने जुओ तेम जैनतत्त्वने पण जुओ. स्वतंत्र आत्मिकशक्ति ए जे योग्य

લાગે તે અંગીકાર કરો, મારું કે બીજા ગમે તેટું મળે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો !

શિક્ષાપાઠ ૯૯ સમાજની અગત્ય.

આંગ્લભૌમિયો સંસારસંબંધી અનેક કઠ્ઠા કૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે ? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કઠ્ઠાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઊમી થયેલી સભા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમનાં ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કઠ્ઠાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી, પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે, તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પહેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાલવા; તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્ને એ મઢીને એક મહાન સમાજ સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે, એમ દર્શાવું છું. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયેલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાં સુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાં સુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કઠ્ઠાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકઠ્ઠાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા વાઢામાં બેસી રહેવા કરતાં મતમતાંતર તજી એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છું કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છ મતભેદ ટલો; સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનું લક્ષ આવો; અને મમત્વ જાઓ !

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦ મનોનિગ્રહનાં વિગ્ન.

ધારંવાર જે બોધ ક હાતાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો; તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી જરૂરની છે. એ બહોળતામાં વિગ્નરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧ આલસ.	૧૧ તુચ્છવસ્તુથી આનંદ.
૨ અનિયમિત ડંઘ.	૧૨ રસગારવદ્બધતા.
૩ વિશેષ આહાર.	૧૩ અતિભોગ.
૪ ઉન્માદ પ્રકૃતિ.	૧૪ પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું.
૫ માયાપ્રપંચ.	૧૫ કારણવિનાનું રહવું.
૬ અનિયમિત કામ.	૧૬ જ્ઞાજ્ઞાનો સ્નેહ.
૭ અકરણીયવિલાસ.	૧૭ અયોગ્યસ્થળે જવું.
૮ માન.	૧૮ એકે ઉત્તમ નિયમ
૯ મર્યાદાઉપરાંતકામ.	સાધ્ય ન કરવો.
૧૦ આપવડાઈ.	

જ્યાં સુધી આ અષ્ટાદશ વિગ્નથી મનનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ક્ષય થવાનાં નથી. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ દોષ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાં સુધી કોઈપણ મનુષ્ય આત્મસાધક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં, પણ કેવલભોગ ત્યાગવૃત્ત જેને ધર્યું છે, તેમજ એ એકે દોષનું મૂલ જેના હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદભાગી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧ સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો.

૧. એક ભેદે નિયમ એજ આ જગત્નો પ્રવર્તક છે.
૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.
- ૩ ચંચલ ચિત્ત એજ સર્વ વિષમ દુઃખનું મુલ્લિયું છે.
- ૪ જ્ઞાજ્ઞાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે.
- ૫ સમસ્વભાવિનું મલ્લું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.
- ૬ ઇન્દ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાજ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.
- ૭ રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.
- ૮ યુવાવયનો સર્વ સંગ પરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.
- ૯ તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે.
- ૧૦ ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઆ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૧.

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ગ્રંથપ્રવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છું. કહો ધર્મની અગત્ય શી છે ?

૩.-અનાદિ કાલથી આત્માની કર્મજાલ ટાલવા માટે.

પ્ર.-જીવ પહેલો કે કર્મ ?

૩.-બન્ને અનાદિ છેજ. જીવ પહેલો હોય તો એ વિમલ વસ્તુને મલ બલગવાં કંઈ નિમિત્ત જોડે. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે ? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છેજ.

પ્ર.-જીવ રૂપી કે અરૂપી ?

૩.-રૂપી પણ સ્વરો, અને અરૂપી પણ સ્વરો.

પ્ર.-રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો ?

૩.-દેહ નિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર.-દેહ નિમિત્ત શાથી છે ?

૩.-સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર.-કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે ?

૩.-આઠ.

પ્ર.-કર્મી કયી ?

૩.-જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, વેદનીય, મોહનીય, નામ, મોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

પ્ર.-એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો ?

૩.-જ્ઞાનાવરણી એટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીની જે અનંત-શક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું તે. દર્શનાવરણી એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું તે. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે શાતા આશાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મ થયી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. મોહનીય કર્મ એટલે આત્મચારિત્ર રૂપ શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. નામકર્મ એટલે અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. મોત્રકર્મ એટલે અટલ અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. આયુકર્મ

પટલે અક્ષય સ્થિતિ ગુણ રોકાઈ રહેવો તે. અંતરાય કર્મ પટલે અનંત દાન, લાભ, વીર્ય, ભોગોપભોગ શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૨.

પ્ર.—એ કર્મો ટલવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે ?

ઉ.—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર.—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે ?

ઉ.—ના.

પ્ર.—કારણ ?

ઉ.—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલ રહિત છે. ઇથી પુનર્જન્મ ઇને નથી.

પ્ર.—કેવલીનાં લક્ષણ શું ?

ઉ.—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી શેષ ચાર કર્મને પાતળાં પાઠી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનકવર્તિ વિહાર કરે છે તે.

પ્ર.—ગુણસ્થાનક કેટલાં ?

ઉ.—ચૌદ.

પ્ર.—તેનાં નામ કહો ?

ઉ.—૧ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક. ૨ સાસ્વાદનગુણસ્થાનક. ૩ મિશ્રગુણસ્થાનક. ૪ અવિરતિસમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનક. ૫ દેશ-વિરતિગુણસ્થાનક. ૬ પ્રમત્તસંયત્તગુણસ્થાનક. ૭ અપ્રમત્તસંયત-ગુણસ્થાનક. ૮ અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯ અનિવૃત્તિવાદરગુણસ્થાનક. ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક. ૧૧ ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક. ૧૨ ક્ષાણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩ સયોગીકવલીગુણસ્થાનક. ૧૪ અયોગીકવલીગુણસ્થાનક.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૪ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૩.

પ્ર.—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો ?

ઉ.—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે; પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જ્યુ છે, તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્ર.—તીર્થંકર પર્યટન કરીને શા માટે ઉપદેશ આપે છે ? એ તો નિરાગી છે ?

ઉ.—તીર્થંકરનામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

પ્ર.—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે ?

ઉ.—શ્રમણ ભગવન્ મહાવીરનું.

પ્ર.—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું ?

ઉ.—હા.

પ્ર.—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

ઉ.—તે પોલાના તીર્થંકરોએ.

પ્ર.—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ ભિન્નતા સ્તરી કે ?

ઉ.—તત્ત્વસ્વરૂપે એકજ છે. ભિન્ન ભિન્ન પાત્રને લઈને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઈક કાલ્પભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે સ્તરી; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

પ્ર.—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

ઉ.—આત્માને તારો; આત્માની અનંતશક્તિઓનો પ્રકાશ કરો. એને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો એ.

પ્ર.—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે ?

ઉ.-વ્યવહારનયથી સદેવ, સદ્ધર્મ, અને સદ્ગુણનું સ્વરૂપ જાણવું; સદેવના ગુણગ્રામ કરવા; ત્રિવિધ ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી તે.

પ્ર.-ત્રિવિધ ધર્મ કયો ?

ઉ.-સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૪.

પ્ર.-આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે, ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કેમ માનતા નથી ?

ઉ.-કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વના જામેલા દલિયાંથી, અને સતરણાણા અભાવથી.

પ્ર.-જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે ?

ઉ.-પાંચ મહાવ્રત, દશવિધ યતિધર્મ, સપ્તાદશવિધિસંયમ, દશવિધ વૈયાટ્ય, નવવિધ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારના તપ, ક્રોધાદિક ચાર પ્રકાર કષાયનો નિગ્રહ. વિશેષમાં સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રનું આરાધન इत्यादિક અનેક ભેદ છે.

પ્ર.-જૈનમુનિયોના જેવાંજ સંન્યાસિયોનાં પંચયામ છે, અને બૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો અને સંન્યાસિયો તેમજ બૌદ્ધમુનિયો સરસા સ્વરા કે ?

ઉ.-નહીં.

પ્ર.-કેમ નહીં ?

ઉ.-એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહાવ્રતના પ્રતિભેદ જૈનમાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. પેલા બેના સ્થૂળ છે.

પ્ર.—સૂક્ષ્મતાને માટે દ્રષ્ટાંત આપો જોડે ?

ઉ.—દ્રષ્ટાંત દેખીતુંજ છે. પંચયામિયો કંદમૂલાદિક અભક્ષ્ય સ્વાથ છે, સુખશય્યામાં પોઢે છે, વિવિધ જાતનાં વાહનો અને શુષ્પનો ઉપભોગ લે છે, કેવલ શીતલ જલથી તેઓનો વ્યવહાર છે. રાત્રિયે ભોજન લે છે. એમાં થતો અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એ આદિની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામાં નથી. તેમજ માંસાદિક અભક્ષ્ય અને સુખશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધમુનિયો યુક્ત છે. જૈન મુનિયો તો કેવલ ઇથી વિરક્તજ છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૬ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૫.

પ્ર.—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા સ્વરી કે ?

ઉ.—જૈનને કંઈ અસમંજસ ભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી; પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી મળાય છે, તેમ જૈનદર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

પ્ર.—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો ?

ઉ.—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

પ્ર.—વેદદર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ ?

ઉ.—એતો મતભેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાય-પૂર્વક વક્ષેનાં મૂલતત્ત્વો આપ જોડે જજો.

પ્ર.—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટાપર છે; પરંતુ જગત્કર્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે. તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ બગર બનાવ્યે ક્યાંથી હોય ?

ડ.-આપને ડ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેણ પળ દિવ્ય પ્રસાદી મઠી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. “સમ્મતિતર્ક” આદિગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો પટલે એ શંકા નીકળી જશે.

પ્ર.-પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દ્રઢાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે; એથી એ જુટી શકે નહીં, પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

ડ.-પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પલ્લ-ભર એમ માનીયે, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૃષા હશે ? તો પછી જગત્કર્ત્તા એવા પુરુષને જન્મ પણ કેમ આપ્યો ? નામ વલ્લક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું ? તેમ વઢી એ પુરુષો તો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્ત્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭ જિનેશ્વરની વાણી.

મનહર છંદ.

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી મલી,
અનંત અનંત નય નિષેપે વ્યાખ્યાની છે,
સકલ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે;
ઉપમા આપ્યાની જેને, તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે,
અહો ! રાજ્યચંદ્ર બાલ, રૂયાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી, જાણી તેણે જાણી છે. ૧

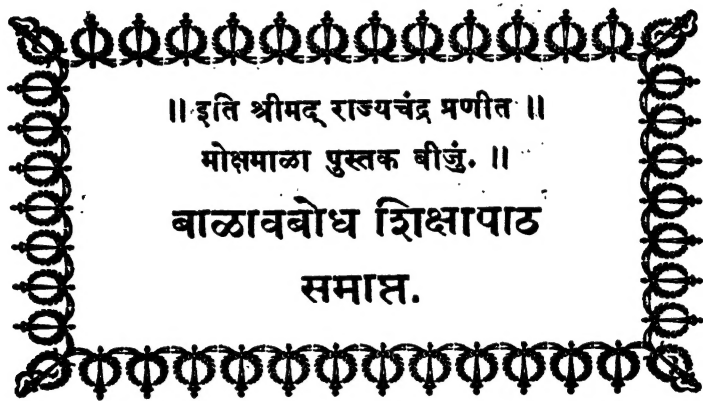
शिक्षापाठ १०८ पूर्णमालिका मंगल.

उपजाति.

तप्पोपध्याने रविरूप थाय,
ए साधिने सोम रही सुहाय;
महान ते मंगळ पंक्ति पामे;
आवे पछी ते बुधना प्रणामे. १

निर्ग्रथ ज्ञाता गुरु सिद्ध दाता,
कांतो स्वयं शुक्र प्रपूर्ण ख्याता;
त्रियोग त्यां केवळ मंद पामे;
स्वरूप सिद्धे विचरी विरामे. २

॥ इति श्रीमद् राज्यचंद्र प्रणीत ॥

मोक्षमाला पुस्तक बीजं. ॥

बालावबोध शिक्षापाठ

समाप्त.

